

BOSANSKI JEZIK

ČASOPIS ZA KULTURU BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
JOURNAL FOR CULTURE OF BOSNIAN LITERARY LANGUAGE

9

BOSANSKI JEZIK

ČASOPIS ZA KULTURU BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
JOURNAL FOR CULTURE OF BOSNIAN LITERARY LANGUAGE

9

UREDNIŠTVO / EDITORIAL BOARD

Ahmet Kasumović, Remzija Hadžiefendić-Parić, Amira Turbić-Hadžagić, Marica Petrović,
Marijana Nikolić, Sead Nazibegović, Azra Verlašević, Izet Beširović

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief

Refik Bulić

Urednički savjet / Board of consulting editors

Josip Baotić (Sarajevo)	Zrinjka Glovacki-Bernardi (Zagreb)
Wayles Browne (Ithaca)	Mario Brdar (Osijek)
Enver Halilović (Tuzla)	Hasnija Muratagić-Tuna (Sarajevo)
Senahid Halilović (Sarajevo)	Ivo Pranjković (Zagreb)
Dževad Jahić (Sarajevo)	Josip Silić (Zagreb)
Marko Jasenšek (Maribor)	Yusuf Ziya Sümbüllü (Aydın)
Najil Kurtić (Tuzla)	Aleksander Urkom (Budapest)

Sekretarijat / Editorial Secretaries

Aida Sijamhodžić, Halid Bulić, Bernes Aljukić

Lektori / Language editors

Autori

Časopis je indeksiran u / The journal is indexed in

EBSCO, C.E.E.O.L. (Central and East European Online Library)

Dizajn / Design by

Maja Hrvanović

Izdavač i adresa Uredništva / Address of publisher and editors

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Odsjek za bosanski jezik i književnost
Dr. Tihomila Markovića br. 1
75000 TUZLA, BiH

Časopis izlazi jednom godišnje.

UDK 811.163.43

ISSN 1512-5696

BOSANSKI JEZIK

ČASOPIS ZA KULTURU BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
JOURNAL FOR CULTURE OF BOSNIAN LITERARY LANGUAGE

9

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Odsjek za bosanski jezik i književnost

Faculty of Philosophy of Tuzla University
Department for the Bosnian Language and Literature

Tuzla, 2012.

Ovaj broj „Bosanskog jezika“ posvećujemo našoj kolegici, prijateljici i saradnici

dr. Almi Granov

(22. 2. 1968–29. 3. 2013).

Neočekivana vijest o njezinoj smrti došla je do nas nekoliko dana prije predaje časopisa u štampu.

Redakcija

SADRŽAJ

TABLE OF CONTENTS

RASPRAVE I ČLANCI

Ivo Pranjković

Gramatika glagola stanja / Grammar of State Verbs 11

Hurija Imamović

Sintaksička i stilska vrijednost naporedne upotrebe infinitiva i prezenta s veznikom *da* u službi dopuna modalnim i faznim glagolima / Syntactic and Stylistic Value of Parallel Usage of Infinitive and Present Tense with Conjunction *da* with the Function of Completing Modal and Phase Verbs 25

Erminka Zilić

Gibt es und ob-Sätze in der deutschen Sprache? Und ob es sie gibt! – Kontrastivna analiza *und ob*-rečenica u njemačkom i odgovarajućih sredstava u bosanskom jeziku / Contrastive Analysis of *Und ob*-clauses in German and Their Equivalents in Bosnian Language 39

Meliha Hrustić

Semantičke uloge pridjeva u njemačkom i ekvivalenti u bosanskom jeziku / Semantic Roles of Adjectives in German and Equivalents in Bosnian Language 49

Adisa Imamović

Utjecaj tranzitivnosti na figurativnu upotrebu nominalizacija / Influence of Transitivity on Figurative Use of Nominalizations 69

Senka Ahmetović-Palić

Sadašnji particip u engleskom vs. glagolski prilog sadašnji u bosanskom jeziku / Present Participle in English vs. *glagolski prilog sadašnji* (“Present Verbal Adverb”) in Bosnian Language 79

Sanel Hadžiahmetović Jurida – Tanja Pavlović – Alma Jahić

Error Analysis in Translation Studies / Analiza grešaka u proučavanju prevođenja 93

Refik Bulić

Distribucija prozodema u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskog kraja / Distribution of Prosodemes in Ekavian-jekavian Speeches of Tešanj-Maglaj Area 111

Anisa Avdagić

Smrtno ozbiljna drugost: narativno svjedočenje o produkciji golog života /
Deadly Serious Otherness: Narrative Testimony about the Production of Bare Life 129

Vedad Spahić

Sidranova poetička samoporicanja / Sidran's Poetic Self-denial 147

Erna Murić

Žensko pismo i de/konstrukcija narativnog identiteta u romanu „Žene. Glasovi“
Jasmine Musabegović / Woman's Writing and the De/construction of the
Narrative Identity in Novel „Women. Voices“ by Jasmina Musabegović 153

PRILOZI**Edna Klimentić**

Bibliografija radova o jeziku i književnosti koji su objavljeni u *Zborniku radova
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli* (ISSN 1512-6021) do 2011. godine /
Bibliography of Articles about Language and Literature Published in *Zbornik radova
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli* (ISSN 1512-6021) before 2011 167

Refik Bulić

Bibliografija bosanskohercegovačke dijalektologije do 2012. godine / Bibliography
of Dialectology in Bosnia and Herzegovina before 2012 173

PRIKAZI, OCJENE, OSVRTI**Erna Murić**

Nacionalna književna povijest u rekonstrukciji / National Literary History in
Reconstruction..... 193

Hasnija Muratagić-Tuna

In memoriam – Alma Granov 197

Upute za autore / Guidelines for Authors 199

RASPRAVE I ČLANCI

UDK: 81'366.57'367.625(045)

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Primljen / Received on 18. 10. 2012.

Prihvaćen za objavljivanje /

Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Ivo PRANJKOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

GRAMATIKA GLAGOLA STANJA

U prilogu je riječ o odnosu između glagola koji označuju stanje i pojedinih gramatičkih kategorija. Najprije se govori o određenju glagola stanja, u koje se ubrajaju glagoli koji označuju položaj tijela (npr. *stajati, ležati*), glagoli koji označuju postojanje i/ili boravljenje (npr. *postojati, boraviti*), glagoli koji označuju boje (npr. *bijeljeti se, zelenjeti se*), glagoli koji označuju mirovanje (npr. *mirovati, šutjeti*) te glagoli koji označuju stanje svijesti (npr. *spavati, bdjeti*).

Glagoli stanja imaju neke specifična gramatička obilježja ponajprije kad je riječ o kategoriji glagolskoga vida. Naime glagolima stanja svojstven je (samo) nesvršeni vid, pa što se njih tiče opreke po vidu ne bi ni bilo. S druge strane glagolima koji označuju promjenu stanja (npr. *stati, leći*) svojstven je ponajprije svršeni vid. Zbog toga se može naići i na tvrdnje da i sama opreka po vidu počiva zapravo na opreci između glagola stanja i glagola koji označuju promjenu stanja.

Posebnosti glagoli stanja imaju i kad je riječ o prefiksaciji. Naime oni prefiksacijom uglavnom prestaju biti glagoli stanja, npr. *zastajati, pozelenjeti*, neki od njih se čak i tranzitiviziraju, npr. *preležati gripu* ili *prespavati polovicu filma*, a oni koji prefiksacijom ostaju i dalje glagoli stanja nužno označavaju kakvo vremensko ograničenje koje se tiče stanja, npr. *odležati u zatvoru pet godina* ili *posjediti neko vrijeme u kavani*.

Kad je riječ o kategoriji prostora, za glagole stanja karakteristične su prostorne relacije koje su svojstvene lokativu, i to s prijedlozima *u, na i pri*, npr. *ležati u krevetu, sjediti na propuhu, stajati na vrhu brda*. Nisu im svojstvene prostorne relacije koje se izriču prijedložnim akuzativom, usp. **ležati u krevet*, ali su upravo takve prostorne relacije svojstvene glagolima koji označuju promjenu stanja, usp. *leći u krevet*.

Specifičnost se glagola stanja, posebno glagola koji označuju boravljenje, ogleda i u tome što uz njih dolazi tzv. obvezatna priložna oznaka, npr. *Ivan živi u Dubrovniku*. Takva priložna oznaka zapravo je rezultat neke vrste objektivizacije prostora, što znači da je na onoj razini obvezatnosti na kojoj se javlja i izravni objekt uz prijelazne glagole (npr. *Razgledali smo Dubrovnik*).

I napokon od glagolskih oblika (vremena i načina) glagolima stanja nisu svojstveni oblici imperativa, pa su oni u uporabi rijetki, neki od njih čak i neobični, npr. *stoji, leži, sjedi* i sl.). To je zato što se imperativom tih glagola zahtijeva nemijenjanje stanja, a to je uglavnom komunikacijski irelevantno odnosno redundantno, a ako se to katkada i čini, čini se prije opisno, npr. imperativom glagola *ostati* i infinitivom glagola stanja, npr. *ostani stajati*.

Gljučne riječi: glagoli stanja, glagolski vid, faktitivni glagoli, prefiksacija, prostor i vrijeme

1. Određenje glagola stanja

Odavno se uvriježilo mišljenje da se glagoli po značenju dijele na glagole radnje ili aktivne glagole, glagole stanja ili stativne glagole i glagole zbivanja. Ta se podjela međutim rijetko gdje potanje raščlanjuje i/ili problematizira, a kad se to eventualno i pokuša činiti, čini se na različite načine, pri čemu glagoli stanja prolaze, rekao bih, najlošije jer nije ni izdaleka jasno, bar ne iz literature koju sam za ovu priliku konsultirao, kakvi sve glagoli pripadaju toj semantičkoj skupini i na temelju čega se razgraničuju od glagola radnje i glagola zbivanja. Nije čak jasno ni to smatra li se podjela glagola na glagole radnje, stanja i zbivanja gramatički relevantnom ili je to jednostavno samo jedna od mogućnosti da se glagoli razvrstaju s obzirom na semantičke značajke, pa da se na taj način unese kakvoga-takvoga reda u razmišljanja o vrlo brojnoj i produktivnoj skupini riječi koju nazivamo glagolima.

Po mom bi sudu u glagole stanja trebalo svrstavati ponajprije glagole koji označuju položaj tijela, kao što su *stajati, ležati, sjediti, klečati, čučati*, zatim glagole koji označuju postojanje i/ili boravljenje odnosno (trajno ili privremeno) zadržavanje na/u nekom prostoru, npr. *biti, živjeti, postojati, egzistirati, boraviti, stanovati*,¹ glagole koji označuju boje, npr. *crvenjeti se, bijeljati se, žutjeti se, zelenjeti se* i sl.,² glagole

¹ Takvi se glagoli običavaju nazivati egzistencijalnim glagolima ili glagolima postojanja odnosno (privremenoga) boravljenja (odnosno zadržavanja u/na nekom, u pravilu širem prostoru, npr. u državi, pokrajini, gradu, selu i sl.). Kako takvi glagoli nužno podrazumijevaju stanje, mislim da ih je opravdano smatrati podvrstom glagola stanja.

² Takvi glagoli označuju da se kakav predmet 'nalazi u stanju crvenila, žutila, zelenila' ili sl.

koji označuju mirovanje, npr. *mirovati*, *šutjeti*, *mučati* te one koji označuju (pasivno) stanje svijesti, npr. *spavati*, *drijemati* i sl.³

Mislim da se glagolima stanja ne bi trebali pribrajati oni koji označuju fiziološka zbivanja (npr. *disati*, *boljeti*), a pogotovo ne oni koji označuju volju ili nuždu (npr. *htjeti*, *morati*, *željeti*), kao što se npr. čini u *Hrvatskoj gramatici* (usp. Barić i sur. 1995: 223),⁴ jer ovi prvi označuju zbivanje, a ne stanje, a kod drugih je u značenjskom fokusu modalnost pa se po tome bitno razlikuju od glagola stanja, barem od onih koji bi se mogli označiti kao glagoli stanja u užem smislu riječi, jer njima nije svojstveno nikakvo modalno značenje.

³ U Simeonovu rječniku glagol stanja određuje se kao „durativni, neprelazni glagol, koji izražava mirovanje, npr. nj. *sitzen, liegen, stehen*“ (usp. Simeon 1969: 403). Za Babića glagoli stanja „izriču samo položaj, oblik i sl. u određenom vremenu (!): *boraviti, čučati, ležati, mirovati, zelenjeti se*“ (Babić 1966: 69). Kod Traska se glagoli stanja ne definiraju, nego se samo (pod natuknicom glagoli) kaže da se u glagole ubrajaju i „riječi kojima se izražava stanje, poput glagola *umrijeti, zaspati, vjerovati, razumjeti, postati, izgledati, imati i biti*“ (Trask 2005: 98), što je krajnje neobično i što govori, između ostaloga, i o tome da je pojam stanja i u novijoj jezikoslovnoj literaturi vrlo neodređen i difuzan. Naime od svih glagola koji se navode kod Traska samo je jedan, po mom sudu, glagol stanja, i to glagol *biti*.

⁴ U toj se gramatici glagolima stanja smatraju glagoli kojima se označuju: boje (npr. *bijeljeti se, žutjeti se*), postojanje i boravljenje (npr. *biti, stanovati*), mirovanje (npr. *mirovati, šutjeti*), položaj tijela (npr. *čuhati, stajati*), fiziološko zbivanje (npr. *disati, boljeti*), stanje svijesti (npr. *bdjeti, drijemati*) te volja ili nužda (npr. *htjeti, morati* i sl.) (usp. Barić i sur. 1995: 223). Slično se čini i u Težak-Babićevoj gramatici, s tim da se glagoli stanja u njoj određuju prije svega negativno. Tamo se naime takvi glagoli definiraju kao glagoli koji „označavaju nedjelovanje, stanje u kome se ništa ne radi niti se išta zbiva“ i kojima se označuje boravljenje (*biti, boraviti*), položaj tijela (*klečati, visjeti*), mirovanje (*kutriti, mirovati*), boje (*bjelasati se, crvenjeti se*) te stanje svijesti (*bdjeti, spavati*) (usp. Težak-Babić 1996: 118). Posve slično određenje glagola stanja nalazimo i u gramatici Sande Ham, koja gotovo prepisuje Težak-Babićevo određenje. U njezinoj se gramatici naime za glagole stanja kaže da „znače nedjelatnost, stanje u kojem se tko ili što nalazi i u kojem se ništa ne radi i ne zbiva: *boraviti, ležati, spavati, drijemati ...*“ (Ham 2002: 75). Vrlo su čudno i problematično glagoli stanja opisani i u srpskom enciklopedijskom leksikonu *Srpskohrvatski jezik* (Beograd, 1972). Tamo su glagoli stanja opisani kao „glagoli kojima se obeležava stanje koje se pripisuje nekome ili nečemu za izvesno vreme. Npr. u rečenicama: Trava *žuti* i *vene*. Lišće *opada* sa grana. Reka *žubori*. Granje *šusti*. Mati je *drhtala* od straha. Dečak *se ljutio* i *plakao*. Devojka se blago *zarumenela* – glagolskim oblicima: *žuti, vene, opada, žubori, šusti; je drhtala, se ljutio, plakao, se zarumenela* – kazuje se stanje koje se pripisuje subjektima datih rečenica, odn. stanje u kome se nalaze ti subjekti. Glagoli stanja su medijalni (glagoli srednjeg stanja)“ (*Srpskohrvatski jezik* 1972: 105). Evidentno je da bi većinu navedenih glagola prije trebalo svrstati u glagole zbivanje negoli u glagole stanja, a to pogotovo vrijedi npr. za glagole *venuti, opadati, žuboriti* ili *šustati*.

Glagolima stanja ne bi također pripadali ni oni glagoli koji označuju promjenu stanja odnosno tzv. učinski ili faktitivni glagoli, kao što su *leći, lijegati, sjesti, sjedati, stati, kleknuti, čučnuti, bijeliti, crveniti* i sl. Takvi su glagoli, pogotovo oni tipa *bijeliti, crveniti* koji su i prijelazni, bliži glagolima radnje negoli glagolima stanja, usp. perifrize tipa 'mijenjati položaj (tijela)' ili 'činiti da što postane bijelo'.

2. Glagoli stanja i kategorija vida

Glagoli stanja, pogotovo oni koje bismo mogli nazvati glagolima stanja u užem smislu, imaju specifična gramatička obilježja koja su u izravnu odnosu s njihovim značenjem. Specifični su ponajprije s obzirom na kategoriju glagolskoga vida. Naime glagolima stanja svojstven je nesvršeni vid, i to u tolikoj mjeri da bi se čak moglo ustvrditi kako, što se njih tiče, ne bi ni bilo opreke po glagolskome vidu. Nesvršeni je vid dakle prirodni vid tih glagola (usp. opširnije o tome u: Morabito 1989), dok je prirodni vid glagola koji označuju promjenu stanja svršeni vid, npr. *sjesti, stati, leći, kleknuti*.⁵ Naime kao nesvršeni parnjaci glagola *sjesti, leći, kleknuti* sl. javljaju se glagoli tipa *sjedati, lijegati, klecati* (a ne *sjediti, ležati, klečati*), a ti glagoli (tj. glagoli tipa *sjedati*) također označuju mijenjanje stanja, a ne samo stanje. Kako je međutim prirodno i primarno stanje glagolima koji označuju promjenu stanja svršeni vid, nesvršeni parnjaci takvih glagola rabe se rijetko, a kad se i rabe,⁶ označuju ponajprije učestalost, višekratnost (promjene stanja), pa tako npr. *lijegati* ne znači 'biti u stanju ležanja', nego znači 'u više navrata mijenjati stanje, iz nekog drugog stanja u više navrata prelaziti u ležeće'.

3. Glagoli stanja i prefiksacija

Druga je važna specifičnost glagola stanja da su kod njih posljedice prefiksacije posve drukčije negoli kod glagola radnje ili tzv. razvojnih glagola (o razvojnim glagolima

⁵ Činjenica da je za glagole stanja tipična nesvršenost, a da su glagoli koji označuju promjenu stanja primarno svršeni potakla je neke istraživače na to da ustvrde kako se i sama opreka između svršenih i nesvršenih glagola zapravo temelji na opreci između glagola stanja i glagola koji označuju prijelaz prema kakvu stanju, tj. promjenu stanja (usp. opširnije o tome u: Morabito 1992). Meni se čini da su takva mišljenja teško održiva jednostavno zato što glagoli stanja, budući da su izrazito obilježeni nesvršenošću, zapravo i nemaju (pravih) svršenih parnjaka. Naime glagolima tipa *sjesti* ili *leći* nesvršeni parnjaci nisu glagoli stanja *sjediti* ili *ležati*, nego nesvršeni oblici tih, učinskih glagola, tj. *sjedati* ili *lijegati*. Drugim riječima, vidska opreka svojstvena je samo učinskim glagolima, a nije riječ o opreci između glagola stanja (koji su samo nesvršeni) i učinskih glagola (koji su primarno svršeni, ali uglavnom imaju i nesvršene parnjake).

⁶ Naime glagoli kao što su *stati* ili *čučnuti* uopće nemaju takvih parnjaka (eventualni likovi tipa **stajavati* ili **čučnjavati* ne mogu smatrati ovjerenima).

usp. npr. Grubor 1953: 7).⁷ Naime kad se glagolu stanja doda prefiks, on u pravilu prestaje biti glagol stanja i postaje razvojni glagol, npr. *pristajati*, *zaživjeti*, *pozelenjeti* i sl. Neki od takvih glagola ne samo da prestaju biti glagoli stanja nego postaju i prijelazni, tranzitiviziraju se, npr. *preležati (gripu)*, *preklečati (cijelu misu)*, *prespavati (polovicu filma)*, *preživjeti (neuspjeh)*, *doživjeti (ostvarenje svojih snova)* itd.⁸ Ako pak zadržavaju značenje stanja, onda se takvi glagoli nužno semantički konkretiziraju i pretpostavljaju kakvo vremensko ograničenje koje se odnosi na stanje o kojem je riječ, tj. označuju da je tko u kakvu stanju proveo određeno vrijeme odnosno određenu količinu vremena (koja se u iskazima s takvim glagolima u pravilu i eksplicira), npr. *Odležao je u zatvoru jednu godinu*, *Odspavao je pola sata* ili *Posjedili (ili prosjedili) smo neko vrijeme u kavani*.

Tome treba dodati da ni glagoli tipa *odležati*, *odspavati* ili *posjediti* nisu u pravom smislu riječi glagoli stanja jer uz njih dolazi dopuna u vremenskom akuzativu koja se uz takve glagole zapravo ponaša kao svojevrsni objekt,⁹ označuje naime „zahaćenost cjelovitoga vremenskoga razdoblja samim trajanjem procesa“ (usp. Tanacković Faletar 2010: 190), a ne označuje samo mjeru vremena, a pogotovo ne označuje vrijeme kao okolnost glagolske radnje, što se vidi i po tome da takve dopune nikako nisu zamjenjive vremenskim genitivom, usp. **Posjedili su nekoga vremena u kavani*. Možda bi se na osnovi rečenoga moglo (ili smjelo?) zaključiti da je kod glagola tipa *odležati* na djelu djelomična tranzitivizacija (ili svojevrsna „temporalna tranzitivizacija“).

Kod glagola stanja koji se prefiksacijom stvarno, u najužem smislu riječi tranzitiviziraju, tj. kod kojih je na djelu potpuna (a ne „vremenska“) tranzitivizacija, osobito kod onih koji se tranzitiviziraju prefiksom *pre-* (ili *prije-*), biva nešto analogno onome što se događa i u tranzitivizaciji glagola kretanja, npr. u spojevima riječi tipa *prijeći most*. Kao što se naime pri tranzitivizaciji glagola kretanja prostor konceptualizira kao predmet (most prestaje biti okolnost, a postaje predmet, objekt radnje glagola *prijeći*),¹⁰ tako i kod glagola stanja neki vremenski odsječak, ili neki događaj kojemu je svojstvena vremenska protežnost postaje predmet (bivših) glagola stanja. Tako se i u primjerima tipa *preležati gripu*, *prespavati polovicu filma* pretpostavlja vrijeme, usp. perifrize tipa 'provesti ležeći vrijeme trajanja gripe' ili 'provesti spavajući vrijeme trajanja polovice filma'. Drugim riječima, kao što se kod glagola kretanja, kad im se

⁷ Razvojnim ili evolutivnim glagolima smatraju se glagoli „ne-stanja“, tj. glagoli radnje i glagoli zbivanja (usp. o tome i Minović 1987: 147).

⁸ Prijelaznost se može smatrati pouzdanim znakom da se ne radi o glagolu stanja jer stanje isključuje radnju, aktivnost, pa onda nužno isključuje i prijelaznost, tj. predmet uključen u radnju (objekt). Zato se po mom mišljenju spomenuti glagoli tipa *preležati (gripu)* ili npr. *sanjati (mutnu vodu)* ne mogu smatrati glagolima stanja ni u širem smislu.

⁹ Rečenica *Odležao je u zatvoru jednu godinu* može biti ne samo odgovor na pitanje *Koliko je odležao u zatvoru?* nego u neku ruku čak i na pitanje *Što je odležao (u zatvoru)?*

¹⁰ Opširnije o tome usp. u: Pranjković 2009: 13).

doda prefiks *pre-*, prostor kao okolnost transformira u prostor kao predmet radnje (objekt), tako se kod glagola stanja vrijeme kao okolnost također transformira u vrijeme (ili kakvo događanje kojemu je svojstvena vremenska protežnost) kao predmet radnje odnosno kao objekt.

Ako se glagolima stanja doda prefiks *na-*, oni uglavnom zadržavaju značenje stanja, ali im se u pravilu pridodaje i sativno značenje, npr. *nasjediti se, naležati se, nastajati se, naklečati se, naspavati se*, pa eventualno i *naboraviti se, nastanovati se* (npr. po elitnim četvrtima grada) i sl.

Kad se prefiks *na-*, a to uglavnom vrijedi i za druge prefikse, doda glagolima koji označuju promjenu stanja, oni u pravilu posve mijenjaju temeljno značenje, usp. *nasjesti, nastati, naleći, prestati, pristati, presjesti, ustati, posjesti, poleći*,¹¹ *postati, odsjesti, sastati se, sleći se, rastati se, rasjesti se* itd. Jedan je dio takvih glagola i dvoznačan pa im je svojstveno i značenje u kojem dolazi do izražaja i značenje koje je u vezi s promjenom stanja, npr. *Pristali su u luci, Vijak nikako da nalegne na maticu, Tu neko vrijeme postanu* (ili puno običnije *popostanu*) itd., i izmijenjeno značenje, npr. *Pristao je na ponudu, Nalegao je za knjigu, To je već postalo uobičajeno* ili sl.

4. Glagoli stanja i prostorne relacija

Neke su specifičnosti glagolima stanja svojstvene i kad je riječ o kategoriji prostora. Prije svega za njih je karakterističan onaj (statični) tip prostornih relacija koje su inače svojstvene lokativu s prijedlozima *u, na i pri*,¹² npr. *ležati u krevetu, sjediti na propuhu, stajati pri vrhu brda* i sl., a nisu svojstvene one (direktivne) relacije koje se npr. izriču prijedložnim akuzativom, usp. **ležati u krevet, *sjediti na propuh*. U označavanju direktivnih prostornih relacija dolaze glagoli koji označuju promjenu stanja, jer je njima svojstvena baš direktivnost, a ne statičnost, usp. *leći u krevet, sjesti na propuh*, a ne **leći u krevetu* ili **sjesti na propuhu* ili sl. Ta je opreka vidljiva i kod

¹¹ Glagoli *sjesti i leći* dodavanjem prefiksa *po-* postaju prijelazni, što inače nije tipično za prefigirane glagole toga tipa (usp. npr. *odsjesti, presjesti, pileći, ustati, nastati* i sl.). To je bez sumnje zato što ti glagoli s prefiksom *po-* postaju izraziti glagoli radnje, usp. perifrazu: 'učiniti da tko sjedne ili legne'. Kod takvih glagola dakle u semantičkom fokusu nije ni stanje ni promjena stanja, nego aktivnost kojom se (tko drugi) dovodi u promijenjeno stanje.

¹² Uz takve glagole nije obično označavanje prostora lokativom s prijedlogom *po*, usp. **On leži po podu*, ali to postaje obično kad su oznake za predmete u takvoj prostornoj relaciji u množini, usp. *Djeca leže po podu*. To je zato što prijedlog *po* pretpostavlja ili kretanje, npr. *Šeće po šumi*, ili neku vrstu distributivnosti, koja se može odnositi i na glagole stanja. Takvu distributivnost (svojevrsnu „raspodijeljenost stanja“) susrećemo u navedenom primjeru *Djeca leže po podu*. Iz istih razloga uz glagole stanja ne dolazi ni besprijedložni prostorni instrumental ili tzv. prosekutiv jer on pretpostavlja glagole kretanja, usp. *Šeće dvorištem*, ali ne **Stoji dvorištem*. Razlika je između instrumentala i lokativa s prijedlogom *po* u tome što instrumental ne dolazi u obzir ni u distributivnom značenju, usp. **Djeca stoje dvorištem*.

genitivnoga prijedloga *do*. On naime uz glagole stanja pretpostavlja statičnost, npr. *ležati do zida*, *sjediti do Ivana*, a uz glagole koji označuju promjenu stanja pretpostavlja direktivnost (npr. *leći do zida*, *sjesti do Ivana*).

Neki su prijedlozi u tom smislu i specijalizirani, pa označuju samo stativnost, a ne označuju direktivnost, bar ne primarno. Takav je slučaj s prijedlogom *kod*, npr. *Sjede kod liječnika*. Iskazi tipa *Ivan ide kod liječnika* nisu tipični za taj prijedlog, ili se barem normativno ne preporučuju (usp. Silić-Pranjković 2005: 213) unatoč tome što su u praksi prilično česti. Takvi su primjeri (tj. primjeri tipa *Ivan ide kod liječnika*) česti u praksi ponajprije zato što je u njima riječ o vrsti direktivnosti kojoj je „cilj“ vezan za svojevrsnu stativnost, usp. perifrazu: 'Ide *k* liječniku kako bi *kod njega* proveo neko vrijeme (kako bi se *kod njega* pregledao' ili sl.), pa bi se u takvim i sličnim primjerima možda moglo govoriti i o svojevrsnoj direktivno-statičnoj prostornoj relaciji.

5. Glagoli stanja i kategorija vremena

Kad je riječ o kategoriji vremena, valja zapaziti da ono što se označuje glagolima stanja jest u vezi s vremenom, postoji u vremenu odnosno pretpostavlja određenu, ili još bolje rečeno neodređenu vremensku protežnost, ali je vrijeme, pogotovo iole određenije vrijeme, kod takvih glagola nekako u drugom planu. Zato je uobičajeno govoriti o vremenu u kojem se odvija kakva aktivnost (vezanom za glagole radnje) ili o vremenu u kojem se što zbiva (vezanom za glagole zbivanja), a nije uobičajeno govoriti o vremenu stanja (odnosno o vremenu koje se označuje stativnim glagolima). Moglo bi se reći da za postojanje onoga što se označuje glagolima stanja vrijeme kao kategorija nije prijeko potrebno, nije nužno ili čak nije uopće konstitutivni dio značenja takvih glagola (usp. opširnije o tome Smailagić 2010: 31), izuzevši naravno analizirane glagole tipa *odležati* ili *posjediti* kod kojih je baš vrijeme u svojevrsnom fokusu, ali je i kod njih ponajprije riječ o količini (mjeri) vremena, a nije riječ o „vremenu u kojem što biva“ (kako bi rekao Maretić, usp. Maretić 1963: 572).

Temporalne značajke glagola stanja dolaze do izražaja i kad te glagole promatramo sa stajališta spomenute opreke razvojnost: nerazvojnost. Naime radnja razvojnih glagola može se odvijati i u sadašnjosti i u prošlosti i u budućnosti (npr. *čita*, *čitao je*, *čitao će*), ono što oni znače može se povezivati i s mjerom vremena (npr. *čitao je dva sata* ili *cijelo popodne*), a može se uz njih dati i obavijest o stadiju razvoja radnje, pa se zato može npr. *čitati brzo* ili *sporo*. S druge strane ono što se označuje glagolima stanja može se također odnositi i na prošlost i na sadašnjost i na budućnost (npr. *spava*, *spavao je* ili *spavat će*), može se povezivati s mjerom (količinom) vremena (npr. *spavao je dva sata* ili *cijelo popodne*), ali tim glagolima, budući da nisu razvojni, nisu svojstveni stadiji razvoja, pa se zbog toga uz njih ne mogu vezati prilozii tipa *brzo* ili *sporo* (usp. **spavati brzo/sporo*).¹³

¹³ Tu osobitost glagola stanja vrlo je dobro uočio Grubor (usp. Grubor 1954: 7-8).

6. Glagoli stanja u rečenici

Kad se promatraju u rečenici, nije teško zapaziti da su glagoli radnje izrazito vezani za predmet radnje (objekt), a da su glagoli stanja i glagoli zbivanja vezani za okolnost, tj. da su im u svojstvu dopuna ili dodataka svojstvene priložne oznake i mjesta i vremena i načina (usp. npr. *Sjede za stolom, Ovih dana boravimo u Dubrovniku, Zar ne spavaš poslije podne?, Ujutro još drijema, Kleče pobožno, Čvrsto stoji na zemlji; Sniježilo je i u dolini, U visokom gorju ne raste hrast, Padalo je noćas, Ljeti cvijeće brže vene, Kava ti baš lijepo miriši, Umro je dostojanstveno* i sl.).

Kad je riječ o označavanju okolnosti pod kojima se odvija glagolska radnja, specifičnost je glagola stanja, posebno glagola postojanja odnosno (privremenoga) boravljenja i/ili zadržavanja na određenome mjestu, i to što oni uvjetuju pojavu tzv. obvezatnih priložnih oznaka, tj. priložnih oznaka koje se prema glagolu odnose kao dopune, a ne kao dodaci, npr. *Ivan živi u Dubrovniku* (usp. Katičić ²1991: 500 i Silić-Pranjković 2005: 305). Uz te se glagole naime priložna oznaka ne ponaša kao što se obično ponašaju priložne oznake, tj. kao (izvanjske) okolnosti pod kojima se odvija glagolska radnja, nego kao svojevrzne „unutarnje okolnosti“, nešto bez čega takvoga tipa stanja uopće ne može biti (usp. npr. neovjereno *On stanuje... ili Ona boravi...*). Za te je glagole obavijest o prostoru u/na kojem se boravi, živi, stanuje i sl. na istoj razini obvezatnosti na kojoj je i odnos između aktivnih (prijelaznih) glagola i njihovih objekata, npr. u rečenici *Razgledali smo Dubrovnik*. Prostor se uz takve glagole na neki način „opredmećuje“, postaje neka vrsta „premeta“ koji je prijeko potreban za realizaciju radnje lišene razvojnosti, tj. one radnje (ili bolje reći „ne-radnje“) koju označuju glagoli stanja odnosno glagoli (privremenoga) boravljenja ili zadržavanja na nekom prostoru.

7. Glagoli stanja i njihovi oblici

Što se tiče porabe pojedinih glagolskih vremena, glagoli stanja uglavnom nemaju nekih izraženijih posebnosti kad je riječ o vremenskim oblicima ili o oblicima kojima se izražava tzv. objektivni način¹⁴, tj. kad je riječ o kondicionalu. Ti se glagoli naime podjednako mogu rabiti i u prezentu, npr. *Ivan sjedi u kavani*, i u perfektu, npr. *Ivan je sjedio u kavani*, i u futuru, npr. *Ivan će sutra sjediti u kavani*, i u kondicionalu, npr. *Ivan bi sjedio u kavani (da ima vremena)*.¹⁵

¹⁴ Objektivni način pretpostavlja odnos između iskaza i stvarnosti (tj. obavijest o tome je li ono o čemu se priopćuje stvarno, manje ili više hipotetično ili nestvarno), za razliku od subjektivnog načina kojim se izražava odnos između sudionika govornoga čina (ponajprije govornika) i onoga o čemu se priopćuje.

¹⁵ To dakako vrijedi i za glagole koji označuju promjenu stanja, s tim da su oni primarno svršeni pa im prezent ne može označavati pravu sadašnjost (nego samo nepravu), usp. *Ivan popodne obično sjedne u kavanu, Ivan je sjeo u kavanu, Ivan će sjesti u kavanu, Ivan bi sjeo u kavanu (da ima vremena)*.

Drugačije je međutim kad je riječ o tzv. subjektivnim načinima, ponajprije o imperativu.¹⁶ Naime od glagola stanja imperativ se rabi vrlo rijetko, od nekih je čak i posve neobičan, usp. *stòji, leži, sjèdi, čuči, kleči, visi, postoji, stanuj, živi, zeleni se* i sl. S druge strane imperativi glagola koji označuju promjenu stanja vrlo su česti i obični, što se vidi i po tome da neki od tih glagola imaju i više oblika za imperativ, npr. *stoj* ili *stani*, *lezi* ili *legni*, *sjedi* ili *sjedni*, *čučni*, *klekni* i sl. To je ponajprije zato što se imperativom stativnih glagola zahtijeva nemijenjanje stanja, a to je u najvećem broju situacija komunikacijski irelevantno odnosno redundantno, a ako i postane komunikacijski relevantno, obično se ne označuje samim imperativom glagola stanja, nego opisno, imperativom glagola *ostati* i infinitivom glagola stanja, npr. *Ostanite stajati* ili sl., odnosno imperativom glagola *ostati* i kakvoga imenskog spoja riječi kojim se obično označuje mjesto, npr. *Ostanite na svojim mjestima* (u takvim se rečenicama glagol stanja podrazumijeva, usp. *Ostanite sjediti na svojim mjestima*). Nasuprot tome zahtjev da se promijeni kakvo stanje vrlo je običan, komunikacijski relevantan i očekivan, npr. *Sjedni u prvi red*, *Stani kraj peći*, *Ležite potrbuške* i sl.

Čini se međutim da je uz glagole stanja puno običniji niječni imperativ, kojim se nekome brani da ostane u stanju u kojem jest i/ili zahtijeva odnosno naređuje ili zabranjuje da promijeni ili samo to stanje ili kakvu okolnost vezanu za nj, npr. *Ne spavaj više od osam sati*, *Ne živite rastrošno* ili *Nemojte sjediti kad ulazi nastavnik*.

Nešto bar donekle analogno može se reći i za optativ glagola stanja. On je, čini se, rijedak i uglavnom neobičan što je bez sumnje vezano za činjenicu da se optativom izražava želja, a željeti nekome da mu se ne mijenja stanje (npr. položaj tijela) pragmatički i nije baš uobičajeno. Pa ipak su manje ili više obični primjeri tipa *Stajao ti meni* (npr. *do sutra u redu*) ili *Spavao ti (svojoj mami kao janješce)*. Čini se da nije bitno drukčije ni kod glagola koji označuju promjenu stanja, npr. *Dabogda ti meni sjeo (već sutra u ravnateljsku fotelju)*.

8. Zaključak

Iz ovoga što je rečeno između ostaloga se vidi da je podjela glagola na glagole radnje, stanja i zbivanja, iako uspostavljena na osnovi glagolskih značenja, itekako gramatički relevantna, ne dakako sama po sebi, nego zato što temeljno značenje glagola pretpostavlja u pravilu čitav niz gramatički relevantnih reperkusija. Ovaj prilog posvećen je nekima od tih reperkusija vezanih za glagole stanja.

²⁰ Za imperativ se može reći da i nije način u užem smislu riječi, nego da ono što se njime izražava, tj. imperativnost, zapovjednost, zahtjevnost i sl., pripada tzv. kategorijama drugoga lica. Imperativom naime govornik uspostavlja vezu sa sugovornikom, zahtijeva od njega da sudjeluje u komunikaciji, da preuzme ulogu govornika ili da učini što drugo. Pa ipak u osnovi je imperativnosti govornikova volja, pa je po tome ta kategorija u vrlo tijesnoj vezi s kategorijom modalnosti (opširnije o tome usp. u: Piper i sur. 2005: 660).

Literatura

- Babić, Stjepan (1966) *Jezik*, Školski leksikon, knj. 10, Panorama, Zagreb.
- Babić, Stjepan (1978) „Imperfectivisation and the types of prefix-derivation“, *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika / Contrastive analysis of english and serbo-croatian*, II, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb, str. 71-100.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika (1995) *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Comrie, Bernard (1976) *Aspect – An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge University Press.
- Grubor, Đuro (1953) *Aspektna značenja*, Rad JAZU, knj. 293, Zagreb.
- Ham, Sanda (2002) *Školska gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Katičić, Radoslav (²1991) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, HAZU i Globus, Zagreb.
- Maretić, Tomo (²1963) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Minović, Milivoje (1987) *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagoli*, Svjetlost, Sarajevo.
- Morabito, Rosanna (1989) „Valore del perfetto nel sistema aspetto-temporale croato“, *Problemi di morfiosintassi delle lingue slave*, 2, *Atti del II Seminario di Studi*, Pitagora Editrice, Bologna.
- Morabito, Rosanna (1992) „L'incrocio aspettuale nel sistema aspetto-temporale della lingua croata“, *Universita' degli studi di Firenze, Quaderni del dipartimento di linguistica*, 3, UNIPRESS, Padova.
- Orešnik, Janez (1994) *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović i Branko Tošović (2005) *Sintaksa savremenog srpskog jezika. Prosta rečenica*, Beograd.
- Pranjković, Ivo (2009) „Prostorna značenja u hrvatskome jeziku“, *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih, Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, str. 11-19.
- Silić, Josip (1978) „An approach to the study of aspectuality in the croatian literary language“, *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika / Contrastive analysis of english and serbo-croatian*, II, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb, str. 42-70.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Simeon, Rikard (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I-II, Matica hrvatska, Zagreb.
- Smailagić, Igor (2010) *Dvovidni glagoli u hrvatskome i slovenskome jeziku*, disertacija, Zagreb.

- Smith, S. Carlotta (1997) *The Parameter of Aspect*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Srpskohrvatski jezik, Enciklopedijski leksikon*, Mozaik znanja, Interpres, Beograd, 1972.
- Tanacković Faletar, Goran (2010) *Semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskom jeziku i njegove sintaktičke implikacije*, disertacija, Osijek.
- Težak, Stjepko i Stjepan Babić (1996) *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb.
- Trask, Robert Lawrence (2005) *Temeljni lingvistički pojmovi* (preveo Benedikt Perak), Školska knjiga, Zagreb.

Adresa autora

Author's address

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
Hrvatska
ivo.pranjkovic@zg.t-com.hr

GRAMMAR OF STATE VERBS

Summary

The paper focuses on the relationship between state verbs and some grammatical categories. In the first part the definitions of state verbs, which include verbs that denote the position of the body (e.g. *stajati*, *ležati*), verbs that denote existence and/or stay (e.g. *postojati*, *boraviti*), verbs that denote colours (e.g. *bijeljati se*, *zelenjeti se*), verbs that denote rest/inaction (e.g. *mirovati*, *šutjeti*) and verbs that denote state of consciousness (e.g. *spavati*, *bdjeti*) are discussed.

State verbs poses some specific grammatical characteristics especially when it comes to verbal aspect. Verbs of state are typically imperfective, so they do not have perfective counterparts. On the other hand, verbs that denote change of state (e.g. *stati*, *leći*) are typically only perfective. This is probably the reason why some claim that the aspectual opposition is actually based on the opposition between the state verbs and the verbs that denote change of state.

State verbs also have some special characteristics when it comes to prefixes. In most cases when a prefix is added to a state verb it ceases to be a state verb, e.g. *zastajati*, *pozelenjeti*, some of them even become transitive, e.g. *preležati gripu* or *prespavati polovicu filma*, and those that do remain state verbs after a prefix is added always denote some temporal limitation that concerns the state, e.g. *odležati u zatvoru pet godina* or *provoditi neko vrijeme u kavani*.

When it comes to the category of space, spatial relations characteristic of state verbs are those that are characteristic of the Locative case when it combines with the prepositions *u*, *na* and *pri*, e.g. *ležati u krevetu*, *sjediti na propuhu*, *stajati na vrhu brda*. Spatial relations expressed by Accusative + preposition are not typical of state verbs, compare **ležati u krevet*, but these spatial relations are typical of verbs that denote change of state, compare *leći u krevet*.

The specific characteristics of state verbs, especially verbs that denote stay, is also reflected in the fact that they are always accompanied by an adverbial, e.g. *Ivan živi u Dubrovniku*. Such an adverbial is actually a result of some sort of objectivisation of space which means that is just as obligatory as a direct object with transitive verbs (e.g. *Razgledali smo Dubrovnik*).

Finally, when it comes to verb forms (tense and mood) imperative forms are not typical of state verbs, so they are used infrequently, and some of them are even unusual, e.g. *stoji*, *leži*, *sjedi*, etc. This is due to the fact that imperative forms of these

verbs call for the state to remain unchanged and this is in communicative terms in most cases irrelevant, that is, redundant. Even if this is sometimes done, it is done in a descriptive manner, e.g. using the imperative of the verb *ostati* and infinitive of the state verb, e.g. *ostani stajati*.

Key words: state verbs, verbal aspect, factitive verb, prefixation, space and time

UDK 811.163.4*3'367.625'26

Pregledni rad / Review paper

Primljen / Received on 18. 8. 2012.

Prihvaćen za objavljivanje /

Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Hurija IMAMOVIĆ

Javna ustanova Mješovita srednja škola u Kalesiji

SINTAKSIČKA I STILSKA VRIJEDNOST NAPOREDNE UPOTREBE INFINITIVA I PREZENTA S VEZNIKOM DA U SLUŽBI DOPUNA MODALNIM I FAZNIM GLAGOLIMA

Modalni i fazni glagoli su glagoli nepotpunog značenja koji traže dopunu drugog punoznačnog glagola u obliku infinitiva ili prezenta sa *da*. Iako su dvije vrste dopuna jezička realnost i obje frekventne, pojedini autori pokušali su naći razliku u značenju rečenica s obzirom na oblik dopune modalnim i faznim glagolima, dok su drugi smatrali da te razlike nema. U ovome radu izneseni su stavovi gramatičara u vezi sa sintaksičkom i stilskom vrijednosti naporedne upotrebe infinitiva i prezenta sa *da* u službi dopuna modalnim i faznim glagolima.

Ključne riječi: modalni glagoli, fazni glagoli, dopune, infinitiv, prezent sa *da*, naporedna upotreba

1. O modalnim i faznim glagolima i njihovim dopunama u gramatikama bosanskoga, hrvatskoga, srpskog jezika govori se uglavnom u poglavljima sintakse i to u vezi sa složenim glagolskim predikatom, a u nekim gramatikama i u poglavlju o punoznačnim i nepunoznačnim riječima i sintagmama.

Kada je riječ o modalnim i faznim glagolima, lingvisti su se uglavnom bavili njihovim dopunama. Prvi radovi o tome javili su se u vrijeme srpskohrvatske jezičke zajednice. Govorilo se o sličnostima i razlikama između dopuna u infinitivu i prezentu s veznikom *da*, o mogućnosti njihovog međusobnog zamjenjivanja, te o rasprostranjenosti jednih, odnosno drugih na štokavskom govornom području (Bulić 2012: 42).

Svi autori zaključuju da su dvije vrste dopuna „jezička realnost i da su u jeziku obje frekventne“. No, pojedini autori pokušali su naći razliku u značenju rečenica u zavisnosti od dopune modalnim ili faznim glagolima (Brozović 1953; Kulenović 1971), dok su drugi u istim primjerima pokazivali da ta razlika ne postoji (Kravar 1953; Stevanović 1953–54); (Bulić 2012:42).

U novijoj lingvističkoj nauci, kao jedna od sintaksičkih razlika među bosanskim, srpskim i hrvatskim jezikom ističe se i razlika u obliku dopune modalnim i faznim glagolima u infinitivu ili prezentu sa *da*.

2. Jedno od bitnih obilježja modalnih i faznih glagola jeste da su komunikativno nepotpuni, nepunoznačni, te zahtijevaju dopunu drugoga, punoznačnog glagola u obliku infinitiva ili konstrukcije *da* + prezent.

2.1. Glagole konkretnog značenja koji uz modalne glagole i fazne glagole čine predikat većina gramatičara naziva glagolskim dopunama (Stevanović 1969: 35; Silić – Pranjkić 2007: 289).¹

Kada je dopunski punoznačni glagol u obliku prezenta, tada se on s modalnim / faznim glagolom povezuje veznikom *da* i gramatički se slaže sa subjektom, npr.: *Ne mogu više da podnesem tog čovjeka.* (SKP)... *Počeli su da me se tiču...* (MSD) (Jahić – Halilović – Palić 2000: 365).

Dopune uz modalne i fazne glagole javljaju se nužno sintaksički, ali ne i komunikativno. Glagolske dopune uz te glagole u načelu nije moguće zamijeniti imenkama. Tako se uz *On ne smije voziti* ne može reći **On ne smije vožnju*, niti se umjesto *On treba da čita* može reći **On treba čitanje*. Također, konstrukciju *da* + prezent načelno nije moguće zamijeniti konstrukcijom u kojoj bi se javilo koje drugo vrijeme ili način. Umjesto *On treba da čita* ne može se reći **On treba da je čitao* ili **On treba da će čitati* ili **On treba da bi čitao*. (Silić – Pranjkić 2007: 185).

Za razliku od modalnih glagola, fazni glagoli pored dopune u obliku infinitiva i prezenta s veznikom *da* mogu imati i dopunu u akuzativu ili u obliku prijedložno-padežnoga izraza, ali se u tom slučaju podrazumijeva da je vršitelj radnje živo biće, naprimjer *Počeo je graditi kuću*, prema *Počeo je gradnju kuće*, odnosno *Počeo je s gradnjom kuće*. No, prema *Most je počeo pucati* nije gramatično *Most je počeo pucanje* niti *Most je počeo s pucanjem* (Silić – Pranjkić 2007: 185).

Riđanović (2003: 113) ističe da se iza modalnog glagola može upotrijebiti imenica ali samo u površinskoj strukturi, dok se u dubinskoj strukturi obavezno podrazumijeva glagol koji je u konstrukciji s imenicom, naprimjer *Mogu stolicu, ali ne moram kredenac*, gdje se podrazumijeva neki glagol, kao *ofarbati, popraviti*. Tako glagol *željeti*

¹ Dopune vrše funkciju dopunjavanja riječi na koje se naslanjaju i od kojih zavise (Stevanović 1969:71).

² Primjeri su preuzeti od autora, a autori su zvjezdicom označili negramatične ili normativno nekorektne jedinice.

smatra nemodalnim jer može imati imenicu uz sebe, navodeći primjer *Želim novac*.

Smatramo da se i ovdje može podrazumijevati neki glagol u dubinskoj strukturi, jer u zavisnosti od konteksta ova rečenica može značiti *Želim imati novac*, *Želim uzeti novac*, *Želim ukrasti novac*, što glagol *željeti* ubraja u glagole koji pored nemodalne upotrebe mogu imati i modalnu, kao u rečenicama tipa *Želim učiti*.

I ostali glagoli koji mogu biti upotrijebljeni i kao modalni i kao punoznačni kada su upotrijebljeni kao modalni, zahtijevaju dopunu u infinitivu ili prezentu s veznikom *da*, ali ne mogu imati dopunu u obliku supstantivne riječi ako se ne podrazumijeva neki glagol kao upravni element te riječi. Kada su nemodalno upotrijebljeni, ovi glagoli mogu imati dopunu u vidu imenice.

Gramatičari ističu da punoznačni glagoli u funkciji dopune modalnim i faznim glagolima imaju leksičko značenje, tj. značenje konkretne radnje, naročito kada se govori o dopuni u obliku infinitiva (Silić – Pranjaković 2007: 289).

Modalni i fazni glagoli izriču gramatička značenja, dakle vrijeme onoga što znače (htijenja, mogućnosti, volje, želje, odnosno fazni glagoli vrijeme kad se izvršava pojedina faza neke radnje).

Stevanović (1969: 577) navodi „Ako se kaže : *Hoću...*, znači da hoću u vreme kada se to izriče, a ako se kaže *hteo sam...*, to znači da sam tu želju... imao u prošlosti, kao što su: *moći ću* i *moraću* vremenski vezani za budućnost“. Dopuna modalnim glagolima i kada je u obliku prezenta sa *da* kao i u obliku infinitiva označava ime glagolske radnje, tj. prezent se upotrebljava u značenju svoje osnove. Kao glagolski oblik za istovremenost – u rečenicama gdje je drugi dio složenog zavisnog predikata, odnosno dopuna prvom dijelu tog predikata, prezent se vremenski podudara s onim što taj prvi dio znači. U slučaju s dopunama modalnim glagolima i izrazima prezent nije vezan za vrijeme vršenja same radnje, nego za vrijeme ličnog stava koji se njim izražava. Prezenti u dopuni su tu modalno, a ne vremenski upotrijebljeni. Prezenti, međutim, u funkciji dopune glagola *početi*, *nastaviti*, *prestati* – vremenski se potpuno slažu s glagolima koje dopunjavaju (Stevanović 1969: 577).

Modalnim glagolima dopuna mogu biti svi glagoli, i imperfektivnog i perfektivnog vida. Faznim glagolima, koji označavaju početak, nastavljanje ili prekid radnje, dopuna mogu biti samo glagoli imperfektivnog vida, nesvršeni i učestali, jer svršeni glagoli, po prirodi svog značenja, to ne mogu biti. Oni uvijek označavaju svršeni trenutak, a u trenutku su i početak i kraj istovremeni, što znači da trenutak nema svoga toka, i svaki se trenutak bilo kakvog procesa koji se označava svršenim glagolima svrši u trenutku u kome i počne (Stevanović 1969: 35).

2.2. O dopunama u obliku infinitiva i konstrukcije *da* + prezent govorilo se i u doba srpskohrvatskog standardnog jezika. Raspravljalo se o njihovim sličnostima i razlikama, mogućnostima zamjenjivanja jednih drugima te o njihovoj rasprostranjenosti na štokavskom govornom području i pripadnosti istočnoj i zapadnoj varijanti (Bulić 2012: 42).

2.2.1. Rijetki su gramatičari koji objašnjavaju porijeklo upotrebe konstrukcije *da* + prezent naporedno s infinitivom.

Maretić zamjenu infinitiva prezentom sa *da* objašnjava na sljedeći način:

Dopuna je glagolska po svojoj naravi često upravo namjera, npr. Htio sam ti *kazati*, željeli su *doći*, odlučih *čekati*. ...dobro se zna da se namjera vrlo često izriče rečenicom koja se počinje veznikom *da*; zato ta tri primjera mogu bez ikakve promjene u značenju glasiti također: htio sam *da* ti kažem, željeli su *da dođu*, odlučih *da čekam*. Takvi i slični primjeri, gdje može da bude i infinitiv i rečenica s veznikom *da*, učiniše, te se i uz druge glagole u kojih radnji ne leži namjera može mjesto infinitiva upotrebiti rečenica s veznikom *da*. Tako se npr. govori ne samo: počeše *dolaziti*, ne mogu *naći*, ako smijem *pitati*, nije mu trebalo *moliti* već također: počeše *da dolaze*, ne mogu *da nađem*, ako smijem *da pitam*, nije mu trebalo *da moli*, itd. (Maretić 1963: 652)

A kada govori o futuru, Maretić kaže: „Kako se infinitiv i inače često zamjenjuje prezentom pred kojim stoji riječca *da*... tako može to i ovdje biti, te se npr. mjesto on *će čuvati* može reći: *on će da čuva*“ (1963: 640).

Maretić se osvrnuo i na rasprostranjenost ovih dviju pojava:

Zamjenjivanje, o kojem se ovdje govori, mnogo je običnije u istočnim krajevima, npr. u Srbiji negoli u zapadnima, a i na istoku što je koji kraj bliži bugarskom jeziku (u kojem se infinitiv uvijek onako zamjenjuje), to više upotrebljava mjesto infinitiva rečenicu s veznikom *da*. Što se više udaljujemo od tih istočnih krajeva prema zapadu, vidimo da je infinitiv u narodnom jeziku sve običniji i sve se jače drži. Daničić je pomenutu zamjenu infinitiva mnogo manje upotrebljavao nego Vuk, a Vuk opet mnogo manje nego mnogi srbijanski pisci, koji se u tome drže srbijanskoga narodnoga govora. (Maretić 1963: 653)

Stevanović nastoji objasniti pojavu zamjene infinitiva prezentom s veznikom *da*. Ističe da je vjerovatno, uz pretpostavku da je tu nekad bio isključivo infinitiv, da se u službi dopune glagolima nepotpunog značenja prezent počeo javljati umjesto infinitiva po ugledu na isključivu upotrebu prezenta u funkciji dopune kada se ona ne odnosi na isti nego na drugi subjekt, prema *Treba da kupim*, *Treba da on kupi* i *Treba da se kupi* mjesto *Treba kupiti*; *Želim da dođeš*, *Želim da dođe* – *Želim da dođem* mjesto *Želim doći* (Stevanović 1953: 95).

Ovo mišljenje je slično onome koje je iznio Maretić. No, Stevanović smatra da je prezent ovdje „na svome mjestu i kad pripada istom, kao kad se odnosi na drugi subjekt“. Njega zanima otkuda infinitiv u ovoj službi. Iznosi činjenicu da je infinitiv po svom porijeklu glagolska imenica u dativu (pravi infinitiv), odnosno akuzativu (nekadašnji supin) – i u jednom i u drugom slučaju modalnog značenja pa je jasno da se i kad je postao glagolskim oblikom mogao upotrebljavati u službi modalne dopune. On se u toj službi upotrebljavao da označi cilj s kojim se vrši njihova radnja.

Autor je u posmatranom materijalu našao rijetke primjere (*Koji će ostati* oko nahije straže čuvati, *Zaključo kuću i lego spavati* itd.), a bilježe se i u narodnoj poeziji. Stevanović smatra da se iz ovoga ne može zaključiti da se i rečenica s prezentom i veznikom *da* u prošlosti nije upotrebljavala u istoj službi. Stevanović dovodi u pitanje Budmanijevu konstataciju da ta konstrukcija dolazi od XVI stoljeća, jer donosi primjer Stj. Kuljbakina da je čak u futuru u staroslavenskim spomenicima XI stoljeća upotrijebljena veza *da* + prezent mjesto infinitiva. Činjenicu da tu konstrukciju ne bilježi Akademijin rječnik objašnjava time da u njemu nema mnogo građe prije XV stoljeća i da je ta konstrukcija rijetka, te je moguće da je promakla sastavljaču. No u savremenom književnom jeziku i u dijalektima koji su u njegovoj osnovici je „takva modalna rečenica ne samo običnija od infinitiva nego je u više govora i kod većine današnjih pisaca jedino ona u upotrebi“ (Stevanović 1953: 96).

Prihvata Belićevu tvrdnju da se tu „razvila potpuna adekvatnost rečenice *da* + prezent i infinitiva“, jer „nema sumnje da su na taj način i obrnuto, od rečenice sa *da* + prezent mnoga značenja mogla preći i na infinitiv“. (A. Belić, *Istorija srpskohrvatskog jezika II*, Beograd 1951, str. 296–297). Stevanović smatra da je pogrešno govoriti „da se u službi dopune upotrebljava prezent sa svezicom *da* mjesto infinitiva ili obrnuto – infinitiv mjesto rečenice *da* + prezent, jer se i jedan i drugi oblik ovde upotrebljavaju u svojoj pravoj funkciji“ (1953: 97).

2.2.2. Stavove o sintaksičkoj i stilskoj vrijednosti dopuna modalnim i faznim glagolima možemo podijeliti u dvije grupe.

Prva grupa autora smatra da ne postoji razlika u značenju među rečenicama u zavisnosti od toga da li je upotrijebljen infinitiv ili prezent sa *da* kao dopuna modalnim i faznim glagolima.

Tomo Maretić (1924: 12 prema Bulić 2012: 43) ističe:

Nije nikakva pogreška uzimati prezent s veznikom da mjesto infinitiva iza nekih glagola, na pr. Htio sam da ovo kažem (mjesto: kazati), željela je da dođe (mjesto: doći), stadosmo da čekamo, počеше da navaljuju, trebalo mi je da odlazim itd.; i ako to nije pogreška, ali je pretjerano samo tako pisati i tako zatirati u književnom jeziku infinitiv, koji se u velikom dijelu naroda veoma dobro drži.

I Stevanović navodi da se glagol koji se dodaje nepunoznačnom glagolu u složenom glagolskom predikatu može naporedno upotrijebiti u prezentu s veznikom *da* i u infinitivu u istoj sintaksičkoj vrijednosti. On napominje da se izbjegava nagomilavanje istih dopuna na bliskom odstojanju, i da se stilski daje prednost rečenicama u kojima se ove dvije dopune iste sintaksičke vrijednosti upotrebljavaju naizmjenično, naprimjer *On je izjavio da sad može početi da radi* umjesto *On je izjavio da sad može da počne da radi*. *On će morati da počne raditi* umjesto *On će morati početi raditi* (Stevanović 1969: 577).

Iste stavove Stevanović je iznio i u svom radu *Naporedna upotreba infinitiva i prezenta sa svezicom da* (Stevanović 1954: 86). I Kravar (1953) je iznio isto mišljenje

nastojeći da dokaže da ne postoji razlika u značenju među rečenicama s obzirom na oblik dopune modalnim glagolima.

U *Sintaksi savremenoga srpskog jezika* navodi se nekoliko mišljenja, koja su u osnovi identična, npr. „istočno područje standardnog jezika ...paušalno je proglašavano 'dakavskim': na njemu je, istina, upotreba dopunske rečenice s veznikom *da* šira nego na zapadu, ali to nipošto ne znači isključivanje infinitiva“ (M. Ivić); „Kao dopuna drugih glagola, u srpskohrvatskom se u mnogim slučajevima naporedno i uglavnom istoznačno javljaju infinitiv i sintagma *da* + sadašnje vreme. Infinitiv je osetno češći u zapadnoj varijanti.“ (I. Klajn); „U srpskom jeziku konstrukcija '*da* plus prezent' više je u upotrebi nego u zapadnim krajevima, mada je infinitiv ekonomičniji, što nije bez značaja u jezičkoj komunikaciji“ (E. Fekete) (Piper i dr. 2005: 324).

Ističe se, međutim, pojava dopunske distribucije – u slučajevima kada u srpskom književnom jeziku ne može biti *da*-konstrukcija zamijenjena infinitivom ili obratno (npr. *Hajde da zapevamo* ili *Razumjeti znači oprostiti*) i odnos fakultativne distribucije kada je zamjena moguća i rečenica s *da*-konstrukcijom ili infinitivom ne mijenja značenje (Piper i dr. 2005: 324).

U Napomeni se kaže: „Kada je u složenom predikatu modalni glagol, preporučuje se da se prednost da infinitivu (npr. *Može ući*) iako ni *da*-konstrukcija u takvim slučajevima nije pogrešna (npr. *Može da uđe*)“ (Piper i dr. 2005: 324).

U odnosu fakultativne distribucije ponekada je češća upotreba jednog ili drugog oblika, s mogućim razlikama u njihovoj stilskoj vrijednosti. Prednost jednoj konstrukciji nad drugom daje se u slučajevima kada se želi izbjeći nagomilavanje jednog ili drugog oblika, naprimjer *Rečeno im je da mogu ući*, bolje nego *Rečeno im je da mogu da uđu*. Ipak, to ne znači da konstrukcije s nagomilavanjem istog oblika dopune nisu dopuštene. Infinitivu se daje prednost u odnosu na *da*-konstrukciju u sastavu složenih predikata s glagolima *moći*, *smjeti*, *trebati*, *morati*, kao i poslije bezličnih glagola. Ističe se da upotreba infinitiva omogućuje veću ekonomičnost izražavanja. Preporučuje se izbjegavanje nagomilavanja konstrukcija s istim oblicima, što ne znači da njihova upotreba u istoj rečenici nikada nije dopuštena. To može zavisiti i od funkcionalnog stila kojem takva rečenica pripada. Naprimjer, u lijepoj književnosti ili u razgovornom stilu ne mogu se smatrati nenormativnim izrazi *Rečeno im je da treba da dođu*. Napominje se: „Srpski jezik u principu više dopušta nagomilavanje *da*-konstrukcija nego nagomilavanje infinitiva, ali opšta normativna preporuka ipak bi bila da se iz stilskih razloga takva nagomilavanja izbegavaju. Ne bi se moglo tvrditi da je u savremenom srpskom književnom, odnosno standardnom jeziku jedna od te dve mogućnosti (*da*-konstrukcija ili infinitiv) nedvosmisleno rezervna“ (Piper i dr. 2005: 327).

Ističe se da se bogatstvo jezika u velikoj mjeri ogleda u razvijenosti njegovih sinonimskih mogućnosti, što podrazumijeva i slučajeve fakultativne distribucije *da*-konstrukcija i infinitiva. Infinitiv povremeno omogućuje veću ekonomičnost izražavanja, odnosno uštedu jednog ili dva sloga, mada ne uvijek, a što može biti bitno u telegrafiji. Također se ističe da je ekonomičnost izražavanja u sprezi s tendencijom

da iskaz bude što manje ličan posebno važna u administrativnom i naučnom stilu, gdje su uslovi za upotrebu infinitiva načelno povoljniji, iako se ni u tim stilovima *da*-konstrukcija ne može smatrati isključivo rezervnim oblikom (Piper i dr. 2005: 327).

Na kraju se zaključuje da razlozi za njegovanje i *da*-konstrukcije i infinitiva leži u neprekinutoj tradiciji upotrebe oba ta oblika na čitavom novoštokavskom prostoru, s tim što postoje regionalne ili individualne razlike u učestalosti upotrebe jednog ili drugog oblika. Ne treba isključiti mogućnost da u slučajevima kada jedan od ta dva oblika može biti zamijenjen drugim, to bude stvar individualnog stila koji ostaje u okvirima jezičkog standarda. To omogućuje da govorni predstavnici s dijalekatskih područja gdje preovladavaju bilo *da*-konstrukcije bilo infinitivi češće koriste oblike koji su im bliži, onoliko koliko to dopušta elastična stabilnost jezičkog standarda (Piper 2005: 328–329).

2.2.3. Većina gramatičara posebno se bavi glagolima *htjeti* i *trebati*.

Stevanović (1969: 580) jasno ističe da obavezna upotreba dopune u infinitivu ili prezentu sa *da* nije izazvana značenjem koje dopuna daje u jednom ili drugom obliku, nego značenjem samog upravnog, odnosno modalnog ili faznog glagola koji zahtijeva određeni oblik dopune.

Stevanović (1969: 577) konstatuje da se prezent s veznikom *da* naporedo s infinitivom, istina neuporedivo rjeđe, sreće i u funkciji glavnog glagola u futuru, navodeći Maretićeve primjere iz Vuka, Daničića, narodnih umotvorina i prijevoda Biblije.³ Ističe, međutim, da takvi primjeri nisu neobični ni kod pisaca XIX vijeka, pa ni u „najnovijem jeziku, kako govornom tako i u jeziku književnika“.

Akcenatski oblik prezenta glagola *htjeti* u značenju glagola *željeti* češće se dopunjava „oblikom s izrazitijim modalnim značenjem, tj. oblikom prezenta nego infinitivom“: *Dakle, h o ć e d a g a s l o m e*. Oblik infinitiva uz prezent glagola *htjeti* upotrijebljenog u značenju *željeti*, *namjeravati* ili *biti gotov* prema Stevanovićevu mišljenju „danas odveć arhaično zvuči, dok se kod pisaca iz ranijih vekova, pa i u narodnim umotvorinama, prezent glagola *hteti* u ovome značenju vrlo često dopunjavao infinitivom... *Ko hoće s a m l j e t i t r e b a z a s u t i*“ (Stevanović 1969: 578–579).

U obliku složenog predikata uz odrični prezent glagola *htjeti*, koji je jednak u oba značenja, u modalnom i futurskom, u savremenom jeziku dopuna je redovno u prezentu sa *da* ako je upravni glagol modalnog značenja, a ako je futurskog gotovo isključivo u infinitivu, mada se u sredinama „nekih istočnih oblasti“ sreću i futuri s oblikom kakav je u rečenici *Ja sutra neću da dođem* (razg.). Stevanović kao i T. Maretić i A. Belić ne poriče književnojezički karakter prezenta s veznikom *da* u futuru I, i ne prihvata stav da je futur I sa *da* + prezent osobina samo srpskih a ne i hrvatskih pisaca (Stevanović 1969: 579).

³ Nisu znali šta će to da bude. *Ja ću da razgledam telegrame* i dr. (T. Maretić, Gramatika, 550. str. II izdanje prema Stevanović 1969: 577).

Da smisao upravnog glagola može zahtijevati dopunu isključivo u jednom obliku, Stevanović (1969: 580–581) ilustruje glagolom *trebati*. Kada je prvi dio složenog predikata bezlični glagol *treba*, a lice na koje se odnosi ono što označava dopunski glagol je određeno, onda se kao dopuna isključivo javlja prezent s veznikom *da*. Infinitiv se kao dopuna ne bi mogao upotrijebiti zato što bismo u tom slučaju dobili cijele bezlične rečenice u kojima se ne bi znalo kome se radnja pripisuje. Mogućnost infinitiva ostaje u slučajevima kada postoji neki drugi jezički znak za određivanje gramatičkog lica na koje se odnosi ono što se označava glagolom u dopuni, kao što je oblik dativa imena pojma koji treba da čini ono što se kaže drugim dijelom ovog složenog predikata, kao u primjerima tipa: *Treba vam se pričuvati* od usamljenih kuća. No upotreba dativa zamjenice ili imenice koji treba da u ovakvim slučajevima bude oznaka gramatičkog lica s oblikom glagolske dopune u infinitivu nije dopuštena u slučajevima kada glagol svojom rekcijom dopušta neku drugu dopunu u obliku ovog padeža. Naprimjer *To vam treba iskati* ne znači *Vi treba da ištete*, nego neko drugi *Treba od vas da ište* (Stevanović 1969: 580).

Stevanović (1969: 581) smatra da gramatičari s razlogom osporavaju književni karakter upotrebi glagola *trebati* u značenju *müssen* u ličnom obliku, iako je ona obična i rasprostranjena „u govornom jeziku većine naših gradova u svim oblastima srpskohrvatskog jezika. A kod pisaca je češće srećemo u hrvatskim kulturnim centrima nego u srpskim. I to, za čudo, ne samo kad se za njegovim ličnim oblikom oseća potreba, da bi s njim kao dopunom mogao biti upotrebljen infinitiv, nego i kad je i dopuna u ličnom glagolskom obliku, tj. u prezentu“. Kao argument navodi da se u narodnim govorima štokavskog dijalekta koji čine najužu osnovu književnog jezika glagol *trebati* u značenju *müssen* upotrebljava bezlično.

Kada drugi dio ima opći karakter, tj. kada se što drugim dijelom predikata pripisuje bilo kome, može se jedino upotrijebiti infinitiv kada su glagoli povratni: *Treba se boriti*. Ako su glagoli nepovratni, kao znak neodređenosti dodaje se povratna riječca *se*: *Treba da se ide*, ali je moguće i upotrijebiti infinitiv: *Treba ići* (Stevanović 1969: 582).

I u *Sintaksi savremenoga srpskog jezika* (Piper i dr. 2005: 323–327) dat je poseban osvrt na dopune uz glagole *htjeti* i *trebati*, kao i neke druge slučajeve obavezne upotrebe jednog ili drugog oblika dopune.

Uz glagol *htjeti* upotrijebljen u različitom značenju javlja se dopunska distribucija između „da-konstrukcije“ i infinitiva, koja postoji kada alternativno mogu biti upotrijebljena oba oblika, ali s različitim značenjima, npr. *Neću da dođem* i *Neću doći* (nagirani futur).

Za upotrebu glagola *trebati* napominje se:

U konstrukciji s bezlično upotrijebljenim glagolom *trebati* infinitiv obezbjeđuje uopšteno-lično značenje, up.

- prema: (213) *Treba živeti u miru sa susedima*
(214) *Treba da živimo u miru sa susedima*
(215) *Treba da živite u miru sa susedima*

i prema: *Žena treba da svetli svakom čoveku koji je vidi...* (Piper i dr. 2005: 326).“

Kao primjer da izbor infinitivnog oblika ili „da-konstrukcije“ zavisi i od konkretne glagolske lekseme navodi se modalni glagol *htjeti*, koji u drugom dijelu složenog predikata uvijek ima oblik infinitiva *Mi moramo hteti najbolje* (Piper i dr. 2005: 326).

Glagol dati upotrijebljen modalno (u značenju 'moći' ili 'dozvoliti' zahtijeva da u istom predikatskom izrazu punoznačni glagol obavezno bude u obliku infinitiva, npr. *To se ne da popraviti, Ta se divljač ne da lako uhvatiti...* (Piper i dr. 2005: 326).

U *Sintaksi savremenoga srpskog jezika* infinitivu se daje obavezno prvenstvo u odnosu na „da-konstrukciju“ u sastavu oblika za futur prvi, naročito u upitnoj i odričnoj konstrukciji (npr. *Hoćete li poći? Oni sutra neće raditi*). Ako glavni dio dvočlanog futurskog oblika prethodi pomoćnom, infinitiv je jedini mogući oblik glavnog dijela (npr. *reći ću*). Ako glavni dio futura prvog u obavještajnoj rečenici slijedi za pomoćnim dijelom, sasvim je uobičajena njegova upotreba u obliku infinitiva (npr. *Mi ćemo doći*), dok se njegova upotreba u „da-konstrukciji“ smatra karakteristikom kolokvijalnog izražavanja (Piper i dr. 2005: 327).

I Mrazović – Vukadinović (1990: 145) iznose stav da glagol *htjeti* u modalnom značenju 'po pravilu' dolazi s dopunom u prezentu sa *da*, a kao pomoćni glagol za građenje futura s dopunom u infinitivu, što se u govornom jeziku ne poštuje uvijek. U upitnom i odričnom obliku, gdje se po obliku ne može raspoznati da li je glagol *htjeti* upotrijebljen u modalnom značenju ili u značenju futura, napominju da se 'kod modalnog glagola treba da javi samo *da* + prezent a u futuru infinitiv'.

Mrazović – Vukadinović (1990: 147) uočavaju razliku u značenju u zavisnosti od toga da li je samostalni glagol uz modalni glagol *moći* u ličnoj upotrebi u infinitivu ili prezentu sa *da*. Dopuna u infinitivu više nagovještava da se radi o mogućnosti izvršenja radnje, a upotreba *da* + prezenta da se radi o sposobnosti subjekta da nešto izvrši. Rečenica: *Ja ovde mogu raditi* može da znači 'da mi je omogućeno da ovde radim', dok rečenica *Ja ovde mogu da radim* može da znači 'sam u stanju ovde da radim'. Napominje se da se takvo razlikovanje u govoru ne poštuje, pa značenje često zavisi od konteksta. Kada glagol *moći* ima značenje pretpostavke, smatraju da samostalni glagol ima najčešće oblik infinitiva: *Moglo bi biti kiše, Ona je tada mogla imati 20 godina, Ona tako nešto nije mogla reći, To ne može biti pravi razlog*.

Dopunski glagol uz *gledati*, prema mišljenju Mrazović – Vukadinović (1990: 157) javlja se samo u obliku *da* + prezenta: *On je gledao da ne razgovara ni sa kim*. U *Gramatici hrvatskog jezika* (Silić – Pranjković 2007: 186) naveden je primjer modalne upotrebe glagola *gledati* s infinitivom: *Gledajte doći što prije*.

Ridanović (2003: 167) navodi da u bosanskom jeziku glagol *umjeti* radije ide sa infinitivom (*Umije lijepo kuhati*), a oklijevati sa *da* + prezent (*Oklijeva da to uradi*).

Druga grupa autora pokušava pronaći značenjsku razliku među rečenicama uzrokovanu oblikom dopune modalnim i faznim glagolima u infinitivu ili prezentu sa *da*. (Brozović 1953, Kulenović 1971).

U članku „O vrijednosti infinitiva i prezenta s veznikom *da*“ Brozović (1953: 13–18) se bavi pitanjem značenja i stilističke vrijednosti infinitiva i prezenta s veznikom

da „iza nekih glagola, pridjeva i imenica“. Iznosi tvrdnju beogradskoga filologa dr. Miloša S. Moskovljevića⁴ da infinitiv i prezent s *da* nemaju isto značenje. Brozović citira Moskovljevićeva pravila:

1. Ako glagolska radnja nije vezana za određeno vreme ili slučaj, ili ako potstrek za izvršenje radnje dolazi izvan subjekta, onda se upotrebljava infinitiv: „Ovdje ne smem pušiti“ (jer je zabranjeno), onako isto kao što se kaže: „Ovdje se ne sme pušiti“, a ne: „Ovdje ne sme da se puši“.
2. Ako izvršenje radnje dopunskog glagola zavisi od zajedničkog subjekta, onda se infinitiv može zameniti sadašnjim vremenom sa svezicom da: „Želim da idem“, „Moram da mu to kažem“, što znači: osećam potrebu da mu to kažem. U oba ova primera upotrebljava se, naravno, i infinitiv. (Brozović 1953:14)

Po Brozovićevu mišljenju, rečenica „đaci ne smiju da puše“ znači da se oni boje pušiti, no i uz glagol *bojati se* može doći prezent sa *da*. „Boje se pušiti“ (u značenju da se boje svagdje i uvijek) razlikuje se od „boje se da puše“ (u značenju da se boje sada, ovdje i u ovoj prilici). Stoga predlaže da se Moskovljevićevo pravilo nadopuni riječima: „*Ako dopunski glagol označava što trajno ili općenito, bolje je uzeti infinitiv, a ako označava što časovito ili konkretno, bolje je uzeti prezent s veznikom da*“ (Brozović 1953: 15).

Brozović zaključuje:

Izlazi dakle, da odnos infinitiva i prezenta s *da* nije nimalo jednostavna stvar. Dok jednom njihova zamjena samo nijansira značenje, drugi put ga posve mijenja (kao u Nazorovu primjeru). No uvjeren sam, da u dobrom postotku razlike u značenju i nema. Vješt će stilist upotrebiti čas jedan, čas drugi oblik, prema ritmu rečenice, i nastojat će da ne nagomila mnogo infinitiva i da mu jedno *da* ne nalijeće na drugo. To je već stvar pisaca. (Brozović 1953: 16)

U svom eseju O „*dakavcima*“ i „*infinitivcima*“ Skender Kulenović (1971: 281) govori o srpskom „dakanju“ kao bugarizmu kod Srba, i o hrvatskom „infinitovanju“ kao germanizmu kod Hrvata.

Kulenović (1971: 282–283) nalazi razlike u značenju rečenica s obzirom na to koja je dopuna upotrijebljena. Prvo je to pokazao na primjeru s glagolom *htjeti*. Po njegovom mišljenju rečenica *Poslije ručka neću da spavam* iznosi ne samo činjenicu da do radnje neće doći nego i razloge zbog kojih do toga neće doći, a to je „subjektivno htijenje“. Rečenica *Poslije ručka neće doći do mog spavanja* iznosi činjenicu da do radnje neće doći ne ulazeći u razloge, dakle „posrijedi je čisti futur, tvrdnja da će određena radnja izostati i – ništa više“. Kulenović zaključuje da se iz tog primjera vidi „da ima slučajeva gdje je (ma koliko to ne bi bilo po čudi 'dakavcima') obavezan *infinitiv*, i slučajeva gdje se mora upotrijebiti svezica 'da' plus prezent (ma koliko to vrijeđalo 'infinitivce')“.

⁴ Iznesen u NIN-u 16.11.1952.

I na primjerima za dopune uz glagol *moći* Kulenović (1971: 283–284) nalazi razliku u značenju rečenica s obzirom na oblik dopune. Razlika se javlja na relaciji „subjektivnost“ – „objektivnost“. Primjer s dopunom u prezentu *Ne mogu da spavam* ima „dva akcenta ličnosti, subjektivnosti“ za razliku od rečenice *Ne mogu spavati*, koja ima samo jedan „akcentat subjektivnosti“. Stoga bi prva rečenica „više pristajala kad bismo htjeli kazati kako ja ne mogu da spavam na primjer stoga što sam osjetljiv na buku... dakle, kad je neka moja subjektivnost, neko moje subjektivno reagovanje na okolnosti uzrok mom nespavanju. Druga pak rečenica ('Ne mogu spavat') nosi u sebi više smisao konstatacije nečega objektivnog, iz čega se subjektivnost izostavlja, potiskuje“.

I kada je u pitanju „najosjetljiviji slučaj,... slučaj finalne rečenice, odnosno finalnog infinitiva: ... kad se izražava namjera da se izvrši neka radnja“, Kulenović (1971: 284–285) pronalazi razliku u značenju izazvanu jednim ili drugim oblikom. Shodno tome, rečenica „*Idem da radim* znači: rad je u mojoj namjeri, a *Idem raditi* sugerise misao da rad u ovom slučaju ne mora biti u mojoj namjeri – idem raditi prosto jer se mora raditi, jer je to dužnost“. Shodno tome zaključuje da rečenica „*Ti to moraš da uradiš!*“ znači „ja ti ništa ne naređujem, ali ti to moraš uraditi... po nekom svom subjektivnom porivu... dok bi rečenica *Ti to moraš uraditi* mnogo adekvatnije izražavala neki *objektivni motiv* – motiv koji se ne mora slagati s mojom subjektivnom voljom“.

Na kraju Kulenović zaključuje da postoje i „komplikovaniji slučajevi“ u kojima će se teško moći odrediti za jedno ili drugo, „granični slučajevi“, gdje će se ravnopravno javljati oba oblika, ali napominje da će se ponekad morati odstupiti od pravila koje je iznio „da bi se izbjeglo ponavljanje i sačuvao ritam rečenice od grubog narušavanja“, ali da ipak to „ne može biti razlog da ovu nijansu zanemarujemo“ (1971: 287).

2.3. Po našem jezičkom osjećaju, u bosanskom jeziku se također neki glagoli javljaju samo sa jednom vrstom dopune:

Glagol *praviti se* u značenju 'činiti se kao da...' kao i glagol *pretvarati se* u značenju: 'prikazati se drukčijim' ne bi mogli doći s dopunom u infinitivu:

Mrazović – Vukadinović (1990: 158) navode primjere s dopunom u prezentu sa *da*:
On se pravi da spava.

Ti se samo pretvaraš da si bolestan.

Smatramo negramatičnim rečenice: **On se pravi spavati*, **Ti se samo pretvaraš biti bolesnim*.

Silić – Pranjković (2007: 18) također donose primjere s konstrukcijom *da* + prezent:
Pravi se da mu je svejedno i *Pretvara se da je sve u redu*.

No, u ovim primjerima se radi o dopunama s različitim subjektom punoznačnog glagola, što po kriterijima Mrazović – Vukadinović oduzima ovim glagolima status modalnih glagola. Također, postavlja se pitanje da li i u monosubjekatskim rečenicama možemo ova dva glagola smatrati modalnim ako se dopune ne mogu naporedo upotrebljavati.

Izvori i literatura

- Barić, Eugenija at al. (1995), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković (1970), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Brozović, Dalibor (1953), „O vrijednosti infinitiva i prezenta s veznikom *da*“, *Jezik*, 2/1, 13–18. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=78549, 20.11. 2010.
- Bulić, Halid (2012), „Dopune modalnim i faznim glagolima u djelima Meše Selimovića, Skendera Kulenovića i Derviša Sušića“, u: Ismail Palić, ur., *Sarajevski , filološki susreti I*, 42–53, Bosansko filološko društvo, Sarajevo
- Čedić, Ibrahim (2001), *Osnovi gramatike bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo
- Čedić, Ibrahim at al. (2007), *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo
- Čedić, Ibrahim (2009), „Bosanskohercegovački jezički standard u XX vijeku“, u: Branko Tošović, Arno Wonisch, ur., *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, 55–66, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz; Institut za jezik, Sarajevo
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Katičić, Radoslav (1986), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, JAZU, Zagreb
- Kravar, Miroslav (1953), „O 'razlici' između infinitiva i veze *da* + prezent“, *Jezik*, 2/2, 43–47, 2/3, 70–74, Zagreb
- Kulenović, Skender (1971), „O 'dakavcima' i 'infinitivcima'“, u: Skender Kulenović, *Eseji*, 281–287, Veselin Masleša, Sarajevo
- Maretić, Tomo (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb
- Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Dobra vest, Novi Sad
- Piper, Predrag i dr. (2005), *Sintaksa savremenog srpskog jezika*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd
- Prtljaga, Jelena (2011), *Deontička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad, doktorska disertacija, preuzeto sa www.uns.ac.rs/sr/doktorske/jelenaPrtljaga/di-sertacija.pdf 1.9.2011. godine
- Riđanović, Midhat (2003), *Totalni promašaj : Prikaz Gramatike bosanskoga jezika Dž. Jahića, S. Halilovića i I. Palića*, TKD Šahinpašić, Sarajevo
- Silić, Josip, Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb
- Stanojčić, Živojin (2010), *Gramatika srpskog književnog jezika*, 1. izdanje, Kreativni centar, Beograd
- Stevanović, Mihailo (1953–1954), „Naporedna upotreba infinitiva i prezenta sa svezicom *da*“, *Naš jezik*, V/3–4, 85–102, V/5–6, 165–185.

- Stevanović, Mihailo (1974), *Savremeni srpskohrvatski jezik II. (Gramatički sistemi i književnojezička norma)*, 2. izdanje, Naučna knjiga, Beograd
- Špago-Ćumurija, Edina (2009), „*Bosnian or Croatian?* Sintaksičke razlike u kursivima bosanskog i hrvatskog jezika za strance“, u: Branko Tošović, Arno Wonisch, ur., *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, 433–445, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz; Institut za jezik Sarajevo, Sarajevo
- Tanasić, Sreto (2009), *Sintaksičke teme*, Beogradska knjiga, Beograd
- Težak, Stjepko, Stjepan Babić (2000), *Gramatika hrvatskoga jezika: Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb
- Tošović, Branko, Arno Wonisch, ur. (2009), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz; Institut za jezik Sarajevo, Sarajevo

Adresa autora

Author's address

Patriotske lige br. 24
75260 Kalesija
BiH
hurijai@yahoo.com

SYNTACTIC AND STYLISTIC VALUE OF PARALLEL USAGE OF INFINITIVE AND PRESENT TENSE WITH CONJUNCTION *DA* WITH THE FUNCTION OF COM- PLETING MODAL AND PHASE VERBS

Summary

Modal and phase verbs are verbs of incomplete meaning which require addition of another full-meaning verb in the form of infinitive or present tense with "*da*". Although both types of complements are linguistic reality and quite common, some authors have tried to find differences in the meaning of sentences containing two types of complements while others have contended that no differences exist. This paper examines opinions of grammarians regarding the syntactic and stylistic value of simultaneous usage of infinitive and present tense with "*da*" with the function of completing modal and phase verbs.

Key words: modal verbs, phase verbs, completions, infinitive, present tense with "*da*", parallel usage

UDK: 811.112.2'367.3/.5:811.163.4*3(045)
811.112.2'255.4(045)

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Primljen / Received on 11. 12. 2012.

Prihvaćen za objavljivanje /

Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Erminka ZILIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

GIBT ES UND OB-SÄTZE IN DER DEUTSCHEN SPRACHE? UND OB ES SIE GIBT! – KONTRASTIVNA ANALIZA UND OB-REČENICA U NJEMAČKOM I ODGOVARAJUĆIH SREDSTAVA U BOSANSKOM JEZIKU

Tema ovoga rada jesu *und ob rečenice* koje odstupaju od rečeničnih obrazaca standardnog njemačkog jezika, u kojima se finitivni glagol pojavljuje na kraju rečenice. To je karakteristika zavisnih klauza u njemačkom jeziku. Međutim, *und ob-rečenice* semantički su nezavisne i nemoguće je konstruirati glavnu klauzu u koju se mogu uključiti. Budući da pozicija finitivnog glagola u bosanskom jeziku nije gramatikalizirana, nije moguće govoriti o odgovarajućem tipu rečenica u bosanskom jeziku. Zbog toga je u kontrastivnom dijelu rada značenje rečenica izabrano za glavni kriterij na osnovu koga onda možemo ustanoviti lingvistička sredstva za izražavanje sadržaja njemačkih *und ob-rečenica* na bosanskom.

Ključne riječi: *und ob-rečenice*, samostalne rečenice sa ličnim glagolskim oblikom na kraju rečenice, *itekako, još kako*

1. Uvod

Pored standardnih, u gramatikama opisanih rečenica postoje u njemačkom jeziku i rečenice koje odstupaju od utvrđenih pravila i koje je potrebno posebno obraditi. Prenošenje značenja takvih rečenica u neki drugi jezik predstavlja poseban problem. Takvim smatramo tzv. samostalne rečenice sa ličnim glagolskim oblikom na kraju rečenice, za koje je karakteristično da imaju oblik zavisnih, a funkciju glavnih

rečenica. Pošto je pozicija ličnog glagolskog oblika na kraju rečenice glavna karakteristika zavisnih rečenica u njemačkom jeziku, dugo vremena se vodila diskusija o tome (Winkler 1989, Weuster 1983, Altmann 1987 und 1993, Meibauer 1989, Oppenrieder 1989) da li takve rečenice uopće mogu biti samostalne. Rezultat te diskusije bi se mogao predstaviti kao saglasnost o postojanju dvije grupe ovakvih rečenica. Prvu grupu čine klasične elipse za koje se lako može napraviti odgovarajuća glavna rečenica, a drugu grupu čine rečenice sa ličnim glagolskim oblikom na kraju rečenice za koje se ne može rekonstruirati glavna rečenica. Winkler (1989: 142) u tom kontekstu govori o dvije grupe zavisnih rečenica: o rečenicama koje se oslanjaju na diskurs i onima koje se ne oslanjaju na diskurs.

2. *Und ob* rečenice u njemačkom jeziku

Und ob rečenice, koje su tema ovog rada, spadaju u drugu grupu samostalnih rečenica sa ličnim glagolskim oblikom na kraju rečenice, budući da se za njih ne može konstruirati odgovarajuća glavna rečenica. Takvim smatramo rečenice poput naredene:

A: *Schläft Michael etwa?*

B: ***Und ob er schläft!***

Rečenice ovog tipa nisu česte u njemačkom jeziku. To, međutim, ne znači da njihova analiza nije potrebna i značajna. Dio primjera korištenih u ovom radu potiče iz diskursa medija, dio iz beletristike, a dio iz beletrističke literature 20. i 21. vijeka iz manhajmskog korpusa COSMAS II. Analiza je obuhvatila 2131 rečenicu manhajmskog korpusa. Samo u četrnaest primjera se radilo o *und ob* rečenicama.

Glavno obilježje ovih rečenica je svakako uvodni elemenat *und ob* pri čemu je *und* pozicionirano na početku rečenice, a iza njega dolazi oblikom upitna rečenica uvedena uvijek naglašenim *ob*. Ovo *und* ne možemo odrediti kao konjunkciju budući da nema koordinirajuću funkciju nego zajedno sa *ob* uvodi rečenice navedenog tipa. Redoslijed *und* i *ob* je obavezan. Ovom tipu rečenica su veoma slične rečenice uvedene sa *und wie*, pri čemu je *wie* takođe uvijek naglašeno. Weuster (1983: 58) naglašava da se *und ob* i *und wie* ponašaju kao jedinstvene jezičke jedinice i da imaju funkciju kvantora u odnosu na propozicionalni sadržaj izjave. Karakteristično obilježje ovog kvantora je da se može upotrijebiti samostalno kao odgovor na pitanje, kao što je to slučaj u narednim primjerima iz našeg korpusa:

Gala *Ihre Frau ist als Schauspielerin viel beschäftigt und oft unterwegs. Bleibt da nicht die Liebe auf der Strecke?*

RUSHDIE ***Und ob***. *Das ist hart, vor allem für mich. Im letzten halben Jahr haben wir uns nur eine Woche gesehen, weil sie drei Filme gedreht hat. Aber bald haben wir endlich ein paar Monate für uns – es sei denn, Padma wird morgen für einen neuen Film engagiert, dann bin ich am Ende.*

(„Gala“, Nr. 8, 16. Februar 2006, S. 100)

NEWS: *Haben Sie noch regelmäßigen Kontakt zu den anderen Bandmitgliedern?*
Keating: **Und ob!** *Wir feiern nächstes Jahr unser 20. Bandjubiläum. Ich darf Ihnen verraten: Es wird ein Comeback geben! Boyzone plant wieder gemeinsame Auftritte. Aufregend!*

(NEWS, Nr. 36, 6. September 2012, S. 130)

„Also entschuldige mal, nur weil ich nicht mit dir tanzen will, bin ich doch nicht gleich zickig.“ **Und ob**, *nenn mir einen Grund, warum du nicht willst, und ich bin weg.*“
(DIV/DSP.00001 Scholz, Dietmar: Poldi. - Föritz, 2004 [S. 189])

Kao na posebnost ovih rečenica d'Avis (1995: 163) ukazuje na njihovu osobinu da se, iako u principu imaju formu zavisne rečenice, ne mogu uklopiti u odgovarajuću glavnu rečenicu. Winkler (1989: 152) to dovodi u vezu sa naglaskom na *ob*. Svaki pokušaj uklapanja *und ob* rečenice u glavnu rečenicu rezultirao bi prema Oppenriederu (1989: 166) nastankom pitanja na koje se očekuje potvrđan ili odričan odgovor. Npr.:

*Sie fragte mich, ob Michael bereits zu Hause ist **und ob er schläft**.*

Isti autor (1989: 208 f.) ukazuje na još jednu osobinu *und ob*-rečenica: u njima se ne mogu pojaviti modalne partikule. U prilog ovoj tvrdnji ide i naša analiza budući da se ni u jednom analiziranom primjeru nije pojavila modalna partikula.

Winkler (1989: 142 f.), međutim, tvrdi da se rečenice ovog tipa ipak ne mogu pojaviti bez ikakvog jezičkog konteksta, odnosno da njima uvijek mora prethoditi neko pitanje iz kojeg se, doduše, ne može rekonstruirati nadređena, odnosno matriks-rečenica. Već gore navedeni primjer (A: Cäsar hat die Kuh gar nicht erstochen. B: und OB Cäsar die Kuh erstochen hat) opovrgava ovu tvrdnju, a i čitav niz primjera iz za ovo istraživanje formiranog korpusa ne može poslužiti kao potvrda navedene tvrdnje. Evo jednog takvog primjera u kojem govornik reagira *und ob* rečenicom na tvrdnju iskazanu običnom izjavnom rečenicom:

Mir ist bei diesem Gedanken nicht so richtig wohl. Aber du wirst es schon schaffen. "Na und ob ich das werde! Loni hatte mir einige neue Inspirationen gegeben, die sich zu einem teuflischen Plan umarbeiten ließen. Mir kam gerade ein unglaublich fieser Gedanke.

(DIV/AKU.00001 Krahl, Anne: "Und was gibt's noch?". - Föritz, 2004 [S. 177])

Und ob-rečenice se mogu podijeliti u više grupa. Oppenrieder (1989: 208 f.) razlikuje dvije vrste. U prvoj grupi su, prema ovom autoru, *und ob*-rečenice u kojima se ponavlja propozicionalni sadržaj prethodnog pitanja. Npr.:

*Ich war völlig perplex. Mit so einem Geschenk hätte ich nun wirklich nicht gerechnet! Thomas fragte etwas unsicher: „Freust du dich?“ **Na und ob ich mich freute!** Das war schon lange mein Wunsch gewesen. Ich fiel ihm um den Hals und*

ließ ihn nicht gleich wieder los. (DIV/AKU.00001 Krahl, Anne: "Und was gibt's noch?". - Förritz, 2004 [S. 170])

*Ich schluckte. Als von mir keine Reaktion kam, sprach er weiter: „Willst du mich noch sehen?“ Jetzt fiel bei mir langsam der Groschen. **Na und ob ich wollte!** Das war vermutlich die alles entscheidende Frage.*

(DIV/AKU.00001 Krahl, Anne: "Und was gibt's noch?". - Förritz, 2004 [S. 77])

Drugu vrstu predstavljaju već spomenute *und ob*-rečenice koje su svedene samo na *und* i naglašeno *ob*, npr.:

*Ich möchte mich dafür auch bei den Zehnern bedanken, die diese, für sie sicherlich nicht leichte Entscheidung mit Anstand getragen haben.“ „**Und ob**“, zischte Stämmle.* (DIV/HGR.00001 Grossmann, Karl H.: Rattengift und Bimbis. - Förritz, 2006 [S. 38])

*„Egal, hast du die Gesichter gesehen, als ich dem Fettsack das Siegel aufgedrückt habe? War das nicht lustig?“ „**Und ob**, Philipp. Ich habe schon gedacht, jeden Moment beissen sie sich und lassen eine große Pfütze bei dir zurück“, antwortete Hermann.* (DIV/JKG.00001 Kohnen, Hermann J.: Das Geheimnis der Reges Sancti. - Förritz, 2003 [S. 70])

U vezi sa značenjem *und ob*-rečenica može se reći da se tu u biti radi o iznošenju suprotne konstatacije u odnosu na prethodnu izjavu. *Und ob* ima za Weuster (1983: 58) značenje izrazito potvrdnog odgovora na odgovarajuće pitanje, a za Winklera ove rečenice naglašavaju „izrazito visok stepen izraženosti neke djelatnosti ili osobine“ (1989: 152). U lingvističkoj literaturi se govori (up. npr. d'Avis 1995: 163) o dvije grupe *und ob*-rečenica u odnosu na značenje. One s jedne strane mogu biti odgovor na pitanje odluke kao što je to slučaj u sljedećem primjeru:

*Schließlich wird es ihm doch zu dumm und er fragt sie: „Du bist so still die ganze Zeit, ist irgendwas?“ „Nein, es ist nichts.“ **Und ob etwas war:** Der Mann, für den sie Rainer glatt verlassen hätte, war der Freund ihrer Mutter. Wohnte zusammen mit seinem Vater im Haus ihrer Eltern.*

(DIV/HFT.00001 Fischer, Hella: Teufels-Spiele. - Förritz, 2005 [S. 215])

S druge strane ove rečenice mogu biti odgovor na negativnu tvrdnju kao u narednim primjerima:

*„Nun beruhige dich doch wieder, so habe ich das doch nicht gemeint.“ „**Und ob du das so gemeint hast!**“ „Ich glaube, es war ein Fehler zu kommen.“ „Es war ein Fehler, dich herzubestellen!“*

(DIV/HFT.00001 Fischer, Hella: Teufels-Spiele. - Förritz, 2005 [S. 216])

„Ich wollte erst noch die Dusche ausprobieren“, rechtfertigt sich Isabell. „Danach kann ich mich im Schlafanzug doch nicht mehr blicken lassen.“ **Und ob du das kannst**, denke ich, verkneife mir derartige Bemerkungen aber nach der heutigen Reh-Nummer. So langsam schäumt der Ärger in mir hoch.

(DIV/SPZ.00001 Przybilla, Steve: Das Zivi-Tagebuch. - Föritz, 2005 [S. 178])

Mehr könne eine Frau doch wirklich nicht verlangen, meinen Sie? Sie kann. – **Und ob sie kann**, Herr ... Herr ... wie war doch gleich ... Sie sind mein Rechtsanwalt. (DIV/SRG.00000 Schütt, Rolf F.: Auch der Eskimo klebt an seiner Eisscholle. - Oberhausen, 1998 [S.6])

„Also entschuldige mal, nur weil ich nicht mit dir tanzen will, bin ich doch nicht gleich zickig.“ „**Und ob**, nenn mir einen Grund, warum du nicht willst, und ich bin weg.“ (DIV/DSP.00001 Scholz, Dietmar: Poldi. - Föritz, 2004 [S. 189])

U jednom primjeru iz analiziranog korpusa, međutim, imamo und ob-rečenicu koja nije niti odgovor na pitanje niti odgovor na negativnu tvrdnju. Ovdje je jednostavno riječ o bezuslovnoj i izrazitoj naglašenosti sadržaja prethodne rečenice u kojoj se taj sadržaj stavlja u formu kondicionalne rečenice:

„Wenn du deine Sachen mithast ...“ **Und ob ich das habe!** Schlafsack und Waschzeug liegen standardmäßig bei mir im Kofferraum.

(DIV/SPZ.00001 Przybilla, Steve: Das Zivi-Tagebuch. - Föritz, 2005 [S. 82])

Istraživanje na nekom većem korpusu će pokazati da li možda možemo govoriti i o jednoj trećoj grupi und ob-rečenica.

3. **Und ob-rečenice u njemačkom jeziku i odgovarajuća sredstva u bosanskom jeziku**

Na samom početku ovog rada je ukazano na činjenicu da und ob-rečenice predstavljaju izuzetak u sistemu njemačkog jezika, a u bosanskom jeziku se ne može ni govoriti o sličim rečenicama. Da bismo došli do sredstava kojima bismo izrazili sadržaj njemačkih und ob-rečenica na bosanskom jeziku, pokušali smo pronaći odgovarajuća jezička sredstva u prijevodnoj literaturi. Uprkos dugotrajnom istraživanju bilo je moguće naći samo tri mjesta sa upotrijebljenim und ob-rečenicama. U jednom slučaju se radi o rečenici iz romana „Die Blechtrommel“ Güntera Grassa i prevodu na srpskohrvatski jezik, a u druga dva o rečenicama iz Karahasanovog „Istočnog divana“ i „Grozdaninog kikota“ Hamze Hume i odgovarajućem prijevodu na njemački. U svrhu proširenja korpusa poslužila sam se i metodom intervjua i zamolila kolegice i studentice završnih godina germanistike da und ob-rečenice iz mog korpusa na njemačkom jeziku prevedu na bosanski. Prvi zaključak koji se nametnuo u toku analize je bio da je najveći dio tih rečenica preveden pomoću adverb *itekako* koji prema

„Rječniku bosanskog jezika“ (str. 424) znači 'u velikoj mjeri, vrlo mnogo'. Na ovaj način je preveden i primjer sa *und ob*-rečenicom iz Grassovog romana:

„*Darum geht es nicht. Verstehen Sie doch!*“

„**Und ob ich verstehe!**“ (Grass, 161)

= „*Nije reč o tome. Ta razumite me!*“

„**I te kako vas razumem!**“ (Gras, 176)

Većina informanata je, dakle, u najvećem broju slučajeva preporučila prijevod pomoću adverb *itekako*. Evo nekoliko takvih primjera:

Thomas fragte etwas unsicher: „Freust du dich?“ Na und ob ich mich freute! Das war schon lange mein Wunsch gewesen. Ich fiel ihm um den Hals und ließ ihn nicht gleich wieder los.

(DIV/AKU.00001 Krahl, Anne: "Und was gibt's noch?". - Förirtz, 2004 [S. 170])

= *Thomas je upitao pomalo nesigurno: „Raduješ li se?“ Itekako sam se radovala! To je već dugo bila moja želja.*

Als von mir keine Reaktion kam, sprach er weiter: „Willst du mich noch sehen?“ Jetzt fiel bei mir langsam der Groschen. Na und ob ich wollte! Das war vermutlich die alles entscheidende Frage.

(DIV/AKU.00001 Krahl, Anne: "Und was gibt's noch?". - Förirtz, 2004 [S. 77])

= *Kad ja nisam reagirala, on je nastavio da govori: „Hoćeš li da se vidimo?“ Polako sam kapirala. Itekako sam to htjela.*

Izrazito visok stepen izraženosti neke osobine, kako se tumači značenje *und ob*-rečenica, može se prenijeti na bosanski jezik i pomoću nekih drugih adverb. Informanti su, pored adverb *itekako*, predložili *naravno*, pri čemu je više njih naznačilo da im je značenje ovog adverb „preslabo“ u odnosu na značenje njemačke *und ob*-rečenice. Na primjer:

Mir ist bei diesem Gedanken nicht so richtig wohl. Aber du wirst es schon schaffen. Na und ob ich das werde!

= *Pri toj pomisli mi baš i nije prijatno u duši. Ali ti ćeš to već savladati. Naravno da hoću.*

(DIV/AKU.00001 Krahl, Anne: "Und was gibt's noch?". - Förirtz, 2004 [S. 177])

„*Nun beruhige dich doch wieder, so habe ich das doch nicht gemeint.*“ „**Und ob du das so gemeint hast!**“

(DIV/HFT.00001 Fischer, Hella: Teufels-Spiele. - Förirtz, 2005 [S. 216])

= „*Ma daj, smiri se, nisam tako mislio.*“ „**Naravno da si tako mislio!**“

Još boljim mi se čini ponuđena mogućnost prijevoda pomoću *još kako*:

Schließlich wird es ihm doch zu dumm und er fragt sie: „Du bist so still die ganze Zeit, ist irgendwas?“ „Nein, es ist nichts.“ Und ob etwas war: Der Mann, für den sie Rainer glatt verlassen hätte, war der Freund ihrer Mutter.

(DIV/HFT.00001 Fischer, Hella: Teufels-Spiele. – Föritz, 2005 [S. 215])

= *Konačno mu sve to postaje previše glupo i on je upita: „Cijelo vrijeme si tako tiha, šta ti je?“ „Ne, nije ništa.“ A još kako je bilo: Ovaj čovjek, zbog kojeg bi glatko ostavila Rainera bio je prijatelj njene majke.*

Što se tiče literarnih prijevoda na njemački jezik u kojima su upotrijebljene *und ob*-rečenice, čini se da prevodioci nisu shvatili nijansu modalnosti na bosanskom jeziku. Oblik modalnog glagola *moći* u potencijalu svakako ne izražava intenzitet osobine iz prethodne rečenice u mjeri u kojoj se to postiže u njemačkom jeziku upotrebom *und ob*-rečenice:

„Ti nemaš konjsku glavu, ti si moj Gazvan. Ja to znam, ti znao-ne znao. Vjeruj mi, ja se ne bih mogla prevariti.“

„Mogla bi, ne možeš me ti znati bolje od mene.“ (Karahasan, Istočni divan, 193)

= *„Du hast keinen Pferdekopf, du bist mein Gazvan. Ich weiß das, egal, ob du es nun weißt oder nicht. Glaub mir, ich könnte mich nicht täuschen.“*

„Und ob du das könntest, du kannst mich nicht besser kennen, als ich mich selber kenne.“ (Karahasan, Der östliche Diwan, 201)

U narednom primjeru je pomoću *und ob*-rečenice preneseno značenje rečenice sa modalnom partikulom *pa* koja bi se prije mogla shvatiti kao indikator za oklijevanje nego za izražavanje visokog stupnja intenziteta djelovanja ili osobine izrečene u prethodnoj rečenici:

„Kako prešla?“ „Pa tako. Prešla.“ „A je li ko vidio tu kugu?“

„Pa vidjeli su je. Kažu da je dugačka kao motka i sva u bijelo umotana. [...]“ (Humo, 99)

= *„Wie – gegangen?“ „Nun so. Gegangen.“ „Und hat jemand diese Pest gesehen?“*

„Und ob man sie gesehen hat! Lang soll sie sein wie eine Stange und ganz in Weiß eingehüllt [...]“ (Humo, 94)

4. Zaključak

Po obliku zavisne, a po značenju nezavisne rečenice predstavljaju izuzetak u sistemu njemačkog jezika, pa je njihovo izučavanje pravi izazov za svakog lingvistu. Predmet istraživanja ovog rada su rečenice njemačkog jezika koje po formi predstavljaju jesno-

-niječna pitanja uvedena naglašenom konjunkcijom *ob* ispred koje uvijek stoji *und*. *Und* je u njemačkom jeziku konjunkcija koja, između ostalog, povezuje nezavisne rečenice, ali koja u *und ob*-rečenicama nema koordinirajuću funkciju. Rečenice ovog tipa su po formi zavisne, a po funkciji nezavisne budući da se za njih ne može konstruirati odgovarajuća glavna rečenica. Ovim rečenicama se iskazuje prisustvo neke osobine ili nekog djelovanja visokog stupnja intenziteta. Bosanski jezik, u kojem mjesto finitnog glagolskog oblika nije gramatikalizirano, ne poznaje ovakav tip rečenica, pa se za prenošenje značenja njemačkih *und ob*-rečenica koriste druga jezička sredstva. To su prije svega adverbijali koji označavaju visoki intenzitet izraženosti neke osobine ili nekog događanja. Pri tome mislimo prije svega na adverbe *itekako* i *naravno*, kao i adverbijalni izraz *još kako*.

Izvori

- Grass, Günter (1997): *Die Blechtrommel*. 6., neu durchgesehene Auflage. Deutscher Taschenbuchverlag. München.
- Gras, Ginter (1982): *Dečji doboš*. Knjiga prva. Prosveta/Nolit/Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd. (Prevod: Olga Trebičnik).
- Halilović, Senahid/Palić, Ismail/Šehović Amela (2010): *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Humo, Hamza (1983): *Grozdani kivot*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Humo, Hamza (1987): *Trunkener Sommer*. Sarajevo: Svjetlost. (Prevod: Manfred Jähnichen).
- Karahasan, Dževad: *Istočni divan*, Sarajevo-Publishing.
- Karahasan, Dževad: *Der östliche Diwan*. Berlin: Rowohlt. (Prevod: Klaus Detlef Olof).

Literatura

- Altmann, Hans (1987). *Zur Problematik der Konstitution von Satzmodi als Formtypen*. In: Satzmodus zwischen Grammatik und Pragmatik. Referate anlässlich der 8. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft, Heidelberg 1986. Herausgegeben von Jörg Meibauer. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 22 – 56. (= Linguistische Arbeiten; 180).
- d'Avis, Franz-Josef (1995). *Wie und ob keine Frage einleitet*. In: Michael Schecker (Hrsg.), *Fragen und Fragesätze im Deutschen*. Tübingen: Stauffenburg. 163 - 182. (= Eurigermanistik; Band 9).
- Halilović, Senahid/Palić, Ismail/Šehović, Amela (2010). *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Meibauer, Jörg (1989). *Ob sie wohl kommt? - Zum Satzmodus von selbständigen Sätzen mit Endstellung des finiten Verbs*. In: *Studien zur kontrastiven Linguistik und literarischen Übersetzung*. Herausgegeben von Andrzej Katny.

- Frankfurt am Main u.a.: Peter Lang. 11 – 33. (= Europäische Hochschulschriften; Reihe XXI, Linguistik, Band 76).
- Oppenrieder, Wilhelm (1989). *Selbständige Verb-Letzt-Sätze: Ihr Platz im Satzmodus und ihre intonatorische Kennzeichnung*. In: Zur Intonation von Modus und Fokus im Deutschen. Herausgegeben von H. Altmann, A. Batliner und W. Oppenrieder. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Weuster, Edith (1983). *Nicht-eingebettete Satztypen mit Verb-Endstellung im Deutschen*. In: Zur Wortstellungsproblematik im Deutschen. Herausgegeben von K. Olszok und E. Weuster. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 7 – 87. (= Studien zur deutschen Grammatik; 20).
- Winkler, Edeltraud (1989). *Selbständig verwendete VE-Sätze. Ein Überblick*. In: Studien zum Satzmodus III. Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft. 118-158. (= Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte; 193).

Adresa autora

Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Franje Račkog 1
71000 Sarajevo
BiH
erminka.zilic@ff.unsa.ba

GIBT ES UND OB-SÄTZE IN DER DEUTSCHEN SPRACHE? UND OB ES SIE GIBT! – CONTRASTIVE ANALYSIS OF UND OB-CLAUSES IN GERMAN AND THEIR EQUIVALENTS IN BOSNIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this work is *und ob*-clauses which depart from the Standard German clause pattern, with the finite verb form appearing at the end of the clause. This is characteristic for German dependent clauses. However, the *und ob*-clauses are semantically independent and it is impossible to construe a main clause to embrace them. As the position for the finite verb form in Bosnian is not grammaticalized, it is not possible to speak of the matching clause type in Bosnian. For this reason the meaning of the clause was chosen as the main criterion in the contrastive part of the paper, on the basis of which we can then determine the linguistic means for expressing the content of German *und ob*-clauses in Bosnian.

Key words: *und ob*-clauses, independent clauses with a finite verb form at the end of the clause, *itekako*, *još kako*

UDK 811.112.2'367.623.1/.92(045)

811.163.4*3'367.623.1/.92(045)

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Primljen / Received on 2. 12. 2012.

Prihvaćen za objavljivanje /

Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Meliha HRUSTIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

SEMANTIČKE ULOGE PRIDJEVA U NJEMAČKOM I EKVIVALENTI U BOSANSKOM JEZIKU

U lingvističkoj literaturi nisu rijetki radovi koji se bave dubinskom strukturom i argumentima kojima mjesto u rečenici otvara glagol. Pri tome se najčešće posmatraju subjekt i objekti i njihove uloge u dubinskoj strukturi. U ovom radu se pažnja posvećuje adverbijalno upotrijebljenom samostalnom pridjevu u njemačkom jeziku i njegovim semantičkim ulogama u rečenici, kao i ekvivalentima istih u bosanskom jeziku.

Ključne riječi: pridjev, semantičke uloge, dubinski padeži, agentiv, instrumental, lokativ, klasifikativ

1. Uvod

Sintaksička analiza rečenice u njemačkoj lingvistici većinom prati postulate gramatike zavisnosti gdje se smatra da je glagol centar rečenice koji upravlja svim ostalim elementima i otvara (ili ne otvara) im mjesto. Fillmoreova padežna gramatika takođe polazi od glagola kao centra koji otvara mjesta drugim elementima u rečenici, ali sa naglaskom na dubinsku strukturu. Riječ je ipak o dvije bliske teorije koje su nakon niza lutanja našle zajednički jezik mada su prvobitno potekle iz dvije različite polazne tačke: teorija valentnosti je začeta na sintaksičkoj osnovi u gramatici zavisnosti, da bi se s vremenom proširila i na druge nivoe jezičkog posmatranja, prije svega na semantičku razinu, dok je Fillmore svoju padežnu gramatiku

začeo u okrilju generativne gramatike. Dubinski padeži (kasnije semantički padeži, semantičke uloge¹) nastali su na osnovu dubinske strukture (nasuprot površinskoj) koja je razvijena u generativnoj gramatici. Od svojih početaka do danas padežna gramatika je doživjela dosta izmjena a istovremeno se približila teoriji valentnosti i njenom semantičkom nivou.

Začetnik teorije padežne gramatike je Ch. Fillmore koji je, objavivši 1968. svoj rad „The Case for Case“ (njem. 1971: “Plädoyer für Kasus”) stvorio mogućnost pristupa glagolu sa semantičkog stanovišta. Njegova polazna ideja bila je da padeži označavaju određene semantičke uloge koje uslovljava glagol kao nosilac značenja. Fillmore smatra da su površinski padeži samo izražajni oblici određenih sadržajnih odnosa. Sam sadržaj izjave nalazi se u dubinskoj strukturi koja se formira oko osnovnog predikata. Otuda i dolaze nazivi "dubinski padeži" i "padežne uloge" (Tiefenkasus i Kasusrollen). Fillmore koristi termin "padež" na nivou dubinske strukture kao termin za semantičku funkciju. Pri tome pripisuje centralnu ulogu u rečenici glagolu, što je u potpunoj suglasnosti sa teorijom valentnosti. I rečenični dodaci zavise od glagola. Za označavanje određenih tipova padeža Fillmore koristi sljedeće uloge:

AGENTIV (padež koji karakteriše živog uzročnika radnje ili događaja izraženog glagolom);

INSTRUMENTAL (padež nežive snage koja izaziva ili sprovodi radnju);

DATIV/BENEFAKTIV (padež koji označava živo biće koje je pogođeno radnjom ili događajem);

FAKTITIV (padež objekta koji nastaje iz radnje);

LOKATIV (padež koji izražava lokalnu poziciju ili prostornu raširenost izraženu u stanju ili radnji);

OBJEKTIV (neka vrsta "preostalog", padež koji obuhvata sve što ne spada u ostale padeže (Fillmore 1971:34).

Fillmorovi dubinski padeži odgovaraju u velikoj mjeri dostignućima gramatike zavisnosti. Kasnije će se Fillmore u svom radu „The case for case reopened“ (1981, 1977) i pozvati na pojam valentnosti i na neke evropske lingviste, prije svega na Tesnière, Helbig, Helbig/Schenkela (usp. Fillmore 1981: 14). On smatra da padežna gramatika omogućava, barem parcijalno, opisivanje semantičke valentnosti glagola i pridjeva, onako kako su to predložili gore navedeni evropski lingvisti.

Polazna tačka u padežnoj gramatici je stanovište da se padežni oblici i značenja padeža moraju jasno razlikovati, i da su naši uobičajeni padeži iz tradicionalne gramatike (nominativ, genitiv, dativ...) samo padežni oblici koji se pojavljuju na površinskoj strukturi rečenice a koji će svoje značenje dobiti tek u dubinskoj strukturi. To je često i u tradicionalnoj gramatici pokazivano na primjeru genitiva:

pjevanje pjesme (Genitivus Objectivus = Patiens u genitivu)

pjevanje pjevača (Genitivus Subjectivus = Agens u genitivu).

¹ U novije vrijeme se javlja i termin "semantički relatori" (usp: Engel 1996b).

Osim toga, uočavanje postojanja dubinske strukture pomoglo je i objašnjavanju dvosmislenosti pojedinih konstrukcija. Riječ je o primjerima tipa

a) *die Schilderung des Zeugen* / opis svjedoka (Genitivus Subjectivus)

b) *die Schilderung des Zeugen* / opis svjedoka (Genitivus Objectivus)

koji mogu imati dva značenja u dubinskoj strukturi: a) svjedok opisuje nekoga i b) neko opisuje svjedoka. Dvosmislenost se rješava na nivou dubinske strukture.

Padežna gramatika je pokazala da ovakva vrsta nepodudaranja između tradicionalnog oblika padeža i njegovog značenja (semantičkog padeža) važi i za ostale padeže, ne samo za genitiv. Ta činjenica isključuje pokušaje da se tradicionalnim padežnim oblicima pripiše jedno jedinstveno značenje, kako se to često pokušava u tradicionalnoj gramatici (npr. subjekt = vršilac radnje). Naprotiv, jednom tradicionalnom površinskom padežu mogu odgovarati u različitim kontekstima različiti dubinski padeži, ali isto tako, različitim tradicionalnim padežima može odgovarati samo jedan dubinski padež. Tako se, recimo, subjekt iz površinske strukture može iskazati sljedećim dubinskim padežima:

- agentiv: **Er** ist der *Dame beim Aussteigen behilflich*. (Duden, Stilwrt. 136)

On je od pomoći/pomaže dami pri izlasku.

- experiencer: “*Je si li to ti ljut na mene, gospodaru?*” (Karahasan II, str. 45)

“*Solltest du etwa verärgert über mich sein, Herr?*” (S. 34)

- lokativ: “*...der Himmel ist voll fliegender Funken...*” (Stiller, 53)

“*...nebo je puno letećih iskrica...*”

Padežna gramatika se u međuvremenu toliko razvila, da je broj i razgraničenje dubinskih padeža postao nepregledan. Spisak predloženih dubinskih padeža su teoretičari stalno mijenjali, a pitanja o njihovom broju i semantičkoj vrijednosti su stalni predmet lingvističkih diskusija². Tako se od samog početka vode diskusije o tome u čemu je razlika između AGENSA i INSTRUMENTALA, da li se prirodne sile (npr. *vjetar, oluja*) trebaju shvatiti kao AGENS, ili ih možda treba izdvojiti kao poseban padež, da li se AGENS treba ograničiti na živa bića, a INSTRUMENTAL na sredstva koja AGENS namjerno upotrebljava itd³. Čak je bilo mišljenja da padeži, zbog tako velikog razilaženja u mišljenjima, uopće ni ne postoje (usp: Seyfert 1981: 157).

Kognitivni aspekti valentnosti pojavili su se u momentu kada se u postojećoj padežnoj gramatici ukazala potreba za daljim objašnjenjima dubinskih padeža i njihove upotrebe. Tome je umnogome doprinio sam Fillmore (1981) uvodeći “scene”, tj. prototipične radnje, događaje ili stanja u opis jezičke strukture. U tim scenama postoje uloge koje su identične padežnim ulogama, a time i dopunama onih glagola koji jezički mogu realizirati datu scenu. Kao čest primjer ovdje se navodi Fillmorova “scena kupovanja” (1981: 32), u kojoj su dodijeljene 4 uloge (prodavac, kupac, roba, cijena):

² Što je i razumljivo jer su u pitanju semantički kriteriji koji umnogome zavise i od ličnog stava samog posmatrača.

³ Više o ovim dilemama lingvisti usp. Fillmore (1981: 29).

I *bought* a dozen roses.
(*Kupio sam* tuce ruža)

I *paid* Harry five dollars.
(*Platio sam* Harryu pet dolara.)

I *bought* a dozen roses from Harry for five dollars.
(*Kupio sam* tuce ruža od Harrya za pet dolara.)

I *paid* Harry five dolars for a dozen roses.
(*Platio sam* Harryu pet dolara za tuce ruža.)

Ukoliko se promijeni glagol, mijenja se i perspektiva date “scene” vanjezičke realnosti, te govornik bira onu scenu koja mu u datom momentu odgovara, ne zanemarujući unaprijed datu sintaksičku strukturu glagolskog okvira⁴. Ovo povezivanje padeža sa pojedinim “scenama” predstavlja okretanje valentnosti pragmatičnom nivou, jer je očigledno da se u tekstu ne mora sve eksplicitno reći, nego se nešto može i podrazumijevati. Ovaj obrat je bitan za nastavu stranih jezika, jer je očigledno da pojedine situacije iz vanjezične realnosti podrazumijevaju puno toga što može već biti poznato i što se ne mora iskazati, nego se može reducirati. Samo razdvajanje sintaksičkog i semantičkog nivoa nije moguće jer se često sintaksička pravila moraju objašnjavati i dopunjavati semantičkim pravilima. Naime, riječ koja je definirana sintaksički obično podliježe i određenim semantičkim pravilima koja su u samom njenom značenju i ne mogu se odvojiti od nje (usp. Djordjevic 2002:63).

Glagol je centralni dio rečenice koji određuje koji elementi će se pojaviti u funkciji onoga koji vrši radnju, ili koji trpi radnju itd. Ove semantičke relacije postoje neovisno od sintaksičkih relacija na površini i bliže se određuju različitim semantičkim obilježjima. Koja je semantička funkcija najvažnija, zavisi od glagola koji utvrđuje odnose prema svojim pratiocima.

Kako smo vidjeli, veliki broj lingvista daje različite klasifikacije dubinskih padeža koji zavise od glagola. Na jednoj strani su lingvisti koji nude veoma opširnu listu semantičkih uloga (usp. v.Polenz 1988:179), a na drugoj oni koji nastoje da se njihov broj smanji što je moguće više. Tako Helbig (1992:168) navodi sljedeće dubinske padeže : agentiv, lokativ, nosilac stanja, pacijens, lokativ (izvor) i instrumental. Von Polenz nudi listu od 19 dubinskih padeža, veoma izdiferenciranih i detaljno razrađenih⁵.

⁴ Više o ovome usp. Fillmore (1981: 32).

⁵ Postoje mišljenja (usp. Djordjević 2002: 79) da preveliki broj dubinskih padeža može dovesti do nepreglednosti. I za potrebe nastave stranih jezika pokazuje se neophodnost smanjenja broja dubinskih padeža, što je u didaktičke svrhe svakako praktičnije. Međutim, i preveliko uopštavanje vodi povećanju stepena apstraktnosti pri opisu rečenične strukture i njenih dijelova.

Kod Engela (1996b) nalazimo novu i u usporedbi sa ostalim podjelama drugačiju podjelu semantičkih uloga na: Agentiv (AGT), Affektiv (AFF), Lokativ (LOC) i Klasifikativ (KLS), sa daljim subkategoriziranjem. Tako Engel u kategoriju agentiva svrstava ne samo živa bića, nego i instance i prirodne i meteorološke pojave. Afektiv je semantička uloga koja označava različitu vrstu pogođenosti glagolskom radnjom, dok lokativ označava mjesto za koje je vezana glagolska radnja, bilo da se nešto negdje nalazi ili da se kreće u određenom pravcu. Klasifikativ uglavnom nalazimo kod glagola *sein/bit*i i *werden/postati*. Njime so pokazuje da se subjekat uvrštava u određenu klasu⁶.

2. Moguće semantičke uloge pridjeva u rečenici

Semantičke uloge se neminovno vežu za glagol i glagolsku radnju a dodjeljuju se argumentima koje glagol bira. U površinskoj strukturi semantičke uloge se dodjeljuju imeničkim frazama u funkciji subjekta, objekta, prepozicionalnog objekta. Pridjev je rijetko razmatran u ovom kontekstu. Ipak, malo dublja analiza pokazuje da i pridjev može, kao i glagol, uticati na semantičke uloge pojedinih elemenata u rečenici⁷. No, u ovom radu želimo vidjeti neke semantičke uloge koje samostalno upotrijebljen pridjev⁸ u njemačkom jeziku može imati kao i njegove realizacije na bosanskom jeziku. Kako ćemo u nastavku rada vidjeti, uglavnom je riječ o pridjevima izvedenim od imenica novijeg datuma (*služba, notar, mikroskop* itd.). Neki primjeri su preuzeti od Engelen (1990), a korpus za ovaj rad prikupljen je iz tzv. Manhajmskog korpusa (Mannheimer Korpus) kao i iz nekih brojeva tjednika Spiegel i nekih književnih djela⁹. Prijevodi primjera potiču od autorice rada.

Jedan od rijetkih autora koji se bavi ovom upotrebom pridjeva je Engelen (1990). Autor napominje da je ova funkcija pridjeva rijetko obrađivana u literaturi te da je riječ najčešće o pridjevima koji se pojavljuju u stručnim tekstovima. On razlikuje sljedeće semantičke uloge¹⁰ i ilustruje ih sljedećim primjerima:

⁶ Više o Engelovoj klasifikaciji usp. Engel (1996b), a o kontrastivnom odnosu semantičkih uloga za *b/h/s* i njemački jezik usp. Djordjević (2002).

⁷ Semantičke uloge koje pridjev otvara u rečenici bit će predmetom zasebnog rada.

⁸ Ovdje svjesno ne ulazim u terminološke i klasifikacijske razlike kod adverbijalne upotrebe pridjeva u njemačkom jeziku i adverbijalne upotrebe u bosanskom jeziku. Naime, u njemačkoj lingvistici se smatra da se pridjev može upotrebljavati atributivno, predikativno i adverbijalno. U bosanskoj lingvistici se u trećoj, adverbijalnoj upotrebi, koristi prilog (*Er geht schnell./On brzo ide.*). Razlike u poimanju pridjeva i priloga u njemačkom i bosanskom jeziku detaljno su razrađene u Hrustić (2011). S obzirom da je polazni jezik za ovaj rad njemački, ova razlika je ovdje zanemarena. Osim toga, ovdje se analizira dubinska struktura i semantičke uloge koje se dodjeljuju u dubinskoj strukturi određenoj riječi. Stoga ovdje ukazujem na ovu razliku; no kontrastivne analize vrlo često moraju obuhvatiti različite kategorije riječi kako bi došle do rezultata. I, kako zaključuje i sam Fillmore (1971: 5), uvijek iznova vidimo da se gramatičke odlike koje nalazimo u jednom jeziku pojavljuju u tom ili nekom drugom obliku i u drugim jezicima, ako smo samo dovoljno pažljivi da otkrijemo ove kategorije koje se nalaze u dubinskoj strukturi.

⁹ Tačni podaci o korpusu navedeni na kraju rada.

¹⁰ Engelen ih naziva funkcijama.

1. Agentiv

*Der Termin ist **amtlich** festgesetzt./Termin je **službeno** utvrđen¹¹.*

*Dieses Heilbad ist **staatlich** anerkannt./Ova banja je **državno** priznata.*

2. Instrumental

*Er muss diese Probe noch **mikroskopisch** untersuchen./On mora ovaj uzorak pregledati **mikroskopom**. (dosl. **mikroskopski**)*

*Er behandelt seine Patienten **homöopatisch**./On liječi svoju pacijenticu **homeopatski**.*

3. Lokalno (i direkcionalno)

3a. Konkretno lokalno

*Dieses Medikament wird **oral** appliziert./Ovaj lijek se koristi **oralno**.*

*Dieses Problem sollten wir **hausintern** zu regeln versuchen./Ovaj problem moramo pokušati regulirati **interno** (dosl. **unutar kuće**).*

3b. Preneseno-lokalno

***Juristisch** handelt es sich bei dieser Aktion um Betrug./U ovoj akciji **pravno** je riječ o prevari.*

Agentivno i instrumentalno upotrijebljeni pridjevi mogu se dobiti na jedno te isto pitanje kao i adverbijalno upotrijebljeni pridjevi, dakle sa *wie/kako*. Međutim, značajnija je činjenica da se za pojedine semantičke uloge mogu upotrijebiti i druga pitanja, npr:

Agentiv: *od koga/preko koga/preko* koje instance (*von wem/ druch wen / durch welche Instanz*)

Instrumental: *čime / kojim instrumentom / kojim sredstvima / sredstvima koje discipline (womit / mit welchem Instrument / mit welchen Mitteln / mit den Mitteln welcher Disziplin)*

Kod lokalno upotrijebljenih pridjeva situacija je malo kompliciranija. Kod njih je pitanje *kako/wie* moguće samo u pojedinim slučajevima. Kod konkretno-lokalne upotrebe koriste se pitanja *gdje / kuda / u kojoj oblasti (wo / wohin / wo hindurch / in welchem Bereich)*, a kod preneseno-lokalne upotrebe *prema kojem gledištu / s kojeg stanovišta (unter welchen Gesichtspunkten / von welchem Standpunkt aus)*.

Sva ova pitanja se u stvari postavljaju na parafrazu pridjevske fraze, tako da ta skala pitanja izgleda ovako:

Agentiv: *von /durch + agens*

Instrumental: *mit / mittels + instrument / metoda*

Konkretno-lokalno: nominalna ili pronominalna veličina za oznaku mjesta ili pravca

Preneseno-lokalno: *unter dem Gesichtspunkt - sa stanovišta + disciplina*

vom Standpunkt + disciplina, zanimanje (aus) (usp. Engelen, ibid).

Od četiri funkcije koje Engelen navodi, smatram da agentiv, instrumental i lokal u potpunosti zadovoljavaju imenovanu namjeru, dok preneseno-lokalna funkcija nije

¹¹ Prijevodi primjera – autorica.

dovoljna za označavanje dubinske strukture koja je ovdje prikazana. Četvrta funkcija koju nalazimo kod Engelena (preneseno-lokalna) u ovom radu je još proširena i nosi naziv klasifikativ. Dakle, u nastavku rada razlikujemo četiri semantičke uloge¹² nezavisno upotrijebljenog pridjeva:

1. AGENTIV
2. INSTRUMENTAL
3. LOKATIV
4. KLASIFIKATIV

2.1. Pridjevi u agentivnoj ulozi

Pridjevi u agentivnoj ulozi označavaju osobu ili instituciju koja izvodi radnju, svjesno i namjerno. Javljaju se uz glagole koji označavaju radnju. U transformaciji je jasno da osoba ili institucija vrši ili sprovodi radnju naznačenu glagolom, bez obzira da li je transformacija data u obliku pasiva ili aktiva.

Engelen (1990:144) navodi nekoliko primjera za agentivnu upotrebu pridjeva:

*Sein Tod ist erst nach fünfzehn Jahren **amtlich** bestätigt worden. - Njegova smrt je **službeno** potvrđena tek nakon petnaest godina.*

*T: Sein Tod wird vom **Amt** bestätigt. – Njegovu smrt je potvrdila **služba**.*

*Dieses Examen ist **staatlich** anerkannt. - Ovaj ispit je **državno** priznat.*

*T: **Der Staat** hat das Examen anerkannt. – **Država** je priznala ovaj ispit.*

*Das Fahren ohne Führerschein ist **gesetzlich** unter Strafe gestellt. - Vožnja bez dozvole je **zakonski** kažnjiva.*

Interesantno je da veliki broj njemačkih pridjeva u agentivnoj upotrebi često nema svoj pridjevski niti priloški ekvivalent u bosanskom jeziku, tako da u prijevodu moramo koristiti aktiv (s obzirom da konstrukcija *od strane + agens* nije u duhu našeg jezika pa se kao takva smatra neprihvatljivom, iako se može sresti u administrativnom jeziku). Ovi primjeri u njemačkom jeziku su u potpunosti ispravni (usp: Engelen 1990:144):

*Dieses Dokument ist **notariell** beglaubigt. – (?) Ovaj dokument je **notarski** ovjeren / **Notar** je ovjerio ovaj dokument.*

*Dieses Buch ist **kirchlich** für den Druck freigegeben. - **Crkva** je dala ovu knjigu u štampu. / (*) Ova knjiga je data u štampu **od strane crkve**.*

*Dieser Vorgang wird **behördlich** untersucht. - Ovaj postupak ispituju **vlasti**.*

¹² Većinom je riječ o adverbijalnoj upotrebi.

*Die Personalien wurden **polizeilich** überprüft. – (?) Lični podaci su **policijski** provjereni. / Lične podatke je provjerila **policija**. / (*)Dokumenti su provjereni od **strane policije**.¹³*

*Die Transparente wurden **polizeilich** entfernt. - Policija je uklonila transparente./ (*)Transparenti su uklonjeni od **strane policije**.*

*Er wird **amtsärztlich** auf seinen Geisteszustand untersucht. - Njegovo psihičko stanje mora ispitati **službeni ljekar**.*

Iako konstrukcija od *strane* + *agens* nije prihvatljiva u bosanskom jeziku, u administrativnom stilu se ova konstrukcija može sresti, često i zbog komplikovanih konstrukcija u kojima se smisao rečenice može zadržati samo uvođenjem ove konstrukcije. To je i razlog zašto su u radu dati i ovi ekvivalenti, mada zvuče neprirodno u bosanskom jeziku.

U korištenom korpusu vidimo da situacija kod prenošenja agentivno upotrijebljenog pridjeva iz njemačkog jezika nije nimalo bezazlena. Prenošnje pridjeva ili priloga u agentivnu funkciju na bosanski jezik dovodi do negramatičnog prijevoda. Smislen ekvivalent na bosanskom jeziku traži isticanje agensa u obliku subjekta na površinskoj strukturi:

(1) “Dies gilt einmal in dem Sinne, daß die Vertreter dieser Konzerne objektiv an einer straffen Kontrolle der **staatlich** finanzierten Grundlagenforschung inter essiert sind,... “MK1/ZUR.00001 Urania, 1966, Nr. 11 [S. 47]

“Ovo vrijedi u tom smislu da su predstavnici ovih koncerna objektivno zainteresirani za strogu kontrolu osnovnog istraživanja koje **finansira država**...”

dosl.: ***od države** finansiranog istraživanja/ ***državno** finansiranog istraživanja

(2)" ...mit **staatlich** garantierten Preisen." (MK-SP.3/93)

„...sa cijenama koje garantira država.“

dosl. ***državno** garantiranim cijenama

(3)" ...**staatlich** angeordnete Zwangsarbeit..." (MK-Sp.6/93)

„...prinudni rad koji je nametnula država...“

dosl. ***državno** nametnuti prinudni rad

Pridjev **notariell** izveden je od imenice **Notar** u njemačkom jeziku. S obzirom da notar kao institucija postoji u Bosni i Hercegovini tek u novije vrijeme, ne čudi da

¹³ U bosanskom jeziku je u većini primjera koji slijede moguća atributivna upotreba dotičnog pridjeva (*policijaska provjera, državna garancija*), ali ona nije predmet ovog rada. Ovdje želim ukazati isključivo na adverbijalnu upotrebu pridjeva u njemačkom jeziku koja se, mada dosta rijetko, poklapa sa adverbijalnom upotrebom priloga u bosanskom jeziku.

nije bilo vremena da se formira pridjev ili prilog koji bi se mogao upotrijebiti u agentivnoj funkciji:

- (4) "...das ist längst **notariell** verbrieft und beglaubigt."

MK1/TJM.00000 Jung, Else: Die Magd vom Zellerhof, [Trivialroman]. - Hamburg, 1965 [S. 61]

"...to je davno uvezao i ovjerio **notar**."

dosl. ***notarski** ovjereno

Iz istog razloga se čak i atributivna upotreba ovog pridjeva rijetko sreće u bosanskom jeziku:

notarielle Vollmacht – punomoć koju je izdao notar/(?)notarska punomoć

S druge strane, neke institucije (poput policije) postoje već dugo, ali je agentivna upotreba opet neprikladna u bosanskom jeziku:

- (5) "...nicht lange danach wurde das Haus **polizeilich** durchsucht."

MK1/LJA.00000 Johnson, Uwe: Das dritte Buch über Achim, (Erstv. 1961). - Frankfurt a.M., 1962 [S. 99]

„...nedugo zatim kuću je pretresla **policija**.“

dosl. * kuća je **policijski** pretresena

- (6) "...dass von rund tausend **polizeilich** kontrollierten Süchtigen nur 19 Prozent aus Zürich stammen." (Sp.43/93, S.124)

„...da je od ravno hiljadu ovisnika koje je kontrolisala policija samo 19 procenata iz Ciriha.“

dosl. policijski kontrolisanih ovisnika

Pridjev **behördlich** izveden je od imenice **Behörde** (vlast, institucije vlasti) koja takođe označava instituciju sa zakonskim ovlastima da donosi određene mjere, sprovodi zakone, što znači da se može pojaviti kao pridjev u agentivnoj funkciji. Na bosanskom jeziku su moguća prevodilačka rješenja poput **zvanično/slужbeno**, ali bi doslovno prenošenje dalo potpuno negramatičnu rečenicu:

- (7) "...oder zur Herabsetzung der Umweltbelastungen auf das **behördlich** fest gelegte Maß zu tragen haben."

MK2/PRO.00001 Bessere Lebensqualität durch das Aktionsprogramm der europäischen Gemeinschaften für den Umweltschutz, Hrsg.: Amt für amtliche Veröffentlichungen der europäischen Gemeinschaften. - Luxembourg, 1974 [S. 6]

„...ili treba doći do smanjenja opterećenja na okolinu na **slужbeno/zvanično/institucionalno** propisanu mjeru.“

dosl. ***od vlasti** propisanu mjeru

- (8) “Alles soll **behördlich** geklärt werden.”
MK1/LSO.00000 Strittmatter, Erwin: Ole Bienkopp. - Gütersloh, 1963 [S. 125]
“Sve se mora **službeno** razjasniti.”
dosl. ***od vlasti** razjasniti

Neki primjeri otvaraju dodatne dileme. Tako se kod narednih primjera može govoriti i o agentivnoj ali i o lokalnoj upotrebi pridjeva (vjenčani su u matičnom uredu/općini i u crkvi : vjenčanje je obavio Matični ured i crkva). Naime, obje institucije imaju ovlasti da obave vjenčanje te je stoga vjerovatnija agentivna funkcija:

- (9) “...und wenn sie doppelt und dreifach **standesamtlich** und **kirchlich** verheiratet sind und spenden sich das Sakrament nicht - ist die Ehe nicht existent”.
MK1/LBC.00000 Böll, Heinrich: Ansichten eines Clowns. - Köln ; Berlin, 1963 [S. 113]
„...čak i da su duplo i troduplo vjenčani i u matičnom uredu i u crkvi a ne daju si sakrament – brak ne postoji.“
dosl. *vjenčani su **općinski i crkveno**

Neki od pridjeva u agentivnoj upotrebi se mogu prevesti samo opisno jer agentivna upotreba pridjeva ili priloga u bosanskom jeziku jednostavno ne postoji. Takav je slučaj sa imenicom **Strafrecht/kazneno** pravo:

*Dieses Vergehen wird **strafrechtlich** verfolgt. - Ovaj prijestup se mora **zakonski/zakonom** kazniti.*
dosl. ***kaznenopravno** kazniti

U tekstovima se sreću često primjeri sljedeće vrste:
*das **serbisch** kontrollierte Gebiet*

U njemačkom jeziku, čak i u nominalnoj transformaciji, pridjev zadržava svoju agentivnu funkciju. U transformiranom obliku to izgleda ovako:

*das Gebiet, **das serbisch** kontrolliert wird*
*das Gebiet, **von Serben** kontrolliert wird*

Agentivna upotreba pridjeva ili priloga u bosanskom jeziku nije moguća. Mogući su sljedeći oblici:

područje koje kontroliraju Srbi ili područje pod kontrolom Srba.

Primjeri iz korpusa ovo i potvrđuju:

- (10) “Ähnlich das Bild im **serbisch** kontrollierten Kosovo.”
R97/MAR.22707 Frankfurter Rundschau, 24.03.1997, S. 7, Ressort:
NACHRICHTEN; Unter Albanern in Kosovo und Makedonien herrscht ob der Ereignisse im "Mutterland" Trauer und Entsetzen
“Slična je slika na Kosovu koje kontroliraju Srbi/pod kontrolom Srba.”

- (11) "Das Haus des bosnischen Kroaten steht in mittlerweile **serbisch** dominiertem Gebiet und ist von Serben besetzt."
R97/MAR.23358 Frankfurter Rundschau, 26.03.1997, S. 5, Ressort: NACHRICHTEN; Bayern will bosnischen Kroaten heimzwingen, obwohl Gericht die Rückkehr unmöglich nannte
"Kuća bosanskog Hrvata nalazi se u području koje u međuvremenu kontroliraju Srbi i Srbi su je zauzeli."

Veoma rijetko nailazimo na mogućnost agentivne upotrebe i u bosanskom jeziku:
(12) "In Dresden etwa wurden 1456 Gegenstimmen **amtlich** registriert..." (Spiegel 4/93, S. 93)
„U Dresdenu je **službeno** registrovano oko 1456 glasova protiv...“

- (13) "Bienkopp ist ein alter Mann. **Amtlich** bescheinigt."
MK1/LSO.00000 Strittmatter, Erwin: Ole Bienkopp. - Gütersloh, 1963 [S. 302]
„Bienkopp je star čovjek. **Službeno** potvrđeno.“

Najčešće se sljedeći pridjevi upotrebljavaju agentivno u njemačkom jeziku, dok u bosanskom jeziku ne postoji uvijek pridjevski/priloški ekvivalent. Sam prijevod bez konteksta nije moguć, kako smo vidjeli i na primjerima iz korpusa, prijevod ovih pridjeva je isključivo gramatičke prirode:

amtlich - službeno
schulamtlich - službeno (u školi)
staatlich - državno
behördlich - od strane vlasti,
gesetzlich - zakonski,
ministeriell - od strane minist(a)ra,
notariell - od strane notara/javnog bilježnika,
gerichtlich - sudski,
polizeilich - od strane policije/policijski,
amtsärztlich - od strane službenog doktora,
kirchlich - od strane crkve

Kako je već ranije rečeno, u gore navedenim primjerima, u bosanskom jeziku se većinom koristi aktiv. Konstrukcija od *strane* (*policije*, npr.) ovdje se može upotrijebiti samo radi lakšeg razumijevanja pridjeva na njemačkom jeziku. Ova, agentivna upotreba pridjeva u njemačkom jeziku predstavlja u stvari konkurentni oblik pasiva koji u bosanskom jeziku nije prisutan. Iz tog razloga i nastaju sve navedene poteškoće u prevodjenju ovih primjera na bosanski jezik. Ni u njemačkom jeziku se ne može ovakav agentivno upotrijebljeni pridjev izvesti od svih naziva institucija (usp. Engelen 1990: 146). To nije moguće jer od nekih imenica jednostavno ne postoje izvedeni pridjevi, npr: *Kabinett, Bundesrat, Beirat*... Takođe postoje pridjevi koji su izvedeni

od imenica za institucije ali se ne mogu upotrijebiti u navedenoj funkciji, npr: *schulisch* - školski, *präsidial* - predsjednički, *kollegial* – kolegijalno¹⁴. Situacija je komplikovanija sa pridjevima koji označavaju institucije koje se sastoje od samo jedne osobe, npr: *päpstlich*, *bischöflich*, *bundespräsidial*. Kod ovih pridjeva i na njemačkom jeziku se u pasivnim rečenicama koje opisuju radnju takve institucije koristi gotovo uvijek *von* + *agens*, gotovo nikada odgovarajući pridjev. Uzrok tome je vjerovatno što se u ovakvom pridjevu više vidi pojedinac a manje institucija. Za ilustraciju Engelen navodi primjere u kojima pridjev *bischöflich* u agentivnoj funkciji nije moguće, ali *kirchlich* jeste:

(?) *Dieses Buch ist **bischöflich** für den Druck freigegeben.* – Ova knjiga je *bišofski data u štampu. / Bišof je dao knjigu u štampu.

*Dieses Buch ist **kirchlich** für den Druck freigegeben.* – Knjiga je data (?) od strane crkve u štampu. / Crkva je dala knjigu u štampu.

Tako se recimo u pravnom jeziku agentivno upotrebljava gotovo uvijek pridjev *gerichtlich*/sudski, a gotovo nikada pridjev *richterlich*/sudijski, smatra Engelen (ibid):

*Diese Sache ist **gerichtlich** geklärt worden.* - Ova stvar je sudski razjašnjena.

*Diese Sache ist **richterlich** geklärt worden.* - Ova stvar je sudijski razjašnjena.

Međutim, u korpusu su potvrđena oba pridjeva u agentivnoj ulozi. Prijevod na bosanski jezik je zaseban problem:

(14) "...wann habe ich einen Anspruch gegen einen **gerichtlich** bestellten Sachverständigen?"

MK1/WUB.00000 Ullrich, Karl: Wehr Dich, Bürger!, [Sachbuch]. - Bielefeld, 1960 [S. 145]

"...kada imam pravo protiv vještaka kojeg je pozvao sud?"

dosl. *?**sudski** pozvanog vještaka

(15) "...in diesem Fall der Zeuge, zur Erfüllung seiner Zeugnispflicht oder zur Eidesleistung durch die **richterlich** angeordnete Zwangs- oder Beugehaft auch schon vor der Gerichtsverhandlung zur Aussage gezwungen werden kann, hat der Richter dem Dieb gegenüber dieses Recht nicht!"

MK1/WUB.00000 Ullrich, Karl: Wehr Dich, Bürger!, [Sachbuch]. - Bielefeld, 1960 [S. 61]

"...u ovom slučaju svjedok, može biti prisiljen na ispunjenje svoje obaveze da svjedoči prinudnom naredbom koju je izdao sudija prije sudske rasprave..."

dosl. (?) **sudijska** naredba za prinudno svjedočenje

¹⁴ S tim što je *kollegial/kolegijalno* u oba jezika promijenio značenje.

Pridjevi koji označavaju osobe ili institucije mogu se u nekim slučajevima u oba jezika koristiti agentivno u atributivnoj funkciji. Uglavnom se koristi posesivni pridjev:

das richterliche Urteil - sudijska odluka
die päpstliche Reise – papino putovanje

Ili se u drugom jeziku mogu prevesti genitivom:

das richterliche Urteil – odluka sudije
die päpstliche Reise - putovanje pape

Da je upotreba ovih pridjeva uslovljena i njihovim referencijalnim značenjem u jeziku svjedoči još jedna ilustracija vezana za pridjev *polizeilich*. Naime, i u njemačkom jeziku se ovaj pridjev u nekim kontekstima ne može upotrijebiti agentivno, kako bismo očekivali, nego se koristi konstrukcija *von+agens*. Engelen navodi sljedeći primjer:

Der Demonstrant wurde von der Polizei misshandelt./Policija je maltretirala demonstranta.

**Der Demonstrant wurde polizeilich misshandelt.*

Engelen smatra da se pridjev može agentivno upotrijebiti samo uz glagole koji označavaju radnju za koju je institucija naznačena u pridjevu nadležna, dakle za njene službene zadatke. Kod glagola koji označavaju radnju koja se ne može smatrati službenom radnjom date institucije, takva upotreba pridjeva u njemačkom jeziku nije moguća. Time se objašnjava i negramatičnost gornjeg primjera.

2.2. Instrumentalna upotreba pridjeva

Semantička uloga instrumenta predstavlja osobu, stvar ili radnju 2, koju agens koristi pri radnji 1 kao instrument za ostvarenje konačne radnje koja je svrha cijelog događanja (usp: v.Polenz 1988:171). U tom smislu i pridjev upotrijebljen u semantičkoj ulozi instrumenta predstavlja sredstvo, metodu ili postupak kojim se ostvaruje neki cilj.

Primjeri za instrumentalnu upotrebu pridjeva (usp: Engelen 1990: 149):

*Die Probe muss noch **mikroskopisch** untersucht werden. - Uzorak se još mora **mikroskopski** pregledati.*

T: Die Probe wird mit einem Mikroskop untersucht. – Uzorak se mora pregledati mikroskopom.

*Die Helligkeit wird **elektronisch** geregelt - Svjetlost se regulira **elektronski**.*

T: Die Helligkeit wird mittels Elektronik geregelt. – Svjetlost se regulira po moću elektronike.

*Der Fisch wird **maschinell** filetiert. - Riba se mašinski fileтира.*

T: Der Fisch wird mit einer Maschine filetiert. – Riba se fileтира mašinom.

*Er hat sich **bakteriell** infiziert. - On se zarazio **bakterijama./*bakterijski**.*
T: Er hat sich mit Bakterien infiziert. - On se zarazio bakterijama.

*Diese Krankheit wird **chemotherapeutisch** behandelt. - Ova bolest se liječi **hemoterapijski**.*
T: Diese Krankheit wird mit der Methode der Chemotherapie behandelt. -
- Ova bolest se liječi hemoterapijom.

U bosanskom jeziku, u kojem postoji površinski padež instrumental, u ovakvim primjerima se u transformaciji često koristi imenica u instrumentalu:

Uzorak se mora pregledati mikroskopom.
On se zarazio bakterijama.
Ova bolest se liječi hemoterapijom.

Ovakva parafraza je moguća i na njemačkom jeziku:

maschinell - mit / mittels einer Maschine
mašinski - mašinom / pomoću mašine

Analiza korpusa pokazuje da je instrumental kao površinski padež u bosanskom jeziku sretno rješenje:

(16) “Man kann sie daher im Zentralnervensystem und in Organen wie Leber, Milz, Niere, Lymphknoten sowie im Herzmuskel und Skelettmuskel **mikroskopisch** nachweisen.” MK1/ZBW.02276 Bild der Wissenschaft, März 1967, Nr. 3 [S. 194]

«Stoga se njihovo postojanje može **mikroskopom** dokazati u centralnom nervnom sistemu i organima poput jetre, slezene, bubrega, limfnih čvorova kao i u srčanom mišiću i skeletnim mišićima.»
dosl. **mikroskopski** dokazati

(17) “Sterben die Mäuse, dann kann man die Parasiten direkt **mikroskopisch** finden, sterben sie nicht an der Infektion, so läßt sich die Infektion indirekt durch den Nachweis der Antikörper feststellen.

MK1/ZBW.02276 Bild der Wissenschaft, März 1967, Nr. 3 [S. 196]

«Ako miševi umru, onda se paraziti mogu naći direktno **mikroskopom**...»

Pridjev **maschinell** pokazuje veliku mogućnost primjene i u bosanskom jeziku bez ikakve promjene (ako zanemarimo problem pripadnosti vrsti riječi kako smo naglasili na početku ovog rada):

“...aber der deutsche Mensch ist nicht für **maschinell** hergestellte Körnerfrüchte und Kartoffeln.” MK1/LSO.00000 Strittmatter, Erwin: Ole Bienkopp. - Gütersloh, 1963 [S. 162]

«...ali njemački čovjek nije za **mašinski** proizvedeno koštunjavo voće i krompir. »

- (18) "...in rotierenden Trommeln läßt man den Kaffee nachtrocknen, bis er **maschinell** geschält und poliert werden kann."
MK2/LNA.00001 Westfeste. Amerika, Ozeane, Polargebiete. - Kiel; Hannover, 1960 [S. 87]
«...u rotirajućem bubnju se kafa može dodatno osušiti, da bi se onda **mašinski** oljuštila i polirala.»

I sljedeći pridjev se može instrumentalno upotrijebiti i u bosanskom jeziku (mada bi prevodilačka rješenja ovdje dala i atributivnu upotrebu) :

- (19) "...zu einem zweiteiligen Kurs ein zum Thema: Verletzungen **homöopathisch** behandeln." A01/NOV.43590 St. Galler Tagblatt, 16.11.2001, Ressort: AT-INN (Abk.); Wer backt Chrömlin für gute Sache?
«...za dvodijelni kurs na temu: Liječiti rane **homeopatski** /**Homeopatsko** liječenje rana.»

Međutim, postoje pridjevi koji u bosanskom jeziku dozvoljavaju samo opisni prijevod, mada je jasno da je u pitanju instrument (pomoću električne energije):

- (20) "...ein Essen auf Gas oder **elektrisch** gekocht, schmeckt halb so gut wie ein auf Holzfeuer bereitetes" MK1/TJM.00000 Jung, Else: Die Magd vom Zellerhof, [Trivialroman]. - Hamburg, 1965 [S. 10]
«...jelo skuhanu na plinu ili **struji** nije ni upola ukusno kao jelo pripremljeno na vatri.»
dosl. *električno skuhanu

Pridjev *automatisch* / *automatski* je promijenio značenje, tako da se njegova prvobitna vezanost za imenicu automat više obično ne prepoznaje:

Er macht das automatisch. - On to radi automatski.

Više nije moguća parafraza:

**Er macht das mit einem Automat. - On to radi automatom.*

- (21) "...und wir wußten beide, daß es sowohl ernst gemeint wie **automatisch** gesagt war..."
MK1/LBC.00000 Böll, Heinrich: Ansichten eines Clowns. - Köln; Berlin, 1963 [S. 53]
"... i oboje smo znali da je to mislio ozbiljno i da je to rekao **automatski**..."

Engelen (1990:149) navodi da se pridjev, ukoliko označava neku metodu ili disciplinu, može parafrazirati sa *mit der Methode + atribut /metodom + atribut*, ili pak *mit den Möglichkeiten + atribut /sa mogućnostima + atribut*.

Nephrologisch untersuchen: mit der Methode der Nephrologie untersuchen
- Nefroloski ispitivati: ispitivati metodom nefrologije

2.3. Lokalna upotreba pridjeva

Pridjev u semantičkom ulozu lokativa označava mjesto radnje izražene glagolom. Ovi pridjevi se dobijaju kao odgovor na pitanje: *wo/gdje, wohin/kuda, wo hindurch/kroz što, auf welchem Wege/ kojim putem:*

*Diese Partei stellt **bundesweit** Kandidaten auf.* - Ova stranka postavlja kandidate širo zemlje.

*Diese Sendung ist **regional** bekannt.* - Ova emisija je regionalno poznata.

Engelen smatra da i sljedeći primjeri spadaju u semantički padež lokativ:

*Dieses Medikament wird **oral** eingenommen.* - Ovaj lijek se uzima **oralno**.

*Dieses Medikament muss **intravenös** injiziert werden.* - Ovaj lijek se ubrizgava **intravenozno**.

*Er ist **öffentlich** verspottet worden.* - On je **javno** ismijan.

Primjeri iz korpusa pokazuju da kod ove semantičke uloge postoji najveći nivo poklapanja u njemačkom i bosanskom jeziku:

(22) "...dessen Leistungen auf dem Gebiet der Biologie **weltweit** anerkannt sein dürften." MK1/ZBW.02276 Bild der Wissenschaft, März 1967, Nr. 3 [S. 172]
"...čiji su rezultati u oblasti biologije **svjetski** poznati /poznati **širo** svijeta."

(23) "Die Reichsregierung untersagte, daß solche **öffentlich** diskutiert wurden, aus begreiflichen Gründen..." MK1/MHE.00000 Heuss, Theodor: Erinnerungen 1905-1933, [Memoiren], (Erstv. 1963). - Tübingen, 1964 [S. 200]
"Vlada je zabranila da se o istima **javno** diskutira, iz razumljivih razloga..."

(24) "...wenn ihm homöopathische Mittel plötzlich **intravenös** verabreicht warden." A99/MAI.33712 St. Galler Tagblatt, 12.05.1999, Ressort: TB-SPO (Abk.)
"...kada su mu iznenada **intravenozno** data homeopatska sredstva."

(25) "Ausserdem hatten sie 45 Prozent seltener akute Anfälle oder mussten Hormone **oral** nehmen - eine Therapie bei dramatischer Verschlechterung des Zustands." A00/OKT.70765 St. Galler Tagblatt, 14.10.2000, Ressort: TB-WIS (Abk.); Erfolgreiche Hormone gegen Asthma
„Osim toga, imali su u 45 posto slučajeva rjeđe akutne napade ili su morali **oralno** uzimati hormone – terapija pri dramatičnom pogoršanju stanja.“

2.4. Klasifikativna upotreba pridjeva

Klasifikativ je semantička uloga pridjeva koju ne nalazimo kod Engelena (on ovdje uvodi lokalno-prenesenu upotrebu). Riječ je o semantičkoj ulozu koju otvara glagol

a koju spominje Engel (1996b), mada sa daljnjim diferenciranjem. Klasifikativ je semantička uloga kojom se klasificira bilo cijeli sadržaj rečenice bilo samo radnja izražena glagolom. Primjeri koje navodi Engelen spadaju, prema našem viđenju, u klasifikativ:

Technisch ist das kein Problem. - Tehnički to nije problem.

Mathematisch ist er ziemlich begabt. – Za matematiku/ (?)Matematički je prilično nadaren.*

Sie haben sich hier politisch nicht sonderlich klug verhalten. - Politički se niste ponijeli naročito pametno.

Menschlich ist das eine Tragödie. - To je za čovječanstvo tragedija.

U bosanskom jeziku bi u većini ovih primjera prikladnija bila parafraza za+imenica:

On je nadaren za matematiku.

Niste se pametno ponijeli za (jednog) političara.

To je tragedija za čovječanstvo.

Isto se može uzeti i u njemačkom jeziku kao parafraza:

Für Mathematik ist er ziemlich begabt.

Klasifikativna uloga se javlja i u sljedećim mogućnostima parafraze:

in diesem Bereich / u toj oblasti

unter diesem Gesichtspunkt / prema tom shvatanju

was anbetrifft / što se tiče

adjektiv + gesehen (npr. mathematisch gesehen) / pridjev + gledano (npr. matematički gledano)

Prvi primjer (?**To nije problem za tehniku*) nije u duhu bosanskog jezika i ne dozvoljava ovakvu transformaciju. Ovdje bi možda bolje odgovarala parafraza *Tehnički gledano to nije problem.*

Primjeri iz korpusa pokazuju da u ovakvim slučajevima postoji podudaranje u dva jezika:

(26) “Trotzdem kann man das Dreikörperproblem Erde - Mond - Sonne **mathematisch** so behandeln, als ob der Mond um die Erde liefe und durch die Sonne gestört würde.”

MK1/WGW.00000 Gail, Otto Willi ; Petri, W.: Weltraumfahrt, [Sachbuch]. - München, 1958 [S. 61

“Uprokos tome problem tri nebeska tijela zemlja – mjesec – sunce se može **matematički** tretirati kao da mjesec kruži oko zemlje i da mu smeta sunce.”

(27) “Die Gelegenheit als solche steht in einem lebensgeschichtlichen Zusammenhang. Sie läßt sich **biographisch, psychologisch, soziologisch, historisch** oder **biologisch** begründen.”

MK1/WSP.00000 Staiger, Emil: Grundbegriffe der Poetik, [Handbuch], (Erstv. 1946). - Zürich ; Freiburg, 1966 [S. 46]

„Prilika kao takva nalazi se u životno-historijskoj vezi. Može se obrazložiti **biografski, psihološki, sociološki, historijski i biološki.**“

Pridjev *amtlich*, koji smo već sreli u agentivu, u drugom kontekstu se javlja u ulozu klasifikativa:

*Heute komme ich **amtlich** zu Ihnen.* - *Danas cu doći **službeno** do vas.*

*Wollen Sie das etwa **amtlich** bestätigen?* – *Hoćete li to **službeno** potvrditi?*

(28) “Herbert Kalick brach sofort die Schlägerei ab und wurde **amtlich**: er verhaftete mich...”

MK1/LBC.00000 Böll, Heinrich: Ansichten eines Clowns. - Köln ; Berlin, 1963 [S. 32]

„Herbert Kalick je odmah prekinuo tučnjavu i postao **služben**: uhapsio me...”

Parafraza bi ovdje bila: *kao službena osoba ili u svojstvu službene osobe / als Amtsperson oder in meiner Eigenschaft als Amtsperson.*

3. Zaključak

Može se primijetiti da su pridjevi u agentivnoj upotrebi daleko češći u njemačkom nego u bosanskom jeziku. Međutim, i u njemačkom jeziku riječ je o ne tako starim pridjevima, koji se nalaze tek u posljednje vrijeme u rječnicima. Tako je, recimo, pridjev *amtlich* potvrđen tek u rječniku Daniel Sanders iz 1860. godine (usp: Engelen 1990: 151). U istom rječniku je prvi puta zabilježen i pridjev *notariell* u agentivnoj funkciji. U bosanskom jeziku vjerovatno ovakav razvoj tek počinje, tako da je agentivna upotreba rjeđa. Ekvivalenti agentivno upotrijebljenih pridjeva u bosanskom jeziku često ne postoje. Konstrukcija *od strane + imenica* nije prihvatljiva, tako da je često jedino prevodilačko rješenje aktivna transformacija u kojoj se agentivno upotrijebljen pridjev iz njemačkog jezika transformiše u agentivno upotrijebljenu imenicu. U instrumentalu se u bosanskom jeziku češće pojavljuje imenica nego pridjev (tj. prilog), što je raumljivo s obzirom na postojanje površinskog padeža instrumentala u bosanskom jeziku.

Literatura

- Djordjevic, Miloje (2002), *Kontrastive Valenzbeschreibung. Versuch einer Grundlegung für ein deutsch-bonisch-/kroatisch/serbisches Valenzlexikon*. U: Djordjevic/Zilic: *Satelliten des Verbs im Deutschen und im Bosnisch-/Kroatisch/Serbischem* (= Deutsch im Kontrast 21, Hrsg. U.Engel), S. 9-128 Tübingen
- Engel, Ulrich (1994), *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin. (1. Aufl. 1977)
- Engel, U. (1995): *Tiefenkasus in der Valenzgrammatik*. U: Eichinger/Eroms (1995). s. 53-65. Hamburg

- Engel, Ulrich (³1996a, ¹1988), *Deutsche Grammatik*. Heidelberg
- Engel, Ulrich (1996b), *Semantische Relatoren. Ein Entwurf für künftige Valenzwörterbücher*. U: Weber, N. (Hrsg.): *Semantik, Lexikographie und Computeranwendungen (= Sprache und Information 33)* Tübingen
- Engelen, Bernhard (1990), *Adjektive in agentiver Funktion und in einigen weiteren „Sonder“ funktionen*. U: *Muttersprache* 100, s. 140-151
- Fillmore, Charles (1971, 1968), *The case for case. Njem.kao: Plädoyer für Kasus*. U: W. Abraham (Hrsg. 1971). s. 1-118
- Fillmore, Charles (1981, 1977), *The case for case reopened. Njem. kao: Die Wiedereröffnung des Plädoyers für Kasus*. U: Pleines, J. (1981): *Beiträge zum Stand der Kasustheorie*. Tübingen
- Helbig, Gerhard (1987), *Valenz, semantische Kasus und „Szenen“*. U: *DaF* 24. s. 200-205
- Helbig, Gerhard (1992), *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen
- Hrustić, Meliha (2011), *Pridjev i pridjevske dopune u njemačkom i bosanskom jeziku. Prikaz u svjetlu gramatike zavisnosti*. Bosansko filološko društvo. Sarajevo
- Seyfert, Gernot (1981), *Eine Wiederbelebung der Kasusgrammatik?* U: *Beiträge zu Problemen der Satzglieder*. Hrsg. G. Helbig. Leipzig
- Tesnière, Lucien (1980), *Grundzüge der strukturalen Syntax*. Herausgegeben und übersetzt von Ulrich Engel. Stuttgart
- von Polenz, Peter (1988), *Deutsche Satzsemantik. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens*. Berlin – New York
- Welke, Karl (1987), *Prototypensemantik und Valenz*. In: *LS/ZISW/A*. s. 158-168
- Welke, Karl (1988), *Einführung in die Valenz- und Kasustheorie*. Leipzig
- Welke, Karl (1994), *Thematische Relationen*. U: *Deutsche Sprache* 1. s. 2-18

Korpus

- DUDEN. *Das Stilwörterbuch*. (= Der Duden in 12 Bänden. Bd. 2) Mannheim etc. 6. Aufl. 1998
- Dževad Karahasan: *“Šahrijarov prsten.”* Bosanska knjiga. Sarajevo (= Karahasan II)
- Dževad Karahasan: *“Schahrijars Ring..”* Übersetzt von Klaus Detlef Olof. Rowohlt. Berlin. Mannheimer Korpus
- Max Frisch: *“Stiller.”* Suhrkamp. (= Stiller) Spiegel 43/93; 4/93

Adresa autora

Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
BiH
meliha.hrustic@untz.ba

SEMANTIC ROLES OF ADJECTIVES IN GERMAN AND EQUIVALENTS IN BOSNIAN LANGUAGE

Summary

This paper deals with some semantic roles of adjectives in the deep structure. Semantic roles are usually treated as roles opened by verbs but realised by nouns or noun phrases. In this paper it is shown that also some adjectives can bear some semantic roles like Agent, Instrument, Locative and Classificative. The source language is German and its adjectives in adverbial use; on the other hand, Bosnian equivalents seldom show the possibility to be the bearer of semantic roles like in German.

Key words: Adjective, Semantic Roles, Deep Cases, Agent, Instrument, Locative, Classificative

UDK 811.111'373.612.2

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Primljen / Received on 18. 11. 2012.

Prihvaćen za objavljivanje /

Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Adisa IMAMOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

UTJECAJ TRANZITIVNOSTI NA FIGURATIVNU UPOTREBU NOMINALIZACIJA

U radu se analiziraju neki aspekti polisemičnosti engleskih nominalizacija sa sufiksom *-ion*. Prvo se određuje centralno značenje nominalizacija sa ovim sufiksom. Polisemičnost ovih nominalizacija analizirana je s aspekta teorije konceptualne metafore i metonimije. Pokazuje se da se brojna značenja ovih nominalizacija mogu povezati pomoću konceptualne metafore i metonimije i navode se primjeri metonimijskih i metaforičkih proširenja ovih značenja. U radu je objašnjeno kako stupanj tranzitivnosti glagola od kojeg je nastala polisemična nominalizacija, odnosno njegova bliskost tranzitivnom prototipu, utiče na to da li će data nominalizacija imati metonimijsko ili metaforičko proširenje.

Ključne riječi: nominalizacija, polisemija, konceptualna metafora i metonimija, tranzitivnost glagola

1. Centralno značenje nominalizacija sa sufiksom *-ion*

Predmet ovog rada su engleske nominalizacije koje završavaju sufiksom *-ion*, najproduktivnijim sufiksom u tvorbi nominalizacija u engleskom jeziku (Biber i sur. 1991). Sufiks *-ion* je u engleski jezik posuđen iz latinskog (*-io*, *-ionem*) preko francuskog (*-ion*) (Oxford English Dictionary). Dodaje se uglavnom na glagole, a rjeđe na pridjeve i druge imenice. Etimološki ovaj sufiks je označavao stanje, kao, na primjer, *relation* ('povezanost') ili *completion* ('završenost'). Još se u latinskom jeziku

sufiks *-tion* koristio za radnju ili proces pa je imao isto značenje kao *relating* ('povezivanje') ili *completing* ('završavanje'). U engleskom su ove nominalizacije najčešće označavale radnju, što je bio ekvivalent imenicama izvorno engleskog porijekla koje su se završavale na *-ing* (OED).

U traženju centralnog značenja sufiksa *-ion*, nabrojat ćemo značenja koja se najčešće navode u literaturi (Oxford English Dictionary, Biber i sur. (1991), Plag (2003) i Jackendoff (1975):

1. radnja ili proces opisan glagolom iz kojeg je derivirana nominalizacija
2. stanje izazvano radnjom
3. rezultat ili proizvod radnje opisane glagolom iz kojeg je derivirana nominalizacija
4. grupa koja obavlja radnju opisanu glagolom iz kojeg je derivirana nominalizacija

Svi autori prvo navode značenje 'radnja ili proces opisan glagolom iz kojeg je derivirana nominalizacija'. Naša analiza (Imamović 2006, Imamović 2011) je pokazala da je ovo centralno značenje iz kojeg su se metonimijskim i metaforičkim procesima razvila ostala značenja.

2. Tranzitivnost glagola

U ovom dijelu ćemo se osvrnuti na neke definicije, podjele i elemente radnji, događaja i procesa.

Prototipična radnja je kontrolirana, dinamička situacija, u kojoj učestvuju agens (osoba koja svojom voljom inicira fizičku aktivnost i koja kontrolira radnju), pacijens (predmet ili osoba pod direktnim utjecajem radnje) i u nekim slučajevima i instrument (predmet koji agens koristi u obavljanju radnje). Radnja se odvija u određenom vremenskom okviru i na određenom mjestu.

Taylor (2002: 414) dijeli događaje ili situacije na sljedeće tipove:

1. Dinamički procesi koji se mogu podijeliti u dva podtipa:
 - a. procesi koji dovode do promjene. (*Kuća se srušila.*)
 - b. procesi u kojima dolazi do djelovanja energije, ali sam proces ne dovodi do promjene. (*Telefon je zazvonio.*)
2. Statični procesi u kojima nema djelovanja energije i nema promjene. Postoje tri podtipa ovih procesa:
 - a. procesi u kojima se učesniku pripisuje neka osobina (*Ova knjiga je dosadna.*)
 - b. procesi koji pokazuju položaj jednog učesnika u odnosu na drugog (*Slika visi iznad stola.*)
 - c. procesi u kojima se učesnik identificira (*Glavni grad Bosne i Hercegovine je Sarajevo.*)

3. Kognitivni procesi koji uključuju mentalne i čulne procese. Oni mogu biti:
 - a. statični (*Svidio mi se film.*)
 - b. dinamički (*Gledao sam film.*)
4. Složeni procesi koji se sastoje od dvije ili više komponenti kao u primjeru
Jane je vratila knjigu u biblioteku.

Givón (1993: 90) dijeli stanja, radnje i događaje u pet kategorija:

1. Privremeno stanje: *Bila je ljuta.*
2. Trajno stanje: *Bio je visok.*
3. Nenamjerni događaj: *Lopta se otkotrljala izvan igrališta.*
4. Ograničena radnja: *Štunula je loptu izvan igrališta.*
5. Neograničena radnja: *Radili su neprekidno.*

Kombinirat ćemo posljednja dva pristupa i u traženju motivacije za metonimijsko proširenje nominalizacije, posmatrat ćemo sljedeće faktore:

1. je li proces statičan ili dinamičan
2. stupanj promjene (utjecaj na pacijensa)
3. je li radnja ograničena ili neograničena
4. ima li razmjene energije

U ovom radu ćemo pokazati da je manja vjerovatnoća metonimijskog proširenja nominalizacije sa sufiksom *-ion* što je situacija opisana glagolom bliža gore opisanoj prototipičnoj prijelaznoj radnji. To znači da nominalizacija vjerovatno neće imati metonimijsko proširenje u primjerima: *execution, destruction, manipulation, demolition, evaporation, suffocation*. Naime, u ovim je nominalizacijama sama radnja isuviše istaknuta, pa su elementi radnje, učesnici i lokacija, potisnuti u pozadinu. Samo u rijetkim slučajevima nalazimo proširenje kroz metonimiju RADNJA UMJESTO STANJA IZAZVANOG RADNJOM, kao u primjeru:

(1) Although the shooting has stopped for now, the destruction left behind is enormous.

3. Metonimijska proširenja značenja nominalizacija sa sufiksom *-ion*.

Najčešća metonimijska proširenja značenja ovih nominalizacija motivirana su metonimijom RADNJA UMJESTO UČESNIKA U RADNJI. U ovom dijelu ćemo navesti samo neke od brojnih primjera ove metonimije i pokušati objasniti motivaciju, odnosno, zašto je baš ta metonimija moguća, a zbog čega se neke druge metonimije ne mogu javiti.

U prvu grupu spadaju nominalizacije kao što su: *administration, competition, immigration, information, opposition, population, prosecution, representation, i protection*. Etimološki gledano, prvobitno značenje ovih nominalizacija je bilo 'rad-

nja/proces označen glagolom iz kojeg je dobijena nominalizacija', dakle: 'upravljanje', 'takmičenje', 'useljavanje', 'obavješavanje', 'suprotstavljanje', 'naseljavanje', 'sudsko gonjenje', 'predstavljanje' i 'štićenje' (primjeri navedeni u Imamović 2006, Imamović 2011). Ove imenice, međutim, mogu imati i sljedeća značenja: 'uprava', 'konkurencija', 'imigranti', 'služba informiranja', 'opoziciona stranka', 'stanovništvo', 'tužilaštvo', 'predstavništvo' i 'zaštitar(i)'. Ovdje je došlo do proširenja značenja ovih nominalizacija metonimijom RADNJA UMJESTO AGENSA. Značenje nominalizacija sa sufiksom *-ion* u ovim primjerima možemo usporediti sa značenjem najučestalijeg sufiksa za tvorbu nominalizacije agensa, sufiksa *-er*: ljudsko biće koje obavlja radnju. Međutim, za razliku od nominalizacija sa sufiksom *-er* koje označavaju pojedinca koji obavlja radnju, većina nominalizacija agensa sa nastavkom *-ion* označava grupu ljudi koja obavlja radnju. Većina ovih nominalizacija pripadaju registru prava, administracije i ekonomije.

Kad je moguća metonimija RADNJA UMJESTO AGENSA? Znamo da ova metonimija nije moguća sa svim slučajevima u kojima grupa ljudi obavlja radnju. Na primjer, ako grupa ljudi uništi grad, ne možemo tu grupu nazvati *destruction*. Ima još puno primjera nominalizacija sa sufiksom *-ion* koje ne mogu biti metonimijski upotrijebljene u ovom značenju, čak i ako radnju obavlja grupa ljudi, kao, na primjer: *demolition*, *assassination*, *disintegration*, *fragmentation* ili *invasion*. Ako usporedimo ove nominalizacije sa nominalizacijama koje mogu imati metonimiju RADNJA UMJESTO AGENSA, primijetiti ćemo dvije osnovne razlike. Kao prvo, one razlikuju u stupnju promjena na pacijensu. Ako je pacijens radnjom značajno i vidljivo promijenjen, ova metonimija nije moguća, što je slučaj sa gore navedenim nominalizacijama *demolition*, *assassination*, *disintegration*, *fragmentation* i *invasion*. U nominalizacijama koje mogu imati metonimiju RADNJA UMJESTO AGENSA, pacijens nije promijenjen, ili bar nema vidljive fizičke promjene na njemu. Drugi faktor koji utiče na mogućnost ovog metonimijskog proširenja je trajanje radnje. Metonimiju RADNJA UMJESTO AGENSA nalazimo kod nominalizacija glagola koji označavaju dugotrajnu, neograničenu radnju. Uglavnom se radi o profesionalnim aktivnostima (*administration*, *prosecution*, *representation*) ili aktivnostima koje imaju dugotrajne posljedice (na primjer, *immigration* ne označava samo ulazak u drugu zemlju, već trajno preseljenje u tu zemlju). S druge strane, radnje ograničenog trajanja, kao što su *decision* ili *rejection* ne mogu imati ovu metonimiju. To možemo pokazati na primjeru imenice *protection*. Ako grupa ljudi u jednom momentu i samo u jednoj prilici zaštititi nekoga od, recimo, neke nasilne osobe, tu grupu ljudi ne možemo nazvati *protection*. *Protection* je grupa ljudi (ili rjeđe jedna osoba), čije je zanimanje zaštita drugih ljudi, znači radnja neograničenog trajanja.

Drugu grupu predstavljaju nominalizacije: *communication*, *transmission*, *transportation*, *ornamentation*, *protection*, *insulation*, *medication* i *prevention*. Etimološki, prvobitno značenje ovih nominalizacija je bilo: 'komuniciranje', 'prenošenje', 'pre-

voženje', 'ukrašavanje', 'zaštita', 'izoliranje', 'uzimanje lijekova' i 'sprečavanje'. Ove nominalizacije, međutim, imaju u sljedeća značenja: 'sistemi i oprema za komunikaciju', 'sistemi i elementi sistema kojima se energija sa motora prenosi i okreće točkove', 'vozila koja se koriste za prijevoz', 'ukrasi', 'zaštitna oprema (npr.: naočale, odjeća)', 'izolacija', 'lijekovi' i 'sredstva kojima sprečavamo nešto (npr. bolest)'. Ovim nominalizacijama osim radnje možemo označavati stvari koje se koriste u obavljanju radnje. Oni ne dovode do prave, interne promjene na pacijensu, to jest, kada ih uklonimo, pacijens ostaje nepromijenjen. Semantički nominalizacije sa metonimijom RADNJA UMJESTO PREDMETA KOJI SE KORISTI U RADNJI možemo podijeliti u tri grupe:

- *Communications, transmission* i *transportation* označavaju sisteme koje koristimo kao sredstva za prijenos informacija i energije, te za prijevoz ljudi.
- *Protection, prevention, medication* i *insulation* su predmeti, materijali i supstance koje koristimo za zaštitu i njegu ljudi, životinja i predmeta.
- *Decoration* i *ornamentation* su predmeti koje koristimo za ukrašavanje stvari i mjesta.

Ova metonimija je moguća samo sa nominalizacijama glagola niskog stupnja tranzitivnosti. Na primjer, *assassination* ('atentat') je radnja koja se može obaviti raznim predmetima, ali nikome nije palo na pamet da takve predmete nazove *assassination* jer je sama radnja koju označava glagol to *assassinate* izrazito uočljiva, dovodi do brze promjene i drastičnih fizičkih vidljivih promjena na pacijensu. Kad nominalizacija označava takvu jednu radnju, koja je, zapravo, prototipična tranzitivna radnja prema kriterijima navedenim u uvodnom dijelu, onda predmet kojim je ona izvršena ne može biti stavljen u prvi plan. Znači, tamo gdje je radnja i promjena na pacijensu jako upadljiva, nije moguće metonimijom staviti u prvi plan predmet koji se koristi u radnji.

Treća grupa su nominalizacije čije se značenje sa nominalizacije radnje metonimijski proširilo na predmet koji je radnjom interno izmijenjen - pacijens. Takvi primjeri su: *conversion, abbreviation* i *adaptation*. *Adaptation* je radnja kojom nešto prilagođavamo, ali i film, knjiga, pozorišna predstava koja je nastala tom radnjom. *Conversion* je radnja, ali i kuća za stanovanje koja je prepravljena iz nečega što je bilo ambar, štala ili fabrika. U ovim slučajevima je pacijens promijenjen tako da se može koristiti za drugu namjenu (*conversion* označava zgradu koja je nekad bila korištena kao ambar, fabrika ili štala, a sad je pretvorena u dom, a *adaptation* je knjiga koja je pretvorena u pozorišnu predstavu ili film). Metonimijsko proširenje RADNJA UMJESTO PACIJENSA nalazimo i kod nominalizacija glagola koji označavaju dodavanje na ili u veći predmet. *Accretion, addition, inclusion, insertion* i *introduction* su dijelovi koje dodajemo na već postojeću stvar koja može biti zgrada, tekst, proizvod na tržištu i slično. To su nominalizacije radnje koje ne izazivaju internu promjenu na pacijensu. Pacijens se dodaje na veći predmet ili se dodaje grupi sličnih predmeta. Nominalizacije sa sufiksom *-ion* mogu se odnositi i na osobe koje su paci-

jensi. Osobe koje nalazimo u ovoj metonimiji nisu fizički promijenjene radnjom. Uglavnom su to osobe koje su izabrane, kao što je slučaj sa imenicom *admission* (studenti koji su izabrani za studij na određenoj školi ili univerzitetu), *delegation* i *deputation* (osobe koje su odabrane da govore i djeluju i ime veće zajednice). Ove nominalizacije se koriste za grupe ljudi.

Ove nominalizacije mogu imati i metonimijsko proširenje kroz metonimiju RADNJA UMJESTO REZULTATA RADNJE. Možemo ih podijeliti u dvije grupe:

1. fizički trag na tijelu ili predmetu (*abrasion* ‘grebanje, zguljivanje’ i metonimijsko proširenje ‘ogrebotina’, *perforation* ‘probijanje’ i rezultat radnje ‘rupa’, *irritation* ‘iritiranje’ i rezultat radnje ‘iritacija’)
2. rezultat kombiniranja elemenata da bi se dobila nova cjelina (*configuration* ‘konfiguriranje’ i rezultat radnje ‘konfiguracija’, *combination* ‘kombiniranje’ i rezultat radnje ‘kombinacija’, *construction* ‘konstruiranje, građenje’ i rezultat radnje ‘konstrukcija, građevina’, *preparation* ‘pripravljavanje’ i rezultat radnje ‘pripravak’, *creation* ‘kreiranje’ i rezultat radnje ‘kreacija’)

4. Metaforička proširenja značenja nominalizacija sa sufiksom -ion.

S druge strane, nominalizacije glagola koji su bliži gore opisanom tranzitivnom prototipu, gdje agens svojom voljom djeluje fizički na pacijensa i izaziva na njemu vidljivu internu promjenu, imaju veću tendenciju ka metaforičkim proširenjima. Takvi su slučajevi nominalizacija *desolation* i *devastation*.

Imenica *desolation* ‘pustošenje’ ima metaforičko proširenje ‘usamljenost’, a imenica *devastation* ‘uništavanje, devastiranje’, ima metaforičko značenje ‘shrvan tugom’. Obje ove imenice imaju fizičko značenje uništavanja, pustošenja. U metaforičkom proširenju značenja imenica *devastation* i *desolation*, fizičko stanje nekog krajolika (pacijensa) je metaforički preslikano na emocionalno stanje doživljavača kako bi se pokazala jačina i kakvoća emocija. Emocionalno stanje doživljavača je prikazano metaforički kao fizičko stanje uništenog i opustošenog krajolika, nakon nekog događaja koji se posmatra kao fizička sila koja je uništila krajolik. Ovdje, dakle nalazimo metaforičko proširenje kroz metaforu EMOTIVNI ŽIVOT JE KRAJOLIK. Tužan i usamljen život je prikazan kao opustošeni i uništeni krajolik.

Drugi primjer metaforičkih proširenja su nominalizacije glagola fizičkog kretanja i fizičke sile, kao što su *isolation*, *rejection* i *attraction*. Fizičke sile izazivaju, između ostalog, fizičko privlačenje tijela kao i druge silovite i nagle kontakte među tijelima (Kovecses 2000), a takvi kontakti mogu uključivati i razdvajanje tijela kao što je slučaj sa imenicama *isolation* i *rejection*. U ovim primjerima emocije se posmatraju kao fizička sila, pa se značenje ovih nominalizacija iz fizičkih značenja ‘izdvajanje’, ‘odbacivanje’ i ‘privlačenje’ proširuje na emocije ‘osamljenost’, ‘osjećaj odbačenosti’ i ‘naklonost drugoj osobi’. Doživljavač se u ovom slučaju osjeća izdvojen, odbačen

ili privučen nekoj osobi kao što u fizičkoj radnji pacijens biva fizički izdvojen, odbačen ili privučen.

Pored emotivnih, i mentalna stanja se mogu metaforički posmatrati kao fizičke sile. Tako je imenica *obsession* nastala metaforičkim proširenjem latinske nominalizacije *obsession-em* čije je prvobitno značenje bila nominalizacija radnje ‘čin opsade, okupacije’. Ovo značenje se izgubilo, a *obsession* sada znači ‘stanje opsjednutosti nekim mislima’. Ovdje se stanje u kojima osoba stalno o nečemu razmišlja vidi kao neprijateljska opsada u kojoj su ideje i misli neprijatelji koji su nas opkolili.

Drugi sličan primjer je imenica *depression*, čije je fizičko značenje ‘ulegnuće’, nastalo od latinske riječi *depression-em*, nominalizacija radnje glagola *deprimere* ‘pritisnuti prema dolje, utisnuti’. Prvobitno značenje ove nominalizacije je bilo ‘radnja pritiskanja prema dolje, radnja spuštanja ili proces tonjenja, stanje spuštenosti prema dolje’ (OED). Od fizičkog spuštanja ili pritiskanja prema dolje, ovo značenje se metaforički razvilo u ‘pad u kvalitetu, snazi ili obimu; stanje snižene ili smanjene snage, aktivnosti, intenziteta itd.’, koje se onda razvilo u sljedeća tri značenja: (1) ‘pad vitalnih funkcija ili snage; stanje smanjene vitalnosti’, koje se odnosi na fizičko stanje neke osobe, (2) ‘depresivno emotivno stanje’ koje je dobiveno kroz metaforičko proširenje metaforom TUŽNO JE DOLJE i (3) u oblasti trgovine i privrede ‘finansijski i industrijski pad 1929. godine i u narednim godinama’ (OED)

Fizičko funkcioniranje ljudskog tijela je također često bilo izvornom domenom za emotivna i mentalna stanja. Tako je nominalizacija *inspiration*, od latinskog *inspiration-em*, nominalizacija radnje glagola *inspirare* ‘nadahnuti’. Prvobitno značenje je bila fizička prijelazna radnja ‘radnja puhanja na ili u nešto’ i sad je zastarjelo. Drugo fizičko značenje je bilo ‘radnja udisanja, uvlačenje daha u pluća u toku disanja, suprotno od izdisanja’ (OED). Nominalizacija radnje sa značenjem ‘udisanje’ je još uvijek u upotrebi u savremenom engleskom jeziku, uglavnom u medicinskom registru. Ono se razvilo u figurativno značenje ‘nadahnjivanje ili ulijevanje neke ideje, cilja i slično u nečiju glavu’. Fesmire (1994) navodi metaforu MENTALNO FUNKCIONIRANJE JE DISANJE, kao dio konceptualne metafore UM JE TIJELO. U sklopu ove metafore on nalazi sljedeća metaforička preslikavanja: protok ideja je protok zraka, onemogućen protok ideja je zatvoren protok zraka, mentalni nemir je ometano disanje, a ponovno uspostavljeni slobodni protok ideja je ponovno uspostavljeni protok zraka.

5. Zaključak

U zaključku možemo reći da se većina slučajeva polisemije engleskih nominalizacija sa sufiksom *-ion* može objasniti metaforičkim i metonimijskim proširenjima centralnog značenja ‘radnja označena glagolom iz kojeg je dobijena nominalizacija’. Također smo zaključili da nominalizacije glagola koji označavaju prijelaznu radnju

koja ne spada u prototipične prijelazne radnje češće imaju metonimijska proširenja. S druge strane radnje koje su bliže tranzitivnom prototipu često imaju metaforička proširenja. Metaforička proširenja imaju i nominalizacije glagola koji označavaju djelovanje fizičke sile, kao i funkcioniranje ljudskog organizma.

Literatura

- Biber, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad, Edward Finegan (1991), *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman
- Brdar, Mario (2007), *Metonymy in Grammar: Towards Motivational Extensions of Grammatical Categories and Constructions*. Osijek: Faculty of Philosophy, J. J. Strossmayer University
- Brdar, Mario (2005), 'Ways of getting around and signalling metonymy in the grammar of noun phrases' u *Bosanski jezik* 4. ur. Kasumović, A. Tuzla: Filozofski fakultet
- Brdar-Szabo Rita, Brdar Mario (2004) 'The MANNER FOR ACTIVITY Metonymy' u *Jezikoslovlje* 4.1 ur. Kolenić Lj. (43-69). Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J.J. Strossmeyer
- Fesmire, Steven A. (1994), 'Aerating the Mind: The Metaphor of Mental Functioning as Bodily Functioning' u *Metaphor and Symbolic Activity* 9 (1). (31-44). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Givón, Talmy (1990), *Syntax: A functional-typological introduction. Volume II*. Amsterdam: John Benjamins.
- Givón, Talmy (1993), *English Grammar: A Function-Based Introduction. Vol I*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Heyvaert, Liesbet (2003), *A Cognitive –Functional Approach to Nominalization in English*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter
- Imamović, Adisa (2006), *Metaphorical and Metonymic Extensions of Nominalizations in English*. Neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Tuzli, Tuzla
- Imamović, Adisa (2011), *Metonimijski procesi u nominalizaciji: kognitivno-lingvistička analiza*. Tuzla: OFF-SET.
- Kövecses, Zoltan (2000), *Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kövecses, Zoltan (2002), *Metaphor – A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press
- Kövecses, Zoltan, Gary B. Palmer, Rene Dirven (2003), 'Language and Emotion' u *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* Dirven, R. and Pörings R.(ur.) (133 - 159), Berlin – New York: Mouton de Gruyter
- Plag, Ingo (2003), *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press

- Radden, Günther, Zoltan Kövecses (1999), Towards a Theory of Metonymy. U Klaus-Uwe Panther and Gunter Radden (ur.). *Metonymy in Language and Thought*, pp. 17-66. John Benjamins.
- Taylor, John R. (2002), *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press

Rječnici

- Cambridge Advanced Learner's Dictionary. (2003). Cambridge: Cambridge University Press
- Collins COBUILD English Dictionary for Advanced Learners. (2001). Harper Collins Publishers.
- Merriam-Webster's Medical Desk Dictionary on CD-ROM. (2003). Merriam-Webster Incorporated.
- Oxford English Dictionary on CD-ROM. Second edition. (1992). Oxford: Oxford University Press

Adresa autora

Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
BiH
adisa.imamovic@untz.ba

INFLUENCE OF TRANSITIVITY ON FIGURATIVE USE OF NOMINALIZATIONS

Summary

The paper analyses some aspects of polysemy of English nominalizations with the suffix *-ion*. First, we determine the central meaning of nominalizations with this suffix. Then, polysemy of these nominalizations is analysed using the Conceptual Metaphor Theory. We show that the many meanings of these nominalizations are related by metaphorical and metonymic processes. We give some examples of metaphorical and metonymic extensions of the central meaning. We explain how the degree of transitivity of the nominalized verb and its closeness to the transitive prototype influences the choice as to whether the nominalization will have metaphorical or metonymic extension(s).

Key words: nominalization, polysemy, conceptual metaphor and metonymy, verb transitivity.

UDK 811.111'367.625.4:811.163.4*3(045)
Originalni naučni rad / Original scientific paper
Primljen / Received on 11. 10. 2012.
Prihvaćen za objavljivanje /
Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Senka AHMETOVIĆ-PALIĆ

Peta gimnazija u Sarajevu

SADAŠNJI PARTICIP U ENGLESKOM VS. GLAGOLSKI PRILOG SADAŠNJI U BOSANSKOM JEZIKU

Tema ovog rada jeste poređenje sadašnjeg participa engleskog i bosanskog jezika, s posebnim akcentom na proučavanje razlika između sadašnjeg participa u engleskom jeziku i glagolskog priloga sadašnjeg u bosanskom jeziku, a oni se posmatraju kao snažna sredstva rečenične kondenzacije u ovim jezicima. Krajnji cilj ovog poređenja jeste pronalaženje najboljeg načina pre, vođenja ovakvih konstrukcija s engleskog jezika na bosanski i obrnuto, a pritom se daje prednost prijevodu u kojem je moguće sadašnji particip engleskog jezika prevesti na bosanski jezik glagolskim prilogom sadašnjim.

Ključne riječi: sadašnji particip, glagolski prilog sadašnji, glagolske konstrukcije, predikator, gerund

Prilikom poređenja participa engleskog i bosanskog jezika neophodno je istaći osnovnu razliku između onoga što se u anglističkoj literaturi naziva sadašnjim participom i glagolskog priloga sadašnjeg, kako se ta forma naziva u bosanskom jeziku. Sadašnji particip engleskog jezika (*present participle*) mnogo je širi pojam u odnosu na glagolski prilog sadašnji u bosanskom jeziku. Naime, to je forma koja s pomoćnim glagolima gradi tzv. trajna vremena (sadašnje nesvršeno vrijeme / *present continuous*, prošlo nesvršeno vrijeme / *past continuous...*), tj. glagolska vremena koja traju, za šta se u bosanskom jeziku koriste posebni oblici glagola koji označavaju nesvršeni vid, dok se koriste posebni oblici za svršeni vid (za dalje informacije o razlikama

kada je riječ o aspektu, tj. vidu glagola u engleskom i bosanskom jeziku vidi Riđanović 1976).

Bitno je još napomenuti u vezi s vidom glagola da se glagolski prilog sadašnji u bosanskom jeziku može graditi samo od glagola nesvršenog vida, a glagolski prilog prošli od glagola obaju vidova, mada češće svršenog¹. Kada je riječ o ostalim funkcijama koje ovi oblici mogu vršiti, sadašnji particip engleskog jezika i glagolski prilog sadašnji u bosanskom veoma su slični, gotovo identični, što će se vidjeti u ovom radu. Razlog zbog kojeg se u ovom radu poistovjećuju ova dva pojma jeste činjenica da se oba odnose na radnju koja se dešava istovremeno s nekom drugom radnjom, ma u kojem vremenu ta radnja bila, s pokojim izuzetkom, o kojem će se kasnije detaljnije govoriti u ovom radu.

-ing forme u engleskom jeziku

Sadašnji particip u engleskom jeziku ima nastavak *-ing*, ali nije svaka forma s tim nastavkom particip. Naime, osim participa, ovaj sufix posjeduju i naredne riječi, čiju detaljnu listu navode Pullum i Zwicky (1999: 253):

- 1) prijedlozi i zavisni veznici (*during, according to*),
- 2) deverbativni pridjevi (*charming*)
- 3) deverbativne imenice (*smoking*)
- 4) denominalne imenice (*sheeting*)
- 5) deadjektivne imenice (*sweeting*)
- 6) prvi deverbativni elementi složenica tipa *-ing* forma + imenica (*dancing girl*)
- 7) drugi deverbativni elementi složenica tipa imenica + *-ing* forma (*bicycle-riding*)
- 8) drugi deverbativni elementi složenih pridjeva (*heart-breaking*)

Dakle, jasno je da *-ing* formu mogu imati različite vrste riječi: prijedlozi, veznici, pridjevi, imenice i glagoli. Stoga je u engleskom jeziku mnogo teže prepoznati sadašnji particip nego što je to slučaj u bosanskom jeziku kada je riječ o glagolskom prilogu sadašnjem.

Sadašnji particip u anglističkoj literaturi tretira se kao jedna vrsta tzv. glagolske konstrukcije (*verbal construction*), zajedno s gerundskim frazama, infinitivnim frazama i apsolutnim konstrukcijama (Frank 1972). Oni nemaju obilježje za lice, broj ili vrijeme. Međutim, iako nemaju ta obilježja formalno izražena, ona se mogu prepoznati iz konteksta, na osnovu odnosa koje ove konstrukcije imaju s drugim riječima u rečenici.

¹ U ovom radu glagolski prilog prošli spominjat ću samo onda kada se neke konstrukcije ne mogu prevesti glagolskim prilogom sadašnjim i neću dublje ulaziti u objašnjenje te pojavnosti jer je to vezano isključivo za bosanski jezik, a u ovom radu primarni mi je cilj objasniti stanje u engleskom jeziku.

Lični vs. bezlični oblici

Quirk i Greenbaum (1988) ističu da se lični i bezlični glagolski oblici razlikuju po tome što lični, za razliku od bezličnih, imaju iskazano glagolsko vrijeme, mogu biti predikati, te izražavaju glagolski način (mogu biti u indikativu, imperativu i konjuktivu). Glagolske bezlične konstrukcije specifične su po tome što funkcioniraju kao druge vrste riječi u rečenici, iako su oblikom glagolske (imaju morfološke nastavke karakteristične za glagole). Međutim, ono što ih i dalje povezuje s glagolima jeste činjenica da i dalje imaju subjekat, komplemente (objekat) ili adverbijale, kao da su lični glagolski oblici. Isti je slučaj i s bezličnim glagolskim oblicima u bosanskom jeziku, kako se ustvari nazivaju svi oni oblici koji se u anglističkoj literaturi tretiraju kao glagolske konstrukcije.

Matthews (1981) particip naziva predikatorom (*predicator*) upravo stoga jer uzima iste komplemente kao i glagol u ličnom glagolskom obliku. Downing i Locke (2006), s druge strane, predikatorom smatraju onaj član klauze koji određuje oblik i funkciju ostalih članova klauze, a može biti i u ličnom i neličnom glagolskom obliku. Dakle, oni u predikatore ubrajaju ne samo bezlične forme glagola nego i prave predikate.

U anglističkoj je literaturi vrlo jasna razlika između gerunda i participa, oblikom istih ali gramatički različitih vrsta riječi. Međutim, u bosanskom se jeziku ne koristi ista terminologija kojom se ove riječi nazivaju, tako Ivić (1983) gerund² izjednačuje s glagolskim priložima sadašnjim i prošlim te ga definira kao „glagol iskazan bez ličnog nastavka čiju radnju govorno lice povezuje s radnjom rečeničnog predikata u jedinstvenu događajnu cjelinu.“ (Ivić 1983: 155) Drugi, pak, a njih je mnogo više, ove vrste riječi nazivaju participima.

U glagolskim konstrukcijama sa sadašnjim participom prijelaznih glagola objekat mora zadržati isti oblik kao u odgovarajućoj nekondenziranoj rečenici i u engleskom i bosanskom jeziku:

- (1) a. *Not remembering her, he felt ashamed.* = *Because he did not remember her, he felt ashamed.*
b. Ne sjećajući se **nje**, stidio se. = Stidio se jer se nije sjećao **nje**.

U (1a) objekat (*her*) je u akuzativu, a u (1b) objekat (*nje*) u genitivu.

U oba jezika sadašnji particip ne može pokazivati nikakva slaganja ni u rodu ni u broju sa subjektom, iako to nije uvijek bilo tako. U bosanskom je jeziku particip nekada razlikovao i rod i broj, a to se danas vidi u primjerima s pridjevima koji vode porijeklo od participa (*idući put, iduća godina, sljedeća sjednica, sljedeći susreti...*). U engleskom je jeziku situacija bila vrlo slična.

² I Maretić (1963), kao i mnogi drugi autori, glagolske priloge naziva gerundijima.

U engleskom jeziku particip se odnosi na imenicu ili zamjenicu koja mu prethodi (Thompson and Martinet 1986):

- (2) a. *Emira, **believing** that it was morning, decided to wake up.*
b. Emira, **misleći** da je jutro, odlučila je ustati.³

Particip može biti odvojen od svog subjekta ličnim glagolskim oblikom i u engleskom i bosanskom jeziku:

- (3) a. *Mirsada ran, **hoping** to catch the train.*
b. Mirsada je potrčala, **nadajući se** da će stići na voz.

U oba jezika ako nema imenice ili zamjenice ispred participa, njegovim se subjektom smatra subjekat glavnog glagola:

- (4) a. ***Talking** to him, she felt ashamed.*
b. **Pričajući** s njim, postidjela se.

Ako se ovaj princip ne ispoštuje, nastaju besmislene rečenice (Thomson and Martinet 1986: 244):

- (5) a. ****Waiting** for a bus, a brick fell on my head.*
b. ****Čekajući** autobus, cigla mi je pala na glavu.⁴*

Rečenice u (5) neprihvatljive su zato što ne postoji način da se identificira subjekat participa, a sasvim je jasno da to ne može biti subjekat glavnog glagola (*brick / cigla*). Participi koji se na ovaj način vežu za pogrešni subjekt u anglističkoj se literaturi nazivaju *misrelated* (pogrešno povezani) participi, koji nisu isto što i apsolutni (*dangling*) participi, o kojima ću detaljnije pisati u ovom radu.

Modalni glagoli (*may, shall, can, will, must, ought, used to*) ne mogu se pojaviti u obliku participa u engleskom jeziku, ali mogu modalni izrazi *have to* 'morati' i *be able to* 'moći' (Carter and McCarthy 2006):

- (6) a. ***Having to** wake up at five a.m, she went to bed early.*
b. *?**Moravši** se probuditi u pet sati, rano je otišla na spavanje.*
(7) a. ***Being able to** swim, she survived the shipwreck.*
b. *?**Mogavši** plivati, preživjela je brodolom.*

³ Ova bi rečenica u bosanskom jeziku mnogo bolje zvučala s drukčijim redom riječi:

(i) Emira je odlučila ustati **misleći** da je jutro.

⁴ Obje su rečenice formalno gramatične, ali su semantički neprihvatljive. Ispred svake neprihvatljive rečenice nalaziti će se znak *, a ispred svake djelimično prihvatljive znak ?.

Ove modalne konstrukcije Berk (1999) naziva polupomoćnim glagolima (semi-auxiliaries). U bosanskom jeziku svi modalni glagoli mogu imati oblik participa (*želeći, htijući...*), uključujući i ekvivalente engleskih modalnih izraza, kao u primjerima (6) i (7).

Kako ističu Quirk i dr. (1972), kada su u pitanju pomoćni glagoli be 'biti' i have 'imati', oni posjeduju participski oblik (*being, having*), mada ne mogu ni oni imati sve oblike (**being examining, *being being examining, ?having been being examined*).

Kako u svom radu pišu Pullum i Zwicky (1999), jedan od prvih generativista Ross uočio je da postoji ograničenje u površinskoj strukturi rečenica na engleskom jeziku koje onemogućava upotrebu rečenica u kojima se pojavljuju dvije *-ing* glagolske forme jedna do druge kao u (8a):

(8) a) **He was starting reading the book.*

Ross je ovu pojavu nazvao „zabrana duplog *-ing*“ (*Doubl-ing Constraint*).

Šesnaest godina kasnije Milsark je ponudio svoje rješenje tog problema predloživši tzv. „filtera za duplo *-ing*“ (*Doubl-ing Filter*). Međutim, on je pritom previše generalizirao, tako da prema ovom filteru bilo koje dvije *-ing* forme ne mogu se naći jedna do druge, što nije slučaj, kao što se vidi iz primjera (9):

(9) *He was enjoying reading the book.*

Za razliku od bosanskog, u engleskom jeziku sadašnji particip kao kondenzator može doći i uz veznik, koji dodatno razjašnjava njegovo značenje:

(10) a. *You must listen carefully before making such a decision.*

b. **Moraš slušati pažljivo prije nego što donoseći takvu odluku.*

(11) a. *When/while reading aloud, you must utter words clearly.*

b. **Kad/dok čitajući naglas, moraš jasno izgovarati riječi.*

Kada se upotrijebi particip u rečenici, daje se semantička prednost radnji označenoj glavnim glagolom, jer je kondenzirano značenje izraženo participom sekundarno. Kako Ivić (1983) ističe, uvijek se u iskazu krene s jednog aspekta, dajući određenoj strani prednost nad drugom, a gramatička sredstva služe da se istakne kojem se elementu daje prednost. Tako se u primjerima datim u (12) daje prednost glagolu „hodati“, stoga što je on iskazan ličnim glagolskim oblikom, a pjevanje je prešlo u drugi plan, jer je iskazano participom:

(12) a. *She walked singing.*

b. *Hodala je pjevajući.*

S druge strane, situacija je obrnuta u (13):

- (13) a. *She sang walking.*
b. Pjevala je **hodajući**.

U ovim primjerima značenje koje je kondenzirano ostaje isto (popratna okolnost), ali ono se može promijeniti s obzirom na to koja se konstrukciju želi kondenzirati (Ivić 1983: 160):

- (14) a. *He barely breaths climbing the steep cliff. = He barely breaths while/because he is climbing the steep cliff.*
b. On jedva diše **penjući se** uz okomitu liticu. = On jedva diše **dok/zato što se penje** uz okomitu liticu.
(15) a. *He climbs the steep cliff barely breathing. = He climbs the steep cliff and he barely breaths.*
b. On se penje uz okomitu liticu jedva **dišući**. = On se penje uz okomitu liticu **i pritom jedva diše**.

Dok je u primjerima (14) značenje vremensko ili uzročno, u primjerima (15) značenje je popratna okolnost. Ivić (1983) tvrdi da se prednost uvijek daje fizičkim radnjama nad psihičkim, pa se zbog toga preferira (16) u odnosu na (17):

- (16) a. *He walked thinking about her.*
b. Hodao je **misleći** na nju.
(17) a. *He thought about her walking.*
b. Mislio je na nju **hodajući**.

Ova se semantička hijerarhizacija ne odnosi i na glagolski prilog prošli, s obzirom da on ne označava simultanost, mada može rjeđe i to označavati. Ivić (1983: 162) ističe da se ponekad uz glagolski prilog prošli mora upotrijebiti i dodatni izraz da bi bilo jasno da je određena radnja istovremena s radnjom glavnog glagola i to ilustrira sljedećim primjerima:

- (18) a. Onesvijestila se **ispustivši** dijete. = Onesvijestila se **nakon što je ispustila dijete**. / Onesvijestila se **i pritom ispustila** dijete.
b. *She fainted letting the child fall. = She fainted after she let the child fall. / She fainted and let the child fall.*
c. Onesvijestila se **pritom ispustivši** dijete. = Onesvijestila se **i pritom ispustila** dijete.

Dok je rečenica (18a) dvosmislena, u rečenici (18c) nema dileme da je riječ o simultanosti dviju radnji.

U engleskom jeziku rečenica sa sadašnjim participom u (18b) je dvosmislena, međutim, upotrebom veznika *while* može se istaći da je riječ o istovremenosti:

(19) *She fainted while letting the child fall.*

Međutim, i bez ovog veznika mnogo će se češće za iskazivanje istovremenosti upotrijebiti sadašnji particip aktivni, a za značenje anteriornosti koristit će se perfektni particip aktivni:

(20) *Having let the child fall, she fainted.*

Prošli particip u bosanskom jeziku može označiti i radnju koja se dešava nakon radnje glavnog glagola (Stanojčić i Popović 1995: 393):

(21) Legao je u postelju **pokrivši se** po glavi. = Legao je u postelju **a zatim se pokrio...**

Rečenični kondenzatori skraćuju izraz i doprinose ekonomičnijem jezičkom izražavanju. Oni ne skraćuju izraz samo kad je riječ o pukom obliku i dužini rečenice nego i informativno (Piper i dr. 2005). Šestić (1988: 111) izdvaja osam vrsta participa u engleskom jeziku:

1. sadašnji particip s funkcijom pridjeva, koji može biti predmodifikator (*the winning team* / *pobjeđujući tim) i postmodifikator (*the man sitting there* / *čovjek sjedeći tamo). Negramatični prijevodi na bosanski jezik ukazuju na to da se u bosanskom jeziku particip ne može upotrijebiti na ovakav način. Postoje, međutim, vrlo slične konstrukcije tipa *sjedeći položaj*, no, tu je riječ o pridjevu, koji svojim oblikom podsjeća na particip. Stoga se ta konstrukcija ne može parafrazirati kao „položaj koji sjedi“, nego kao „položaj u kojem se sjedi“.

2. particip koji je poprimio sve osobine pridjeva, pa može biti upotrijebljen atributivno (*a charming girl* / šarmanтна djevojka) ili predikativno (*She is very charming* / Ona je vrlo šarmanтна). U bosanskom su jeziku prisutni identični slučajevi, kao što sam ranije i spomenula u ovom radu, gdje je particip poprimio sve osobine pridjeva (*sljedeći put, iduće ljeto...*). Upravo zbog toga mislim da ove oblike uopće ne treba ni smatrati participima, jer su to oni samo formom. Ovo su, dakle, pridjevi.

3. particip koji vrši adverbijalnu funkciju, kao npr:

(22) a. *She fell running.*
b. Pala je **trčeći**.

4. particip u graničnim funkcijama, a tu Šestić izdvaja dvije podvrste. U prvu spada particip koji vrši istovremeno adverbijalnu i pridjevsku funkciju:

- (23) a. *The workers do all the work in the factory **sitting** down.*
b. Radnici obavljaju sav posao u fabrici **sjedeći**.

Šestić ne objašnjava ove primjere, pa ostaje nejasno zašto smatra da ovi participi imaju pridjevsku funkciju, pošto oni ovdje imaju nedvojbeno adverbijalnu funkciju (u ovom slučaju značenje im je načinsko). Druga vrsta obuhvata participe koji istovremeno vrše imeničku i pridjevsku funkciju:

- (24) a. *They heard the child **crying**.*
b. *Čuli su dijete **plačući**. (Čuli su dijete kako / da plače.)

Vrlo je teško odrediti funkciju ovakvog participa. U engleskom se jeziku on može zamijeniti infinitivom (*They heard the child cry*.), tj. ovdje uopće particip nije kondenzator, jer ne zamjenjuje glagol u ličnom glagolskom obliku, stoga što je i infinitiv bezličan oblik. Može se, međutim, prihvatiti i stav da je ovdje riječ o kondenziranoj relativnoj klauzi (*They heard the child **who** was crying*.), mada mislim da to onda daje drukčije značenje participu. Naime, dok se upotrebom participa naglašava radnja njime obilježena, tj. vrlo je važna činjenica da dijete plače, taj plač je upravo to što se čuje, u rečenici s relativnom klauzom ta je radnja potisnuta u drugi plan, i važno je to što se čuje dijete, a plakanje je neka pridodata radnja, dodatno određenje tog djeteta (*dijete koje plače*). Ekvivalent na bosanskom jeziku pokazuje da particip kondenzira objekatsko-atributsku⁵ klauzu (tj. sastavnu u engleskom). Međutim, i ovdje se može tumačiti da je particip kondenzator relativne klauze (*Čuli su dijete koje plače*.), ali upravo ovi primjeri na bosanskom pokazuju da je akcenat manji na samoj radnji plakanja kad se upotrijebi relativna rečenica. Ovo je svakako, dakle, neka dopuna objektu, a pošto je objekat imenica, može se smatrati da particip ima pridjevsku funkciju. Ostaje nejasno zašto Šestić smatra da ovaj particip ima imeničku funkciju.

5. particip s glagolskim kvalitetom koji predstavlja dio glagolske konstrukcije tražnog vida (*They are **laughing***. / Oni se smiju.). Ovdje je također samo riječ o participu kao formi, pa prema tome ovdje nije kondenzator, nego samo morfološko sredstvo za izražavanje nesvršenog glagolskog vida. Naravno, ovakav oblik ne postoji u bosanskom jeziku.

6. particip koji je nultom konverzijom preuzeo funkciju veznika, a Šestić navodi sljedeće primjere:

- (25) a. ***Providing** that we cool it...*
b. **Ukoliko** ga ohladimo...

⁵ Objekatsko-atributka klauza je posebna vrsta klauza koju izdvaja Miloš Kovačević (1992), a koje se razlikuju od tipičnih objekatskih klauza po tome što u glavnoj klauzi već postoji objekat (u primjeru 31b taj je objekat *dijete*).

- (26) a. *He said nothing **regarding** my proposals.*
b. Nije rekao ništa **u vezi** s mojim prijedlozima.

Međutim, iako se ovaj particip smatra nekom vrstom veznika, on ipak u dubinskoj strukturi predstavlja klauzu, u rečenici (25a) pogodbenu (*If you/anyone/everyone provide/provides...*) a u rečenici (26a) tzv. komplementsku klauzu (*...that regards my proposals*).

7. particip koji se upotrebljava kao imenica, za šta Šestić navodi primjer *the living*. Međutim, treba reći da particip u funkciji imenice više nije particip, nego gerund.

8. particip koji se koristi kao adverb (*a **boiling** hot day / **vrijući** topao dan*). Umjesto participa može se upotrijebiti neki intenzifikator: (*a very hot day / **veoma** topao dan*), što ukazuje na to da je doista riječ o funkciji adverbala.

Iako participi imaju neku neglagolsku funkciju, oni ipak zadržavaju mnoge osobine glagola, pa tako osim subjekta i objekta mogu imati:

- adverbe koji ih modificiraju:

- (27) a. *He danced moving **slowly**.*
b. Plesao je sporo se **krećući**

- adverbijale, koji se mogu pojaviti samo iza participa u engleskom jeziku:

- (28) a. *He felt tired after having worked **all day**.*
b. ?Osjećao se umorno radivši **čitav dan**.⁶

Za razliku od engleskog, u bosanskom jeziku adverbijali mogu i prethoditi participu, kao u (29b):

- (29) a. ****The whole night** dancing, he could not wake up early.*
b. ?**Cijelu noć** plešući, nije mogao rano ustati.

Međutim, i u bosanskom jeziku ova je konstrukcija obilježena, iako je moguća.

Particip vs. gerund

U anglističkoj literaturi bilo je mnogo riječi o razlikama između participa i gerunda, no, još uvijek se vode polemike kada je riječ o njihovom razlikovanju.

Šestić (1988), naprimjer, objašnjava da se forme na *-ing* koje dolaze nakon prijedloga ili riječi koje funkcioniraju kao prijedlozi (*after, before,...*) smatraju gerundima, dok se forme na *-ing* koje dolaze nakon veznika (*when, while,...*) smatraju participima.

⁶ Interesantno je spomenuti da rečenica mnogo bolje zvuči kada se upotrijebi glagolski prilog sadašnji (*Osjećao se umorno radeći čitav dan*).

Tako u rečenici (30a) forma na *-ing* je gerund stoga što dolazi nakon prijedloga, a u rečenici (31a) riječ je o participu jer se pojavljuje nakon veznika:

- (30) a. *After coming home late, he fell asleep.*
b. ?**Nakon dolaženja** kući kasno, zaspao je.⁷
- (31) a. *Be careful when driving here.*
b. Pazi **kad voziš** ovuda.

Rečenica (30a) mogla bi se na bosanski jezik prevesti uz pomoć deverbativne imenice, kao u (30b), koja je ekvivalent onome što se u engleskom jeziku naziva gerundom, a rečenica (31a) uz pomoć zavisne klauze, kao u (31b), jer se particip u bosanskom ne može pojaviti nakon veznika. U oba slučaja kondenzirana je vremenska klauza.

Iako particip kao bezlična forma glagola nema subjekat, mnogi gramatičari smatraju da ga on ustvari ima, samo što je on prikriven (to se u anglističkoj literaturi naziva *covert subject*). U primjerima koje navodi Jacobs (1995) taj se subjekat pojavljuje u glavnoj rečenici, i to poslije fraze s participom, kao u (32), ili prije nje, kao u (33):

- (32) a. (e⁸) *pushing him aside, Carol jumped onto the platform.*
b. (e) **gurnuvši** ga ustranu, Carol je skočila na platformu.
- (33) a. *Carol jumped onto the platform (e) pushing him aside.*
b. Carol je skočila na platformu (e) **gurnuvši** ga ustranu.

Wekker i Haegeman (1985) ističu da nijedan drugi leksički materijal koji bi imao funkciju subjekta participa ne može biti u nefinitnoj klauzi, osim subjekta glavnog glagola (izuzev kad je riječ o tome da je objekat glavnog glagola subjekat participa). Pa tako rečenica u kojoj subjekat participa nije fonetski izražen, kao u (34a), ne može imati neki drugi subjekat ispred participa, kao u (35):

- (34) a. *Mary was seen dancing.*
b. Vidjelo se kako Mary pleše. (bukvalno: **Mary je viđena plešući.*)
- (35) **Mary was seen John dancing.*

Berk (1999) nudi zanimljiv pristup participima, odnosno nominalnim *-ing* klauzama, kako ona zove ovakve konstrukcije, u kojem nastavak *-ing* tretira kao subordinat, tj. zavisni veznik. S pravom ona ističe da ne treba miješati ovakve riječi s progresivnim *-ing* (to *-ing* obilježava nesvršeno vrijeme), jer se subordinativno *-ing* može kombinirati i sa stativnim glagolima, kao u (36), za razliku od progresivnog *-ing*, kao u (37):

⁷ I ova je rečenica marginalno prihvatljiva i uvijek ju je bolje izreći uz pomoć zavisne klauze (*Nakon što je došao...*)

⁸ „e“ je oznaka za praznu kategoriju (*empty category*).

- (36) a. *She felt nice **smelling** the flower.*
b. Osjećala se lijepo **mirišući** cvijet.
(37) a. **I am **smelling** the flower.*
b. **Mirišem** cvijet.⁹

Mnogi gramatičari izražavaju oprečna mišljenja kada je riječ o razlikovanju gerunda i participia. Ovaj se rad neće baviti detaljno tim problemom, no bitno je istaći da većina gramatičara ističe da ukoliko ispred *-ing* forme stoji genitiv, da je riječ o gerundu.

Berk (1999) nudi jedan vrlo ilustrativan primjer po tom pitanju, gdje upotreba genitiva ispred *-ing* forme drastično mijenja značenje same fraze u odnosu na isti iskaz izrečen bez genitiva. Iako mnogi govornici engleskog jezika uopće ne bi primijetili razliku, i često ne upotrebljavaju genitiv kada bi doista trebali, bitno je razlikovati takva značenja.

Tako rečenice (38a) i (39a) imaju različita značenja zbog činjenice da je u rečenici (38a) upotrijebljen genitiv, koji označava da slijedi gerund, a u rečenici (39a) koristi se particip s iskazanim subjektom u nominativu:

- (38) a. *I like **Sulejman's cooking**.*
b. Sviđa mi se **Sulejmanovo kuhanje**.
(39) a. *I like **Sulejman cooking**.*
b. Sviđa mi se **što Sulejman kuha**.

Dok rečenica (38a) znači da se govorniku sviđa način na koji Sulejman kuha, u rečenici (39a) govornik izražava zadovoljstvo zbog činjenice da Sulejman kuha. Razlika je vidljiva i u prijevodima na bosanski jezik datim u (38b) i (39b).

Međutim, Quirk i Greenbaum (1988) izjednačuju gerund i particip, pa smatraju da postoje dvije vrste *-ing* klauza sa subjektom: one koje dozvoljavaju da subjekat bude u akuzativu ili genitivu (*I dislike **him** / **his** driving my car.*) i one koje ne dozvoljavaju subjekat u genitivu (*I found **him** / ***his** driving my car.*). S druge strane, Biber i dr. (1999) ističu da ukoliko se pojavi genitiv, akcenat se daje na samu radnju, a ukoliko se pojavi akuzativ, u prvi plan izbija vršilac radnje. Joos (1964) ističe da sadašnji particip vrši funkciju ili adverbijala ili adjektiva i da je uopće besmisleno razlikovati ove dvije njegove upotrebe.

U engleskom jeziku postoji jedna zanimljiva situacija, kada je moguće uz sadašnji particip, koji kondenzira neku zavisnu klauzu, istaći i njegov subjekat, koji nije i subjekat glavne klauze. Zgodan primjer za to daje Nelson (2001):

- (40) a. *Emily rang the doorbell, **her heart pounding**.*
b. **Emily je zazvonila, **njeno srce lupajući**.*
c. *Emily je zazvonila, **a pritom joj je srce lupalo**.*

⁹ U bosanskom je jeziku ovo moguće jer je „mirisati“ nesvršeni glagol.

Ta se rečenica na bosanski jezik prevodi jedino uz pomoć klauze koja izražava značenje popratne okolnosti kao u (40c), a upravo to značenje ima i particip u odgovarajućoj rečenici na engleskom.

U engleskom jeziku postoji i tzv. atributivni particip (Huddleston and Pullum 2002), koji ima funkciju pridjeva (*the approaching car* / *prilazeći auto, *the dripping taps* / *cureće česme), a oni se posmatraju kao kondenzatori relativne klauze (*the car that is approaching*, *the taps that are dripping*). U bosanskom jeziku ovakva upotreba participa nije moguća, iako su očuvani mnogi ostaci prošlog stanja u jeziku (*sljedeća predavanja*, *iduća godina*). Za razliku od engleskog jezika, dakle, u bosanskom su jeziku ovo zaista pridjevi, koji se dekliniraju kao i ostali pridjevi u bosanskom jeziku. Iako se i ove fraze mogu pretvoriti u relativnu klauzu (*predavanja koja slijede*, *?godina koja ide*), ne može se govoriti o kondenzaciji, jer bi se onda i ostali pridjevi mogli smatrati kondenzatorima (*plava knjiga* = knjiga koja je plava, *mala soba* = soba koja je mala).

Literatura

- Berk, Lynn M. 1999. *English Syntax. From Word to Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Biber, Douglas, Johansson, Stig, Leech, Geoffrey, Conrad, Susan and Finegan, Edward. 1999. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.
- Carter, Ronald and McCarthy, Michael. 2006. *Cambridge Grammar of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Downing, Angela and Locke, Philip. 2006. *English Grammar. A University Course*. London: Routledge.
- Frank, Marcella. 1972. *Modern English. A Practical Reference Guide*. New Jersey: Prentice-Hall, INC.
- Huddleston, Rodney and Pullum, Geoffrey K. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ivić, Milka. 1983. „O srpskohrvatskim gerundima“. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.
- Joos, Martin. 1964. *The English Verb. Form and Meaning*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Matthews, P. H. 1981. *Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nelson, Gerald. 2001. *English. An Essential Grammar*. London & New York: Routledge.
- Piper, Predrag, Antonić, Ivana, Ružić, Vladislava, Tanasić, Sreto, Popović, Ljudmila i Tošović, Branko. 2005. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika*. Beograd: Matica srpska.

- Pullum, Geoffrey and Zwicky, Arnold. 1999. "*Gerund Participles and head-complement inflection conditions*". In: Collins, Peter and Lee, David. *The Clause in English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey, Svartvik, Jan. 1972. *A Grammar of Contemporary English*. Harlow: Longman.
- Quirk, Randolph and Greenbaum, Sidney. 1988. *A University Grammar of English*. Hong Kong: Longman Group.
- Riđanović, Miha. 1976. *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbo-Croatian*. Cambridge: Slavica Publishers.
- Stanojčić, Živojin i Popović, Ljubomir. 1995. *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za učenike i nastavna sredstva.
- Šestić, Lada. 1988. *Oblici sa nastavkom -ing u engleskom jeziku i odgovarajuće srpskohrvatske- hrvatskosrpske strukture u tehničkom registru*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Thomson, A. J. and Martinet, A. V. 1986. *A practical English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Wekker, Herman and Haegeman, Liliane. 1985. *A Modern Course in English Syntax*. London: Routledge.

Adresa autora

Author's address

Peta gimnazija u Sarajevu
Senada Poturka Senčija b.b.
71000 Sarajevo
BiH
senkaap@yahoo.com

PRESENT PARTICIPLE IN ENGLISH VS. GLAGOLSKI PRILOG SADAŠNJI ("PRESENT VERBAL ADVERB") IN BOSNIAN LANGUAGE

Summary

In this paper I write about the comparison of the present participle in English with the present participle in Bosnian language, with special emphasis on the study of the differences between the present participle in English and the "present verbal adverb" in Bosnian, and they are both considered to be very powerful means of densification. The main aim of this comparison is to find the best way of translating these constructions from English into Bosnian, and viceversa, where the best translation is the one in which is possible to translate the English present participle with the Bosnian "present verbal adverb".

Key words: sadašnji particip, glagolski prilog sadašnji, glagolske konstrukcije, predikator, gerund

UDK 811.111'25(045)

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Primljen / Received on 11. 12. 2012.

Prihvaćen za objavljivanje /

Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Sanel HADŽIAHMETOVIĆ JURIDA

Tanja PAVLOVIĆ

Alma JAHIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

ERROR ANALYSIS IN TRANSLATION STUDIES

There seems to be a growing awareness all over the world in translation studies, which are not faced with misunderstanding and opposition. According to Kussmaul (1995: 5) there are two approaches in teaching translation, product-oriented and process-oriented ones. The product-oriented approach includes error analysis and translation quality assessment. Errors are first described, then the reasons for them are found and finally the solutions are given to prevent them. However, error analysis must be taken with precautions. Making errors must be seen as a way of productive way of making students aware of all the obstacles that they may face while doing translation. This paper deals with the analysis of students' errors (those frequent and less frequent ones) and their transformation into knowledge necessary for successful and meaningful translation.

Key words: translation, error analysis, translation quality assessment

1. Introduction

There seems to be a growing awareness all over the world in translation studies, which are not faced with misunderstanding and opposition. According to Kussmaul (1995: 5), there are two approaches in teaching translation - product-oriented and process-oriented ones. The product-oriented approach includes error analysis and translation quality assessment. Errors are first described, then the reasons for them are found and finally the solutions are given to prevent them.

However, error analysis must be taken with precaution. Making errors must be seen as a way of productive manner of making students aware of all the obstacles

that they may face while doing translation. This paper deals with the analysis of students' errors (those frequent and less frequent ones) and their transformation into knowledge necessary for successful and meaningful translation.

When we take a look at the dictionary definition of the terms *translate* and *translation*, everything seems so simple and easy. Here are the definitions found in Collins COBUILD English Dictionary for Advanced Learners:

• **translate**

1. translate translates translating translated

If something that someone has said or written is translated, it is said or written in a different language.

2. translate translates translating translated

If a name, a word, or expression translates as something in a different language, that is what it means in that language, (c) Harper Collins Publishers

According to these definitions, it is the procedure in which we simply take something said or written in one language and say it or write it in another language. The second definition becomes even more problematic since it implies that when we translate a word we actually find what it means in the other language. One "small" thing which has been left out here is the fact that words are polysemous and their meanings are numerous which extremely complicates the whole procedure.

Ridanović (2007) holds that the different meanings of the same word in the native and foreign language rarely match.

According to Duff (1989: 6), language competence can be seen as a two-way, not a one-way system. Kussmaul (1995: 20) claims that learners of a foreign language and translators are often not aware of the fact that words might have more than meanings than the one they know. This fact is indeed true and it should be emphasized constantly since those who forget it risk making some serious mistakes in translation.

This process of transferring elements of one language to another is so much more than pure and simple translation of words, phrases and sentences. There is so much more at stake in this process. It includes all levels of one language such as syntax, lexis, culture, etc.

The corpus for this paper has been collected from a number of actual translation works made by junior and senior students majoring in English at a university level over the past few years.

The aim of the authors is to offer some guidelines for all those who will be actively involved in the process of translation for various purposes by emphasizing the most important issues of this language activity. The paper might serve as a practical material which will show what we should pay our attention to when translating so as not to make serious mistakes. Kussmaul (1995: 5) explains the term product-oriented analysis dividing it into three steps, as follows:

1. description of errors,
2. finding the reasons, and
3. pedagogical help.

This paper might be used at least as a valuable input for the first step.

2. Theoretical Framework

Translation is inevitably under the influence of our native language. Duff (1989: 6) states that we all have a mother tongue or first language. This shapes our way of thinking and, to some extent, our use of the foreign language. Additionally, Riđanović (2007: 1) claims that the largest number of mistakes is the result of unconscious literal translation which happens under the influence of our mother tongue. Since this influence is mostly unconscious the first step and the most difficult task would be to make learners aware of this interference. Kussmaul (1995: 21) states that translators offer the meanings which do not make sense in the appropriate context.

Duff (1989: 11) claims that there are general principles which are relevant to all translation, as follows:

- meaning (the translation should reflect the meaning of the original text accurately)
- form (the ordering of words and ideas in translation should match the original as closely as possible, although we must be aware of the fact that differences in language structure often require changes in the form and order of words)
- register (levels of formality)
- sentence language influence (translator's thoughts and choice of words are too strongly molded by the original text)
- style and clarity (we should try not to change the style of the original)
- idiom (since idioms are notoriously untranslatable there are several possible solutions)

Riđanović (2007: 363) claims that there are six basic categories of mistakes:

1. false friends
2. naïve translation equivalents
3. mistakes that occur as the result of the lack of common sense thinking
4. sentences which are badly written in the source language
5. sociolinguistic mistakes
6. material mistakes

Kussmaul (1995: 143) claims that language errors are the most important in foreign language teaching. He includes the following: incorrect use of tenses, prepositions, word order, idioms and collocations, emphasizing that we must try to imagine the effect of the misuse offences and word order on the target reader.

Nord classifies (1997: 75) translation errors into four categories according to a functional classification: pragmatic, cultural, linguistic and text-specific.

2.1. A Historical Background to the Field of Error Analysis

Until late sixties, the prominent theory regarding the issue of second language learning was behaviouristic, which suggested that the learning was largely a question of acquiring a set of new language habits. Therefore, errors were considered as being the result of the persistence of existing mother tongue habits in the new language. Consequently, this idea made the researchers of applied linguistics devote their studies largely to the comparison of the native and the target language in order to make predictions and explanations about errors. However, errors that were not explained in this way were underestimated. As a result, all errors whatever their origins were dealt with the same technique of further drilling and exercise.

Error analysis, a branch of applied linguistics, emerged in the sixties to demonstrate that learner errors did not occur only because of the learner's native language but also they reflected some universal learning strategies, as a reaction to contrastive analysis theory, which considered language transfer as the basic process of second language learning as what behaviouristic theory suggested. Error analysis, on the other hand, deals with the learners' performance in terms of the cognitive processes they make use of in recognizing or coding the input they receive from the target language. Therefore, a primary focus of error analysis is on the evidence that learners' errors provide an understanding of the underlying process of second language acquisition. At this point, Keshavars (1997) suggests that the field of error analysis can be divided into two branches: (i) theoretical, and (ii) applied.

Theoretical analysis of errors, as mentioned before, primarily concerns the process and strategies of language learning and its similarities with first language acquisition. In other words, it tries to investigate what is going on in the minds of language learners. Secondly, it tries to decode the strategies of learners such as overgeneralization and simplification, and thirdly, to go to a conclusion that regards the universals of language learning process whether there is an internal syllabus for learning a second language.

Applied error analysis, on the other hand, concerns organizing remedial courses, and devising appropriate materials and teaching strategies based on the findings of theoretical error analysis.

2.2. Identification of Errors

Identifying an error goes beyond explaining what an error is. However, as linguists pay attention to the distinction between an error and a mistake, it is necessary to go over the definition of the two different phenomena.

According to *Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics* (1992) a learner makes a mistake when writing or speaking because of lack of attention, fa-

tigue, carelessness, or some other aspects of performance. Mistakes can be self-corrected when attention is called. Whereas, an error is the use of linguistic item in a way that a fluent or native speaker of the language regards it as showing faulty or incomplete learning. In other words, it occurs because the learner does not know what is correct, and thus it cannot be self-corrected.

To distinguish between an error and mistake, Ellis (1997) suggests two ways. The first one is to check the consistency of learner's performance. If he sometimes uses the correct form and sometimes the wrong one, it is a mistake. However, if he always uses it incorrectly, it is then an error. The second way is to ask learner to try to correct his own deviant utterance. Where he is unable to, the deviations are errors; where he is successful, they are mistakes.

2.3. Sources of Errors

As there are many descriptions for different kinds of errors, it is inevitable to move further and ask for the sources of errors. It has been indicated in the first part of the study that errors were assumed as being the only result of interference of the first language habits to the learning of second language.

However, with the field of error analysis, it has been understood that the nature of errors implicates the existence of other reasons for errors to occur.

Therefore, the sources of errors can be categorized within two domains: (i) interlingual transfer, and (ii) intralingual transfer.

2.4. Error Correction and Error Analysis

At the beginning of the study, the question "why students make mistakes or commit errors" was held. Now, some other questions rise: How should teachers correct students? What kind of feedback should they give? Does each error need to be treated? Error analysis has an important role in finding the answers to these questions.

In general, the teacher's job is to point out when something has gone wrong and see whether the student can correct himself, then, to find out if what the student say or write is just a mistake, or it is global or local. However, the technique of correction is not simply presenting the data repeatedly and going through the same set of drills and exercises to produce the state of over learning. On the contrary, it requires that the teacher understand the source of the errors so that he can provide appropriate remedy, which will resolve the learner's problems and allow him to discover the relevant rules. Thus, the source of the error is an important clue for the teacher to decide on the sort of treatment. Harmer (1998) suggests three steps to be followed by the teacher when errors occur. The teacher first listens to the students, then identifies the problem, and puts it right in the most efficient way. Corder (1973) states that knowledge of being wrong is only a starting point. Skill in correction seems to lie in determining

the necessary data to present to the learner and what statements, descriptive or comparative, to make about it.

Since no teacher has time to deal with all the errors of the students, a hierarchy should be established for the correction of errors according to nature and significance of errors. In such a hierarchy, priority should be given to errors which may affect communication and cause misunderstanding. If a teacher knows about all these items, he can direct himself accordingly. For example, Brown (2000) suggests that local errors as in the following example usually need not be corrected as the message is clear and correction might interrupt a learner in the flow of productive communication:

* I gave **she** a present.

On the other hand, global errors need to be treated in some way since the message is not comprehended clearly:

* Daddy my car happy tomorrow buy.

Errors in pluralization, use of articles, tenses, etc. are less important than errors regarding word order, the choice of placement and appropriate connectors in terms of the comprehensibility of the sentence. Therefore, it is implied that priority in error correction should be given to global errors in order to develop the students' communication skills. The knowledge of error analysis enables the teacher to monitor the students' errors in this frame and take precautions where needed.

Different kinds of tasks may require a different treatment. The reaction of the teacher towards errors and the type of feedback to be given is usually determined by the position of the error in the objective of the task.

Oral works are at crucial point in terms of corrections and feedback time. For oral works, it is usually recommended that students making mistakes during a fluent speech should not be interrupted, but be reminded of the mistakes and talk about the reasons. The type of the feedback- form or content should be decided on according to the goal of the study. If the goal is to make the students practice a certain grammar point, it may be necessary to give a form feedback. Or else, if a pronunciation item is being practiced, the teacher should correct the related mistakes without interrupting the speaker (Ur, 1996).

For correcting written works, it is accepted that the teacher should not correct the students' mistakes directly but instead, should put marks indicating there is something wrong with that sentence, word, or punctuation. There are symbols to show the kind of mistake that teachers use. For example, it is better to write 'sp' for spelling mistake near the wrong word, to write 'rw' for the sentences need to be written once again, etc. than writing the correct form. Thus, students are able to correct themselves looking for the source of their mistakes.

The existence of errors has been subject to all language-teaching theories as they represent an important aspect of second language learning. There are different opinions by different language teaching approaches regarding error correction (Ur, 1996). Below is what they suggest for the correction of errors:

1. *Audio-lingualism*: There is little need for correction at first sight. Latter one is not useful for learning. *Cognitive-code learning*: Mistakes should be corrected whenever they occur to prevent them occurring again.
2. *Interlanguage*: Mistakes are important part of learning. Correcting them is a way of bringing the learner's interlanguage closer to the target language.
3. *Communicative approach*: Not all mistakes need to be corrected. Focus should be on message rather than mistakes.
4. *Monitor theory*: Correction does not contribute to language learning.

What Corder points out below summarizes the view of error correction in language teaching (1973):

Language learning is not parrot learning; we do not 'learn' or 'practice' examples. They are the data from which we induce the system of the language. Skill in correction of errors lies in the direction of exploiting the incorrect forms produced by the learner in a controlled fashion.

3. Corpus-based Error Analysis

Richards, Platt and Platt (1992: 127–8) describe error analysis as developing in the 1960s with the goal of demonstrating that many learner errors were not due to the learners' mother tongue, but to universals of second language acquisition. They also state that by the 1970s error analysis had largely been superseded by studies of interlanguage and second language acquisition. As Altenberg and Granger (2002: 14) point out, error analysis has often been viewed negatively, "as retrograde, a return to the old days when errors were considered to be an entirely negative aspect of learner language".

However, as they argue (Altenberg & Granger 2002: 14), "it [error analysis] is a key aspect of the process which takes us towards understanding interlanguage development and one which must be considered essential within a pedagogical framework." In knowing what learners can be expected to have acquired at a certain stage in their learning, teachers and materials designers are put in a position where they can optimise their input. Analysing learner errors is a useful way of finding out the stage of learning learners have arrived at.

As Altenberg and Granger (2002: 14) also point out, error analysis with the use of computers is quite different from its earlier manifestation, where the focus was on decontextualised examples. With the use of corpora and corpus tools, analysts are

able to consider both the context of use and the context of individual errors. At the same time, it might be added, with the use of tagging, analysts are able to retrieve large numbers of errors of the same type, thus determining the prevalence of a particular error within a given group of learners. In addition, where learner corpora are compared with corresponding native speaker corpora by contrasting the number of uses of a given item, consideration can be given to the question as to whether learners are avoiding an item, a sensible strategy if learners are not confident in the use of the item, but one which needs to be attended to, if learners are to make their language more native-like. In addition, in some cases, because of pedagogical practice, students may overuse a given item; this again needs to be taken into consideration.

3.1. Error Analysis and Lexis

Another difference between old-style error analysis and computer-based approaches is in the focus of analysis. In the 1960s and 1970s linguistics and language teaching were under the influence of structuralism. This meant a focus on syntax and phonology, at the expense of lexis. While this situation was most predominant in the United States, in Great Britain, led by linguists such as Firth, Halliday and Sinclair, at the same time, a much different approach was adopted in linguistics (if not language teaching), with lexis viewed as an important linguistic level in its own right, although at the same time interdependent with grammar (Halliday's "lexico-grammatical" level [Halliday 2004]).

Lexis, according to this view, could be analysed syntagmatically, as well as paradigmatically. "You shall know a word by the company it keeps", in the words of Firth (1957: 179). This emphasis on the syntagmatic dimension of lexis, as mentioned at the beginning of this paper, was discussed by Halliday and Hasan (1976) in *Cohesion in English*, where the idea of collocation, or how words tend to co-occur, was developed. Collocation is concerned with purely lexical relations (Stubbs 2001: 65). However, there are also relations between lexical and grammatical words, referred to as colligation (e.g. Stubbs 2001: 64).

4. Analysis

This part of the paper presents the analysis of the mistakes found in students' translation. These mistakes are divided into four smaller sections - language structure, content, culture and miscellaneous, which all include various elements.

4.1. Language Structure

This part of the paper mainly presents mistakes related to grammar and the organization of a sentence. It is obvious that there is no translation without grammar. We must follow the rules. The analysis below shows some of the most frequent mistakes related to grammar which can be avoided if students become aware of their importance.

4.1.1. Articles

The mistakes in the usage of articles (or the lack of them) might not come as a surprise if we take into consideration their complex usage and numerous rules as well as the fact that articles do not exist in the Bosnian language. But what does come as a surprise is the fact that students make mistakes even in those examples where the rules are pretty much clear and easy to remember. Here are some of them:

- (1) B: ...u "iAmbience" *salonu zidovi su rotirajući*...
E: , "iAmbience" saloon has *a rotating walls*...
(2) B: . jedan od najuglednijih...
E: ..one of XXX most **eminent**...
(3) B: . .to bi trebao biti tek prvi film...
E: .it should be merely XXX **first film**...

In the example E1 there is an indefinite article preceding a plural noun which is not possible in English. Examples (E2 and E3) show that students omitted definite article *the* which is obligatory in front of superlative adjectives and ordinal numbers.

4.1.2. Tenses

When it comes to tenses it seems that the most difficult task is to determine the tense for a particular sentence, although not all tenses are equally difficult. Namely the largest number of mistakes has been noticed for Present Perfect Tense (example 6). This includes sequence of tenses as well. Besides the problems related to the choice of an appropriate tense there are also instances when students use "new" combinations thus creating non-existing tenses in the English language (4) or even the cases where irregular verbs become regular (4).

- (4) B: Može li Švedska pobijediti na Eurosongu?
E: *Could Switzerland* won Eurosong?
(5) B: ..ona je poslala pismo bivšem ministru...
E: ...she **sended** a letter to...
(6) B: Istraživanja brusnice se vode već godinama, otkada je ustanovljeno da sok od brusnice...
E: The ongoing researches **are conducted**, ever *since it has been established* that cranberry juice...

4.1.3. The Passive Voice

Passive constructions cannot exist without an exact number of elements: an object of the action, auxiliary verb TO BE in the appropriate tense and the past participle of

the main verb. Exactly these elements create problems in translation. The most frequent mistakes are that auxiliary verb TO BE is omitted or not put in the appropriate tense or that the past participle of a verb is not correct. This is also often accompanied by a rather weak choice of the main verb (example 8E2) below:

- (7) B: *Očekuje se da će plan biti objavljen danas.*
E: *It expects that the plan will be announce today.*
- (8) B: *Oprah je nedavno proglašena jednom od najutjecajnijih slavni osoba na svijetu...*
E1: *Oprah is recently named one of the most influential famous people...*
E2: *Oprah was recently appointed one of the most important people...*

4.1.4. Reported Speech

The most problematic issues regarding the reported speech are the backshift and the word order particularly in questions.

- (9) B: *Pitala me zašto nisam potpisala ugovor.*
E1: *She asked me why I haven't sign the contract.*
E2: *She asked me why I didn't sign the contract.*
E3: *She asked me why didn't I sign the contract.*
- (10) B: *Ne shvatam zašto si mi rekao da ne zovem policiju.*
E1: *I don't understand why did you tell me to not call police.*
E2: *I do not understand why you had told me to not call the police.*

4.1.5. IF Clauses

Here students usually have problems with identifying the type of the clause where the most difficult appears to be the mixed type conditional.

- (11) B: *Da Fleming nije otkrio penicilin, danas bi mnoge bolesti još bile neizlječive.*
E1: *If Fleming had not discovered penicillin many diseases would not have been cured.*
E2: *If Fleming hadn't have invented penicilin many deceases wouldn't have been cured by today.*
E3: *If Fleming hasn't discovered penicilyn many diseases would still be curable today.*
E4: *If Fleming have not found penicilin a lot of diseases would still be in curable today.*
- (12) B: *Da smo se bar malo više potrudili prošli put, sad bismo ovo riješili s lakoćom.*

E1: If we tried a bit harder last time, we would solve this easily now.

E2: We would have solved this easily if we tried more last time.

4.2. Content

This section includes mainly the mistakes related to lexis or the choice of words, style and formality and spelling.

- (13) B: *Pitao sam se kada će se predavanje završiti.*
E: *I was asking myself* when the lecture would be over.
- (14) B: *Glavna tužiteljica* Haškog tribunala Carla Del Ponte izjavila je jučer...
E1: *Main prosecutor* of the Hague Tribunal stated yesterday...
E2: *The main female persecutor...*
- (15) B: *Vijeće ministara* Europske Unije je...
E1: *The Secretary Council* for the EU...
E2: *European Union Minister Council...*
E3: *The Europe Union Council of Ministers...*
E4: *EU Council of Men*
- (16) B: *Parlamentarna skupština* Vijeća Europe...
E1: *Parliamentary Council of Europe...*
E2: *European Council Parliament*
E3: *The Council of Europe's Parliament*
- (17) B: *Aerodromsko osiguranje* nije dopustilo spisateljici J. K. Rowling...
E1: *Aeroplane insurance* did not let the *female author* J.K. Rowling
E2: *Airport safety* would not let the authoress J.K. Rowling...
- (18) B: *...međunarodna zajednica...*
E1: *inter-ethnic community...*
E2: *the international union...*
- (19) E: the General Assembly of the United Nations adopted the *Convention...*
B: *General Assembly* je usvojio rezoluciju UN-a...

Frequent cases of no capitalisation concerning proper nouns, including the names of the days of the week or months of the year have also been identified, as in the following examples:

- (20) bosanski: *bosnian* američki: *american* španjolski: *spanish*
francuski: *french*, often misspelled: *Franch*
utorak: **tuesday** četvrtak: *thursday* septembar: *september*

One other thing has also been noticed. Students tend to undermine the level of formality and use short forms and contractions even in the formal translations. One very frequent example is the usage of the word *until*. For example they tend to use

its short form *till* even in formal text and then it influences their writing so much that when they use its full form they make spelling mistakes and write *untill*.

4.3. Culture

The issue of culture specific terms has been in the scope of linguistic research for so long but it seems that it will remain a never-lasting quest. Some linguists claim that culture specific terms cannot be translated and some claim that there are some ways to incorporate them in translation. But there are other problems besides culture-specific terms. Nord (1997: 79) claims that "in order to understand tire specificity of another culture, you have to know your own culture first." It should also be mentioned that some culture-related terms are connected to the development of general knowledge (daily politics, sports, films, popular culture etc) which becomes essential.

- (21) B: Al Pacino je osam puta bio nominiran za Oskara za filmove poput "*Kuma*", "*Serpica*"...*a zlatni kipić* Američke filmske akademije osvojio je 1992.godine.. za ulogu u filmu "*Miris žene*".

E1: ..for films such as "*Bridesmaid*", "*Little Dish*"..for his role in the film "*Woman's Perfume*".

E2: ...the small golden statue..."Woman's smell"... "Godmother".

E3: ..."Serpica"... " A Godfather"... "the Bowl" ... "The Grandmother"...

These examples clearly illustrate a highly problematic area for some students of English who lack the basic knowledge of the American film industry.

- "Kuma" —> Bridesmaid, Godmother, etc
- "Serpica" —> "Little Dish", "the Bowl"

- (22) B: **Ruska Pravoslavna crkva** je pozvala svoje vjenrike da bojkotuju Madonnin koncert u Moskvi...

E1: **Russian Catholic Church**...

E2: ...urged its worshippers...

E3: tried to prohibit Madona to hold her...

- (23) B: ...**vladavina prava**...

E1: ...system of government...

E2: ...the government of rights...

E3: ...the rule of justice...

E4: ...the rule of right...

E5: ...rulling right...

E6: ...rights government...

E7: ...government under justice

E8: ...governmental rights...

- (24) B: ...je opet savladao *madridski Real* na domaćem terenu...
E: ...bet *Real, a team from Madrid*, at home...
(25) B: ...*visočke* piramide (Visoko, BiH)
E: ...the pyramids of *Visoco*...
(26) B: ...te predstavnik Ambasade Libije...
E1: ...and a delegate of the *Lebanon Embassy*...
E2: ...a representative of *Libya's Embassy*...

It is extremely important for a translator to have general knowledge of history and popular culture of both languages. This is of course easier said than done since this 'general knowledge' is not something we can acquire in a very short period of time and there are no rules for it. This requires precaution and constant inspection as well as the notion that we must not take the facts from the text for granted.

- (27) B: Godine svinje u Kini
E1: Pig year in China
E2: The Pig's year in China
E3: A year of pigs in China
E4: Year of swine in China

4.4. Miscellaneous

There are some mistakes in translation which cannot easily be identified or put into a separate group. Therefore the authors of the paper decided to put them into this section.

- (28) Multiple mistakes in one sentence:
B: Nekoliko poznatih *švedskih* i *islandskih* modela, aktivista za zaštitu životinja, *jučer je u centra Budimpešte* protestiralo...
E: A couple of famous *Sweden and Island* activists for protection of animal rights, yesterday demonstrated *in the centre of Budimpešt*...
(29) B: U grupi B UEFA-ine Lige prvaka, *londonski okršaj*.. *završio je neodlučeno*...
E: *Londol duel* of UEFA's League of Champions....ended in a *goalless draw*.
(30) Incorrect cases
B1: James Law gradi toranj u obliku "*iPoda*"
E1: James Law building tower in the shape of "*iPoda*"
B2: ...poput YouTubea
E2: ...as YouTubea
B3: ...obisli su bosansku Piramidu Mjeseca i tunele u *Prijekom* i na *Ravnama*...

E3: ...visited the Moon Pyramid and also the tunnels in *Prijekom* and on *Ravana*...

The following examples demonstrates the mistake which was made because students failed to conclude that EPP stands for Ekonomsko propagandni program (commercials) and leaving the term as in the source text they created something which would be totally unknown to a speaker of English. Some of the options even have the plural morpheme and the definite article.

(31) B: ...**umetanje EPP-a** prije i tokom filmova.

E1: installing of **the EPP**

E2: inserting of **EPPs**

(32) B: ...*isprva nisam vjerovao* da je ovdje nekada postojala *velika civilizacija*...

E: ...in the beginning I *didn't totally believed* that a *huge civilisation* existed here...

The last example illustrates Kussmaul's statement regarding translations which result in sentences without any sense. Sentence B makes a reader think that a dog is the owner of a company.

5. Conclusion

Translators or learners of a foreign language sometimes forget that, since they are bilingual, they can understand the meaning using both texts. This is impossible for monolingual persons who then rely on translators as their "guides" through information.

Ridanović highlights that a good translator must not translate words and phrases but thoughts (2007: 358). That actually means that we have to translate some sentences undermining particular words or phrases and to transfer the general idea.

Duff claims that there are three qualities essential to all language learning which are developed by translation: accuracy, clarity and flexibility. "It trains the learner to search (flexibility) for the most appropriate words (accuracy) to convey what is meant (clarity)" (1989: 7).

When we evaluate other people's translations we must limit the process to the ending result. This does not mean that we never analyze why certain mistakes were made. The aim of the authors is precisely this: to use these mistakes in the analysis which will consequently lead to a better understanding of the complexity of translation.

As Duff puts it: "In translation there is rarely a 'right' answer (though there may be several wrong ones)"(1989: 7). There is no magic formula for the process of translation. Only a lot of time, patience and hard work.

Error analysis enables teachers to find out the sources of errors and take pedagogical precautions towards them. Thus, the analysis of learner language has become an

essential need to overcome some questions and propose solutions regarding different aspects.

- Error analysis identifies the strategies that language learners use.
- It looks for the answer of the question ‘why do learners make errors?’
- It determines the common difficulties in learning and helps teachers to develop materials for remedial teaching.

In short, error analysis has twofold aims including theoretical and practical aspects. Theoretical objectives contribute to the linguistics studies and the most obvious practical use of the error analysis is to the teacher. Errors provide feedback about the effectiveness of his teaching techniques and show him what part of the syllabus he has been following needs further attention. They enable him to decide on whether to move on to the next item or not.

Studying the learner language in terms of the errors is something that teachers have always done for very practical reasons. Through the results of tests and examinations, the errors that learners make are a major element in the feedback system of the teaching-learning process. For this reason, it is important that the teacher should be able to not only detect and describe the errors from a linguistic view, but also understand the psychological reasons for their occurrences. Therefore, the diagnoses and treatment of errors is one of the fundamental skills of the teacher.

References

- Altenberg, Bengt and Sylviane Granger (2002). *Lexis in Contrast (Corpus-based approaches)*. Amsterdam & Philadelphia. Benjamins.
- Brown, H. Douglas (2000). *Principles of language learning and teaching*. New York, Longman
- Collins COBUILD English Dictionary for Advanced Learners (2001). Harper Collins Publishers
- Corder, S.P. (1973). *Introducing applied linguistics*. Middlesex, Penguin.
- Duff, Alan (1989). *Translation*. Oxford: Oxford University Press
- Ellis, Rod (1997). *Second language acquisition*. Oxford, Oxford University Press.
- Erdogan, Vacide (2005). Contribution of Error Analysis to Foreign Language Teaching, Mersin University Journal of the Faculty of Education, Volume 1, Issue 2, December 2005)
- Halliday, M. A. K. & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Keshavars, M.H. (1997). *Contrastive analysis and error analysis*. Tehran, Rahmana Pub.
- Richards, J.C. et al. (1992). *Dictionary of language teaching and applied linguistics*. Essex, Longman

- Kussmaul, Paul (1995). *Training the Translator*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Nord, Christiane (1997). *Translating as a Purposeful Activity*. Manchester, UK & Northampton MA: St Jerome Publishing
- Riđanović, Midhat (2007). *Praktična engleska gramatika*. Sarajevo: TKD Šahinpašić
- Stubbs, Michael (2001). *Words and Phrases. Corpus Studies of Lexical Semantics*. Oxford: Blackwell
- Ur, Penny (1996). *A course in language teaching*. Cambridge, Cambridge University Press

Adrese autora
Authors' addresses

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
BiH
sanel.h.jurida@untz.ba
tanja.memisevic@untz.ba
alma.jahic@untz.ba

ANALIZA GREŠAKA U PROUČAVANJU PREVOĐENJA

Sažetak

Čini se da je svijest o proučavanju prevođenja širom svijeta u porastu, i da nije suočena sa nerazumijevanjem i opozicijom. Prema pojedinim autorima, a posebno prema stavovima Kussmaula (1995), postoje dvije vrste pristupa proučavanju prevođenja: prevođenje orijentirano na finalni proizvod i prevođenje orijentirano na sam proces prevođenja. Pristup koji podrazumijeva orijentiranost na sam proizvod prevođenja uključuje analizu grešaka i procjenu kvaliteta prijevoda. Prvo se daje opis grešaka, zatim razlozi postojanja grešaka i, na kraju, pružaju se rješenja koja mogu pomoći u prevenciji takvih grešaka. Međutim, analizi grešaka treba pristupiti vrlo pažljivo. Pravljenje grešaka mora biti viđeno kao način na koji se studentima skreće pažnja na sve prepreke s kojima se suočavaju u prevođenju. U ovom se radu daje analiza grešaka studenata i njihova transformacija u znanje neophodno za uspješno prevođenje.

Ključne riječi: prevođenje, analiza grešaka, procjena kvaliteta prijevoda

UDK 811.163.4*3'282.3(487.6)

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Primljen / Received on 18. 6. 2012.

Prihvaćen za objavljivanje /

Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Refik BULIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

DISTRIBUCIJA PROZODEMA U EKAVSKO-JEKAVSKIM GOVORIMA TEŠANJSKO-MAGLAJSKOGA KRAJA

U ovome je radu predstavljena distribucija prozodema u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskog kraja. Pokazano je da se ovi govori prema inventaru prozodijskih jedinica ne razlikuju od standardnoga bosanskog jezika, ali da se distribucija prozodema u ovim govorima ne slaže u potpunosti sa stanjem u novoštokavskim govorima i standardnome bosanskom jeziku.

Ključne riječi: ekavsko-jekavski govori, tešanjско-maglajski kraj, distribucija, prozodem, dugosilazni akcent, kratkosilazni akcent, dugouzlazni akcent, kratkouzlazni akcent

1. Prema inventaru prozodijskih jedinica akcenatski sistem ekavsko-jekavskih govora tešanjско-maglajskog kraja ne odstupa od stanja u novoštokavskim govorima i standardnom jeziku.¹ Akcenatski sistem ovih govora čine četiri akcenta: kratkosilazni

¹ Mjesni govori u kojima je sakupljana građa za ovaj rad bit će označavani skraćenicama: Bükva (Buk), Cèrovac (Cer), Čifluk (Čif), Dòbropolje (Dob), Hrvätinovići (Hrv), Jevädžije (Jev), Kìndija (Krn), Logòbare (Log), Mārīn Hān (MH), Mèkīš (Mek), Ósoje (Os), Rādūša (Ra), Tèšanj-Čāršija (TČ), Tügavići (Tug), Vükovo (Vuk), Jèlāh (Jel), Mračāj (Mrač), Ròsulje (Ro), Bìjela Plòča (BP), Dònji Ùlišnjāk (DU), Gòrnji Ùlišnjāk (GU), Jāblanica (maglajska) (JM), Liješnica (Li), Māglaj-Čāršija (MČ), Misurići (Mis), Nòvi Šēher (NŠ) i Strāišće (Stra).

(ã), kratkouzlazni (à), dugosilazni (â), dugouzlazni (á) + nenaglašena dužina (ā) i kratkoća (ã).²

Ovi govori nemaju sačuvan akut.³

2. Distribucija prozodema u ovim govorima ne slaže se potpuno sa stanjem u novoštokavskim govorima i standardnome bosanskom jeziku. Osim odstupanja u pojedinim primjerima, uočljivo je i sistemsko odstupanje u mjestu dugosilaznog akcenta, koji se može naći na svim slogovima u riječi, pa i na otvorenoj ultimi.⁴

Za distribuciju prozodema u savremenim ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskoga kraja vrijede sljedeća pravila:

- a) dugosilazni akcenti uglavnom su na inicijalnim slogovima, a prisutna su i odstupanja;
- b) kratkosilazni su akcenti na inicijalnim slogovima, a odstupanja se javljaju u riječima stranog porijekla;
- c) uzlazni akcenti mogu doći na svim slogovima, osim na posljednjem;
- d) nenaglašena dužina može doći i prije neprenesenoga dugosilaznog akcenta;
- e) vrši se prenošenje silaznih akcenata na proklitiku, ali nije dosljedno.

Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglajskoga kraja nemaju pojavu tzv. kanovačkog duljenja.

2.1. Dugosilazni se akcent može naći na svim slogovima u riječi, uključujući i otvorenu ultim. Ružičić je na osnovu zabilježenih primjera u Tešnju i Maglaju pokazao da se dugosilazni akcent često nalazi i izvan inicijalnog sloga, da se to može zapaziti kod svih predstavnika toga govora, ali da se češće javlja kod starijih lica (1936: 238).

Savremeno stanje ovih govora ne može u potpunosti potvrditi to Ružičićevo zapažanje jer se u savremenim ovim govorima nepreneseni dugosilazni akcenti, iako

² I Ružičićeva je konstatacija da se „akcentuacija ovih govora osniva (se) na sistemu od četiri muzički karakterisana akcenta, dva silazna i dva uzlazna, koji po svojim fiziološko akustičkim osobinama uglavnom potpuno odgovaraju akcentima drugih novijih štokavskih govora“ (Ružičić 1936: 237).

³ Metatonijski akut nije potvrđen ni u *DobU* niti *MisU*, a nema ga ni u ijekavskim govorima tešanjско-maglajskoga kraja. Nije ga potvrdio ni Okuka u govorima u donjem toku *Usore* (Okuka 1973a; 1973b).

⁴ Odstupanje od novoštokavske akcentuacije potvrdio je i Ružičić, konstatirajući da se u pogledu mjesta dugosilaznog akcenta u ovim govorima vrlo često pokazuje odstupanje, te da dugosilazni akcent nije uvijek vezan „za početni slog reči (ili sintagme), nego se često javlja i na drugim slogovima u pravcu kraja, pa i na kraju reči“ (1936: 237–238).

su brojni, ne javljaju tako često kao u vrijeme Ružičićeva istraživanja i odlika su uglavnom starijih govornih predstavnika.

2.1.1. Nepreneseni dugosilazni akcenti dolaze i poslije sloga s kratkim i poslije sloga s dugim vokalom.

Poslije sloga s kratkim vokalom dugosilazni akcent može biti:

a) na nekom od unutarnjih slogova:

- u riječima slavenskog porijekla:

izîdē Ra, Jugoslāvija Cer, NŠ, Jugoslāvijē Dob, NŠ, Jugoslāviji Mis, Jugoslāviju MČ, Makedōniju DU, napomēnēs Čif, naučāvāj (= izučavaj) Dob, nazîvā Ra, odrāstō Ra, održājū Dob, oprēmā Hrv, poboljšāvā se Jev, podēlimo TČ, ponîzīm Ra, povēzān Mek, pridržāvām Čif, propūhčām TČ, rastřcāno Dob, razvrstāvā DU, sjedînē Dob, zabrānīs TČ, zamēnīm ga Dob, zavālimo Mek;

- u riječima neslavenskog porijekla:

aktivîrājte se Jev, alminija Dob, asvaltîrānī Li, asvaltîrāno NŠ, Ra, betonîrā DU, ispidîrka NŠ, kategōrije Ra, kontaktîrā Čif, mezarētlje MČ, Mis, DR, muslimānskā Čif, muslimānskē Dob, Mustābeg Li, partizānskū Hrv, pjerifērija TČ, študîrām Hrv, talijānka dētelina Dob, Hrv, Tug, talijānskōj Mek, televîzor Dob, televîzoru Mrač;

b) na zatvorenoj ultimi:

- u riječima slavenskog porijekla:

donēt Ra, izîc Ra, jednīm TČ, jednōg Dob, Ra, jenōg TČ, jučēr Dob, mrzîm Ra, osamdesēt TČ, ponēt Ra, svojōj Ra, učīm NŠ, veselāk Ra, vrsnîk Ra, zaklēt Ra, ženōm Mek;

- u riječima neslavenskog porijekla:

Allāh Dob, Bedrudîn Hrv, bilijār TČ, farculān Dob, fetîl Dob, Ra, frižidēr Čif, Hajrudîn Mek, hrgovān Tug, iftār Dob, imām biō Dob, insān Ro, islām Dob, kamiōn TČ, mitroljēz Dob, muhtāc Ra, petrolēj Dob, ramazān Ra, šečerāš Ra, telefūn Dob, tomāc Dob;

c) na otvorenoj ultimi:

- u riječima slavenskog porijekla:

djecē Ra, donesū Ra, hčerī Ra, kod snahē Log, kunicē Dob, vodē Ra, TČ, zemlē Dob, Ra, TČ, zovū Cer, ženē Ra.

- u riječima neslavenskog porijekla:

Allā rahmetēle Dob, Mek, kahvē Dob, magazē Ra, seždē Dob;

Poslije sloga s dugim vokalom dugosilazni akcent može biti:

a) na otvorenoj ultimi:

- u riječima slavenskog porijekla:

lūdī Dob, NŠ, Ra, *dřvâ* Ra, TČ, *dānâ* Dob, Ra, *Dělkê* TČ, *dođušê* Ra, *hčērâ* Dob, *hčērکہ* TČ, *hrānê* Dob, Ra, *hrānôm* Ra, *mjesēci* Ra, *nānê* Ra, *sāmê* Dob, *sestārâ* Ra, *sinōvâ* Ra, *snāgâ* Ra, *šūtī* Ra, *vōjskê* Ra, *žīvê* Ra, *žīvī* Dob;

- u riječima neslavenskog porijekla:

ženāzī Dob, *granātâ* Dob, *Hūsīn* Dob, *minūtê* Dob, *Sūlē* Dob;

b) na zatvorenoj ultimi:

- u riječima slavenskog porijekla:

dvāpūt Dob, *hrānôm* Ra, *šēsēt* i *pēt* TČ, *šūtīm* MH, *zemlorādīnôm* Ra;

- u riječima neslavenskog porijekla: *Hūsīn* Dob, *Sulējmân* Dob.

2.2. Kratkosilazni akcent može stajati na svim slogovima u riječi, osim na otvorenoj ultimi.⁵

Nepreneseni kratkosilazni akcenti potvrđeni su manjim brojem primjera nego dugosilazni. Susreću se i u riječima slavenskog i neslavenskog porijekla.⁶

U riječima slavenskog porijekla zabilježeni su samo malobrojni pojedinačni primjeri, koji su netipični za ove govore i ne pokazuju sistemnost u javljanju:

amgør Ra, *Dobūjljīā* Ro, *enogør* Čif, *evodøl* JM, *tamām* TČ, *uspļjevā* Ra.

U riječima neslavenskog porijekla češći su primjeri s neprenesenim kratkosilaznim akcentom, a većina se takvih primjera susreće u drugim govorima i u razgovornom stilu:

amān jārabī TČ, *deteržēnt* Stra, *dokomēnt* Dob, *Ferdinānd* NŠ, *itedānt* NŠ, *komadānt* Čif, DU, Krn, NŠ, Stra, *komadānta* Čif, Mek, *paradāž* Jel, Mek, *połoprīvredi* Mek, *turīstī* Hrv.

2.3. Uzlazni se akcenti mogu naći na svim slogovima u riječi, osim na zadnjem.⁷

⁵ Na otvorenoj ultimi takav akcent ima primjer čiji sam izgovor zabilježio kao: *jeldě* Ra, koji je nastao od: je li da i ne smatra se jednom riječi. Taj je primjer u *Pravopisu* iz 1960. godine napisan: *jě l' da* (str. 358). Izgovor ovoga spoja riječi drukčiji je od zabilježenoga u *Pravopisu* i možda bi se u ovim govorima mogao smatrati potvrdnom riječcom.

⁶ Ružičić piše da je „kratki silazni akcent prenesen (je) uvek na prethodni slog, i ne javlja se nikad na starom mestu“ (1936: 238).

⁷ U radu su brojni primjeri pa ih ovdje neću navoditi.

3. Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglajskog kraja najčešće dobro čuvaju ne-naglašenu dužinu iza svih akcenata⁸ i u riječima slavenskoga i neslavenskoga porijekla:

a) iza dugosilaznog akcenta:

- u riječima slavenskog porijekla:

drâgī Ra, izîdē Ra, kâžē NŠ, lēcī BP, lēcnīk BP, lēvē MČ, Mrač, mālī pòrez Čif, mǎnī Dob, Mis, mōrām Ra, poboljšāvā se Jev, pūhčām Krn, rādñikā Jel; zabrânīš TČ, zamēnīm ga Dob;

- u riječima neslavenskog porijekla:

bōmbī MČ, kontaktīrā Čif, pēndēr NŠ;

b) iza kratkosilaznog akcenta:

- u riječima slavenskog porijekla:

bījelā ašlāma Mis, brēgōvā MČ, drâgī Ra, izîdē Ra, Jēllāh Hrv, kōnenīk Dob, Cer, kōrēn Buk, MČ, Mis, lēcī BP, lēcnīk BP, lēvē MČ, Mrač, lēpīr Dob, Mis, mǎnī Dob, Mis, mīrūh Mis, mjāučē Mis, òcūh JM, Mis, prīstārā vremēna TČ, pūncē Mrač, rōđāci Tug, sījēm dētelīnu Tug, sīrutkē TČ, stārōst Dob, vēlkā Cer, Čif, vēlkō Cer;

- u riječima neslavenskog porijekla:

Āllāhu DU, bāhčē Log, bāhčī MH, dūlūmā TČ; fēbruvāra NŠ, fēbrovāru JM, NŠ, hībrīd Dob;

c) iza dugouzlaznog akcenta:

- u riječima slavenskog porijekla:

hrānē Dob, krādū Buk, Jev, MČ, MH, Kr, TČ, ménajū se MH, pēt sinōvā Čif; strānē Dob;

- riječima neslavenskog porijekla:

gardaróbē Cer, hatorīm Ra, kurúzē Ra, nácelnīk Stra;

d) iza kratkouzlaznog akcenta:

- u riječima slavenskoga porijekla:

bācāč MH, četññstē Cer, četññstō Dob, Hrv, djāčāk TČ, Dòbūj Ra, kisēljāk Mek, Kñndijē Mek, nūndām Ra, òbājdē NŠ, primētīm Mrač, pòdēlīmo TČ,

⁸ Ipak, javljaju se i primjeri s izostajanjem postakcenatske dužine, a najčešće sam ih bilježio u Krndiji i Donjem Ulišnjaku. Nikolić smatra da se dužine najlakše gube poslije dugosilaznog akcenta, a najbolje čuvaju poslije kratkouzlaznog, te da se dužine bolje čuvaju poslije dugouzlaznog nego poslije kratkosilaznog, ali i da se lakše gube u posljednjem nego u unutrašnjim slogovima (Nikolić 1970: 102; 1966–67: 315). No, ovdje ipak nema toliko primjera da bi se sa sigurnošću mogla ustanoviti sistemnost.

prèkīdā Dob, *prikolē* Mek, *prīmēcen* Mrač, *prisušujē* DU, *rèzervār* Mis, *sikirām* se Ra, *siròmāk* BP, *sjeròmāk* Cer, Mis, *šeròmāk* Mrač, *štā vō prèkīdā* Dob, *tòlkā* TČ, *tòlkō* Čif, Jev, *ùmrēcu* Jev, *zàmēnī* Log, Ra, *zàmēnīš* Log, *zàpāljenja* Cer, *zàrēvā* ù mene MČ, Tug, *zàtvorām* Dob, Krn;

- u riječima neslavenskoga porijekla:

apèrisān DU, *apèrisō* DU, *batāljon* Dob, *nā čardāk* Cer, *dùlāf* Ra, Ro, *fèbruvār* Cer, *finšān* Dob, *hājvān* Mis, *Hàsīb* BP, *hàstāl* Dob, *hátorim* Ra, *hrgòvān* Hrv, *kilometērā* Cer, *màšarskē* Ro, *mòtōr* Mrač, *mùhtār* Buk, Li, *mùhtāš* (< muhtar) Ra, *rājōn* NŠ, Ra, *sàfūn* Ra, *tèspīh* Dob, *vàgūn* Mrač, NŠ, Ro.

3.1. U pogledu postakcenatske dužine ovi se govori uglavnom slažu s Vukovom i Daničićevom normom, ali se javljaju i odstupanja od takvoga stanja. Radi lakšega praćenja ove prozodijske značajke i usporedbe s Vukovom i Daničićevom normom i drugim govorima, primjeri će biti razvrstani u dvije skupine – one u kojima u ovim govorima izostaje postakcenatska dužina i one u kojima je ona prisutna.⁹

3.1.1. Postakcenatske dužine uglavnom nema u:

- a) svim licima sg. prezenta, te 1. i 2. licu pl. nekih glagola I i II Beličeve vrste¹⁰ (tipa: *trésēm* – *trésti*, *bèrēm* – *bràti*), osim 3. l. pl.:

bèrēm Krn, *ispècēm* DU, *pècēm* Krn, *pècēmo* Krn, *pècēm* DU, *pècēmo* DU, *pèrēm* Krn, *plètēm* Mis, *plètēmo* Mis, *prédēm* MČ, Krn, *pozòvēm* DU, MČ, *rástēm* MČ, Krn, *smijēm* se Krn, *trésēm* MČ, Krn, *trésēmo* MČ, Krn, *zébēm* MČ, Krn;¹¹

⁹ Primjeri karakteristični za prisustvo i odsustvo postakcenatske dužine i redosljed izlaganja uglavnom su prema: Nikolić 1966–67 i Nikolić 1970.

¹⁰ U *Gramatici bosanskoga jezika* glagoli su prema završetku prezentske i infinitivne osnove podijeljeni u četiri vrste (v.: Jahić – Halilović – Palić 2000: 266–267), ali sam se za Beličevu podjelu odlučio radi toga što će ona omogućiti lakšu usporedbu predstavljenih osobina ovih govora sa osobinama drugih istraženih govora.

¹¹ Ali i: *bèrēm* DU, *pèrēm*, DU. Dužine su i u Vuka i Daničića. Ovih Daničićevih dužina nema ni u Ortiješu (Peco 1961: 45), Tuholju (Halilović 1970: 301), Visokom (Valjevac 1983: 302), Gornjoj Spreči (Bulić 2000: 98), a u Pljevljima i Vušovićevim govorima (*Dijalekt istočne Hercegovine*, nap. R. B.) dužina izostaje samo u glagola s dugouzlaznim akcentom tipa *trésti* (Nikolić 1970: 103). Belić je pokazao da je dužina *ē* nova: „U štok. i čakavskom imamo *pletēmō* mesto **pletēmo* (,) *pletetē* (mesto) **pletēte*“ (v. Belić 1950: 93), pa bi primjeri sa *ē* mogli biti trag nekoga utjecaja ili početak procesa uspostavljanja tih dužina u mjesnom govoru iz kojega potječu primjeri. Dužina ne izostaje ni u prezentskim nastavcima glagola IV Beličeve vrste, čija se prezentska osnova danas završava na je – tipa: *čūjēm*, *kūjēm*: *bijēm* MČ, Krn, *dājēm* Krn, MČ, Mis, NŠ, Tug, *krījēm* MČ, Krn, *šijēm* MČ, Krn, *kázujēm* MČ, Krn, *kūjē* Dob, *šijēmo* Mis.

- b) glagolskoj imenici pisanje: *pisāñe* MČ, Krn;¹²
- c) brojevima *jedan, devet i deset: dëvēt* Dob, TČ, *dësēt* DU, Krn, MČ, *jedān* Dob, DU, Krn, MČ, TČ;¹³
- d) nastavku gen. pl. imenice *dinar* u sintagmi *dësēt đinārā* Krn, *dësēt dināra* MČ;¹⁴
- e) samo u nekim glagolima IV Beličeve vrste: *dǎbijēm* DU, Krn, *zǎdobijēm* DU, Krn;¹⁵
- f) u nastavku *-ama* u dativu, instrumentalu i lokativu plurala imenica ženskog roda koje se u nominativu završavaju na *-a*, bez obzira na to kakav akcent prethodi nastavku: *brádāmā* MČ, Krn, *glávāmā* Cer, MČ, Krn, *krùškāmā* MČ, Krn, *rùkāmā* Cer, MČ, Krn, *vòdāmā* MČ, Krn;
- g) infinitivnim nastavcima *-nuti, -ati, -iti: brññuti* MČ, Krn, *cřtāti* Krn, *cřtāti* MČ, *dírññut* DU, *dírññuti* Krn, *gúrññut* DU, *gúrññuti* Krn, *lànñut* DU, *lànñuti* Krn, *molākāti* DU, *mñsliti* MČ, Krn, *strúgnñut* DU, *strúgnñuti* Krn;
- h) pridjevskim sufiksima *-av, -an: gǎrāv* MČ, Krn, *vrédān* Cer;¹⁶
- i) nastavku *-a* u nom. i ak. plurala imenica tipa *krila, polja: krilā* DU, Krn, *pòlā* Mis;
- j) zbirnim imenicama tipa *lišće, suđe: lišćē* MČ, Krn, *sùđē* Cer, JM, Krn, MČ, Mis;
- k) oblicima zamjenica: *kākāv* TČ, *kākā* Dob, *ñëgǎv* MČ, Ra, TČ i prisvojnim pridjevima na *-ov, -ev, -in: mòmñkǎv* MČ, Krn, *òčëv* MČ, *sèstrñn* Krn, *dǎbǎr* dān Krn, te odričnom prezentu glagola jesam: *nísam* BP, Buk, Cer, Dob, DU, GU, Hrv, Jel, Li, Log, MČ, Mek, Mis, Mrač, JM, NŠ, Ra, Ro, Stra, TČ, Tug, Vuk;¹⁷
- l) glagolskom pridjevu radnom od glagola biti: *bǐǎ* MČ, Krn;¹⁸

¹² Ali: *prǎvdāñe* Krn. Dužina ima u Vuka: *pisāñe* (1969: 502).

¹³ Brojevi *devet i deset* u Vukovu Rječniku imaju prozodijske likove s dužinama i bez njih: *dëvēt* i *dëvet, dësēt* i *dësēt* (1969: 114, 117).

¹⁴ Nikolić navodi da: „u 'deset dinara' dužina genitivskog ā može biti skraćena jer je broj deset dovoljan da ukaže da je u pitanju gen. pl. Kad takvog sintaksičkog momenta nema, dužina se u takvim govorima ne gubi (*đinārā*)“ (1970: 316). Primjer *stō đinārā*, koji sam zabilježio u istome mjestu i od istoga govornika ne opravdava navedeni razlog za gubljenje dužine u genitivu plurala, ili je, možda, ovo vrijeme početka kolebanja u osjećaju za postakcenatsku dužinu. Zanimljivo je da sam od istoga govornika zabilježio i *stō hǐlādā* Krn, bez pokolebanog osjećaja za kvantitet.

¹⁵ Drukčije u Vuka (1969: 124, 172). Veći je broj primjera u kojima dužina ne izostaje ni u prezentskim nastavcima glagola IV Beličeve vrste, čija se prezentska osnova danas završava na je – tipa: *čǐjēm, kǔjēm: bǐjēm* MČ, Krn, *dājēm* Krn, MČ, Mis, NŠ, Tug, *krǐjēm* MČ, Krn, *šǐjēm* MČ, Krn, *kàzujēm* MČ, Krn, *kǔjē* Dob, *šǐjēmo* Mis, *zǎvijēm* DU, Krn.

¹⁶ Ali: *vǎlān* Cer.

¹⁷ Ali i: *ñëgǎv, sèstrñn* MČ.

¹⁸ I ovdje „štokavski govori pokraćuju vokal kad se nađe ispred o < l“ (Brozović 1956: 129). Riječ *teoci* nisam zabilježio. Samo je: *tělād*.

- m) nastavku genitiva i akuzativa ličnih zamjenica 1. i 2. lica sg., povratne zamjenice, lične zamjenice 3. l. sg. m. r. i zamjenica *ko, što: kògã* Dob, Krn, Mis, Ra, *čègã* Krn, ali i: *čègã* MČ, *kògã* MČ;¹⁹
- n) dativu i lokativu sg. lične zamjenice *ja*;
- o) sandhiju u primjerima tipa: *žènã je* Krn, *òcã mi* MČ, Krn;
- p) zavisnim padežima imenica na *-ost* s akcentom na osnovnom vokalu: *rãdòsti* MČ, Krn, *òd rãdòsti* Krn, *òd žalòsti* Krn;
- q) deminutivnom sufiksu *-iç*: *cřviç* MČ, *cřviç* Krn, *vřatiç* Krn;²⁰
- r) pridjevima tipa *Mãrina* MČ, Krn te trpnim pridjevima tipa *tresena: trešènã* MČ, *trešènã krùška* Krn;²¹
- s) priložima na *-ski*: *sřpski* MČ;
- t) priložima: *dãnãš* MČ, Krn, *nòcès* BP, Dob, DR, DU, GU, JM, MČ, NŠ, Stra, *vècèrãš* MČ, *vècèrãš* Krn, *nèkãdã* Ro, *òtudã* MH, *òtudã* Mraç, *sãdã* DU, Krn, *sãdã* Stra.²²

3.1.2. Postakcenatska dužina javlja se u:

- a) prezentskim nastavcima glagola IV Beličeve vrste, čija se prezentska osnova danas završava na *je* – tipa: *çùjèm, kùjèm: bìjèm* MČ, Krn, *dãjèm* Krn, MČ, Mis, NŠ, Tug, *křijèm* MČ, Krn, *šijèm* MČ, Krn, *kàzujèm* MČ, Krn, *kùjè* Dob, *šijèmo* Mis;²³
- b) 3. l. plurala aorista;²⁴
- c) sufiks *-išće*: *rèpìšće* Li, TČ, *Dãníšće* (top.) Dob, *dvòrìšće* Dob, JM, *dvòrìšće* Dob, *gòdìšće* Dob, DU, Cer, Hrv, JM, Mis, Tug, *ìgralìšće* Krn, *kùpalìšće* Krn, Mis, *ògnìšće* GU, Mis, TČ, *Rèpìšće* (top.) DU, *rèpìšće* Li, TČ, ali: iz *Stràišća* JM.²⁵
- d) komparativ tipa *brže: břžè* Krn, MČ;²⁶
- e) imenica *blagost: blãgòst* Krn;²⁷
- f) gen. pl. imenica tipa oko: *òçijũ* Krn, *òçijũ* MČ;²⁸
- g) u komparativima tipa *stariji*, noviji: *stàrijĩ* Krn, MČ, *nòvijĩ* Krn, MČ.²⁹

¹⁹ U upitnicima: *čègã* (DobU, 170) *čègã^o* (MisU).

²⁰ Ali i: *grãdiç* MČ, Krn, *vřatiç* MČ. U Vuka nema dužine: *cřviç, grãdiç, vřatiç* (1969: 814, 97, 73).

²¹ Ali je: *trpìmo* MČ, Krn.

²² I bez pokretnog vokala *a*: *kãd* MČ, *sãd* MČ, *tãd* MČ.

²³ Dužine ima i Vuk: *bìjèm, dãjèm* itd. (Rječnik, 27, 109).

²⁴ V. t. 3.9.3.2. u Bulić: 2004. Dužine izostaju u Vuka i Daničića.

²⁵ U ijekavskošćakavskom sufiksu *-išće* ima kratak vokal *i* (Brozović 1966: 151).

²⁶ U Vuka: *břžè* (1969: 43).

²⁷ U Vuka i Daničića je s dužinom: *blãgòst* (Vuk 1969: 30; Daničić 1925: 80).

²⁸ U Vuka: *òçijũ* (1969: 482).

²⁹ Vuk nema dužinu u *stàrijĩ*, ali je: *stàrijã, stàrijè* (1969: 712).

3.1.3. Nenaglašena dužina ispred dugosilaznog akcenta potvrđena je u:

- a) genitivu i instrumentalu sg. i genitivu pl. nekih općih imenica ženskog roda, genitivu pl. nekih općih imenica muškog i srednjeg roda: *bogatāšâ* Dob, *dřvâ* Ra, TČ, *dānâ* Dob, Ra, *ženâzi* Dob, *lûdi* Dob, NŠ, Ra, *granâtâ* Dob, *hčērâ* Dob, *hčērکہ* TČ, *hrânê* Dob, Ra, *hrânôm* Ra, *minûtê* Dob, *nānê* Ra, *sestârâ* Ra, *sinōvâ* Ra, *snāgâ* Ra, *vōjsکہ* Ra;
- b) nekim oblicima osobnih imena m.r. na konsonant, osobnih imena m.r. na -o te prisvojnim pridjevima izvedenim od osobnih imena m.r. na -o: *Sulējmân* Dob, *Dēlکہ* TČ, *Sūlē* Dob; *Hūsîn* Dob;
- c) oblicima prezenta nekih glagola: *šūtî* Ra, *šūtîm* MH, *živê* Ra, *živî* Dob;
- d) multiplikativnom broju: *dvâpût* Dob;
- e) prilogu: *dodūšê* Ra.

3.1.4. Nenaglašena dužina ispred kratkosilaznog akcenta nije potvrđena u građi. Takvih primjera nema ni Ružičić,³⁰ ali je zanimljivo da je Rešetar za Maglaj naveo primjer: *Rādîna* (1907: 14–15), a Brozović (1966: 150) smatra da je takav oblik nemoguć za te krajeve i pretpostavlja da „Rešetar nije dobro čuo“ te da to „valja čitati Rādîna“.

3.1.5. Nema potvrde za nenaglašenu dužinu ispred dugouzlaznog akcenta.

3.1.6. Nenaglašena dužina ispred kratkouzlaznog akcenta potvrđen je u:

- a) prezimenima i toponimima nastalim prema njima: *Čōlîci* Mek, *Čōrîci* Mrač, *Hānžîci* Mek, *Hāndžîca* Dob, *Māšîci* Jev, *Rūvîci* DU;
- b) prisvojnim pridjevima izvedenim od vlastitih imenica: *Hūsîni sînovi* Čif, *Hūsîno* TČ;
- c) deminutivu: *krāvîcu* Ro;
- d) općim imenicama: *krāljevîna* Mrač, *mukābêla* TČ.³¹

3.2. Navedeni primjeri pokazuju da javljanje predakcenatske dužine nije posebno izražena odlika ovih govora. To je sasvim očekivano za govore u kojima je dominantna novoštokavska akcentuacija. Zanimljivo je da je najviše primjera zabilježeno u tešanjском kraju, najviše u Dobropolju i Raduši, a samo je nekoliko potvrda za maglajски kraj.

³⁰ Ružičić ne govori o predakcenatskim dužinama, ali ima zabilježenih primjera s predakcenatskim dužinama samo ispred dugosilaznog akcenta (1936: 237–254).

³¹ Ružičić u radu nema primjera s predakcenatskom dužinom ispred kratkouzlaznog akcenta, niti u tekstu poslije rada (1936: 237–254).

4. Duljenje vokala pred sonantima iza kojih dolazi konsonant i duljenje sloga ispred *-bje* izrazita je osobina ovih govora:

bômbī MČ, *bômbu* MH, *čġānka* Stra, *čġānke* Ra, *gâjbe* Ra, *dò grēbla* Mrač, u *grēblu* Dob, *grēbla Đònlagičkē* Mek, *grēbla* Jev, *grēbla* Mis, *grēble* Cer, Čif, Dob, DU, Hrv, Jev, Li, MČ, Mek, MH, Mis, Mrač, NŠ, Os, Ra, Ro, Stra, TČ, Tug, *tròje grēblā imā* Jev, u *grēblu* Dob, u *grēblu* Mrač, *gôžde* Krn, *grôžde* DU, Krn, MČ, *gúvno* DU, Stra, *jârca* Krn, MČ, *kānta* Dob, *kānta*, Ra, *kānte* Dob, *kānte*, Ra, *kānti* Dob, *kānti* Ra, u *lóncu* MČ, *mâjstor* Ro, Stra, *òbājdē* NŠ, od *mâjkē* Hrv, *nòvca*³² Krn, *ògrānci* Ra, i *òvcu* Ra, *òpānke* TČ, *pēndēr* NŠ, *pēndēri* NŠ, *pāntīm* Cer, Dob, Hrv, Jev, Krn, MH, Mek, Mis, Ro, *pāntīmo* Mrač, *pāntio* sam Ro, *pēnšer* Dob, Jev, *prôšće*³³ MČ, *rānka* Hrv, Jev, *rānke* Hrv, Jev, *rāskršće* Dob, *súnce* Cer, Krn, Log, MČ, NŠ, *slāmka* Krn, MČ, *snòple* Krn, MČ, *stârca* Krn, MČ, *stârci* Krn, MČ, *tórbe* Hrv, *Túrci* Hrv, MČ, NŠ, *ùpāntio* Buk, Čif, Dob, Hrv, Mrač, NŠ, Ra, Ro, TČ, *ùpāntit* MČ, *ùtòrkom* Hrv, *zdrávlē* DU, MČ, Li, Ra, *zdrávljem* Dob, *zēle* MČ.

Primjeri izostanka duljenja rijetki su: *gôžde* Dob, Ro, u *grēblu* Mrač, *gúvno* DU, *gvôžde* MČ, *mòmci* DU, *mòmke* DU, *pēndērovi* Mis, *ùpantio* Buk, Čif, Dob, Hrv, Mrač, NŠ, Ra, Ro, TČ, *ùtorkom* Dob.

Po tome ovi govori odstupaju od stanja u ijekavskošćakavskom dijalektu.³⁴ Zanimljivo je, međutim, da se ovakvo stanje ne slaže s Brozovićevim informacijama za maglajski kraj.³⁵ S obzirom na to da su njegove informacije od prije četrdesetak godina, te da je i sam uočio da „se duženje pomalo pojavljuje kao recentna pojava“ i na drugim ijekavskošćakavskim terenima izvan Sarajeva (1966: 150–151), podatak o postojanju duljenja sonanta u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskoga

³² U MČ: *nòvca*, prema nom. *nòvac* Cer, Krn, MČ.

³³ I: *prôšće* Krn.

³⁴ Brozović za ijekavskošćakavske govore kao značajnu odliku navodi čuvanje etimološke kratkoće u slogu ispred konsonantske skupine u kojoj je prvi suglasnik sonant, te čuvanje kratkoće sloga ispred *-bje* (*Ijekavskošćakavski*, 150–151). To potvrđuju i primjeri u drugim ijekavskošćakavskim govorima: Brabec 1955: 43–44; Bulić 2000: 104; Halilović 1990: 304, Valjevac 1983: 300; Žuljić 1908: 347.

³⁵ On piše: „Znam iz svojih informacija da je u Maglaju i okolici situacija slična kao u tuzl. oblasti i južno od Krivaje (bez duljenja sonanata, nap. R. B.), u Sarajevu također, ali se tu duženje sve više provodi“ (Brozović 1966: 150).

kraja svakako je značajan. On pokazuje vremenski period u kome dolazi do akcentatskih izmjena na istraživanom području.³⁶

5. Silazni akcenti najčešće se prenose na proklitiku, ali od toga ima i izuzetaka. Nekada prenošenje izostaje „u sporijoj realizaciji iskaza ili kad govornici žele posebno naglasiti neku riječ, ali se može javiti i kao idiolekatska osobenost u sintagmama koje su u ovim govorima obične s prenesenim akcentima na proklitiku“.³⁷

U ovim govorima prenošenje nekad izostaje i bez ovih razloga, što bi moglo ukazivati i na slabljenje osjećanja za pomicanje akcenata na proklitike.

5.1. Prema pravilu staroga prenošenja na proklitike se prenosi kratkosilazni akcent:

a) s imenica:

- muškog roda:

dò lākta Krn, MČ, *nà bŭbañ* Krn, MČ, *nà dohvāt* MČ, *nà Gāj* Ra, *nà lēd* Ra, *nà plamēn* Krn, *nà pŭt* MČ, *nà stŭp* Ra, *nà vōz* Dob, Li, *òd voska* MČ, *pò dān* Mrač, *pò Tesliću* Dob, *prēd Boga* Cer, Krn, MČ, *prēko svēta* Krn, MČ, *prŭko mosta* Čif, *sà svētom* NŠ, *ispod leda* MČ, *iz Broda* Cer, *iz duvāra* Krn, MČ, *iz grāda* Cer, Krn, MČ, *iza grāda* Krn, MČ, *zà Boga* Krn, MČ, *zà dān* Dob, *zà pās*³⁸ Krn, MČ, *zà vrāt* NŠ, *ŭ Bēč* MČ, *ŭ bunār* Cer, Krn, MČ, *ŭ goste* Krn, MČ, *ŭ grād* BP, Cer, Krn, MČ, *ŭ oblāke* Krn, MČ, *ŭ svēt* MČ;

³⁶ Brozović nije imao podataka za Usoru. Fonetske osobine u tim govorima istraživao je Okuka 1972. godine, ali nije opisao akcent. Iz primjera koje on navodi za druge fonetske osobine u radu *O fonetskim osobenostima današnjeg govora donjeg toka Usore: gròbĭle, grèbĭle* (1973a: 21), *gòžĭde, gòžĭdenò, gòžĭdenĭ, gòžĭda* (1973a: 84), te iz Dijalektoloških tekstova iz donjeg toka Usore: *mònci ùpāntila* (1973b: 209), može se zaključiti da je u Usori u to vrijeme bilo neujednačenosti u pogledu duljenja vokala pred sonantom.

³⁷ Tako i u: Bulić 2000: 105. Ovdje se podrazumijeva da razlog neprenošenja može biti i dužina riječi sa silaznim akcentima. Nikolić je za šumadijsko-vojvođanski dijelekt utvrdio dva razloga narušavanja dosljednosti u prenošenju akcenta na proklitiku: „prvi, sintaksičko-semantičke prirode: potreba da se u rečenici imenica posebno istakne zahteva da imenica bude nosilac akcenta; drugi, kao što je već Belić istakao (A. Belić, *Istorija srpskohrvatskog jezika I*, knj. II sv. 1; *Reči sa deklinacijom*, str. 41, napomena u fusnoti), ako je neka reč ili neki padežni oblik u ređoj upotrebi, gubi se svest o potrebi prenošenja akcenta na proklitiku“ (Nikolić 1970: 36).

³⁸ Od starijeg: *zà pojās*.

- ženskog roda:

krò zemlju Krn, *nà Bosni* Li, *nà mǎst* Krn, MČ, *nà noge* Krn, MČ, Mis, *nà prodaju*³⁹ Krn, MČ, *nà rēci* Dob, *nà rēke* Cer, *nà sramotu* MČ, *nà Usori* Ra, *nà zemlju* Krn, MČ, *nǐz obalu* Ra, *nǐz vodu* Krn, MČ, *nǐza stjēnu* MČ, *nǐza strānu* Krn, MČ, *òd glādi*⁴⁰ Krn, MČ, *òd kosti* Krn, MČ, *pòd jesēn* Krn, MČ, *pòd nōc* MČ, *prēd zoru* Krn, MČ, *prĭko rēkē* Mrač, *iza škōlē* Ra, *zà dūšu* MČ, *zà rŭku* TČ, *ù Bosnu* NŠ, *ù glāvu* Krn, MČ, *ù nogu* Mek, *ù opštini* Hrv, *ù rēki* Ra, *ù rēku* Dob, *ù srēdu* Stra, TČ, *ù škōlu* Cer, TČ, *ù vōjsku* Krn, MČ, TČ, *ù zoru* NŠ, *zà djecu* MČ;

- srednjeg roda:

dò grēbla Mrač, *nà drvo* Krn, MČ, *nà Vŭkovu*⁴¹ Jev, *pò selima* Buk, *prēko mōra* Cer, MČ, *sà cvēcom* Cer, *is prēka* NŠ, *zà grlo* MČ, *zà srce* MČ, *ù dēta* Ra, *ù kolo* Cer, Krn, MČ, *ù mēso* Krn, MČ, *ù polē* Cer, Krn, MČ, *ù sēno* Krn, *ùz brdo* Krn, MČ,

b) sa zamjenica:

ù mene Dob, DU, Mrač, Ro, TČ, *ù nās* Mis, TČ, *ù nō vrēme* JM, Ra, *ù onō* Čif, JM, Mrač, *ù ovom* Mek, *dò néga* Dob, *dò onē* Čif, *dò sebe* MH, *nà onōj* MČ, *nà ovō* NŠ, *òd nās* TČ, *òd níhā* Dob, *òd ovōg* DU, *ò otĭm* Hrv, *sà mnōm* Li, *ì ovō* Hrv, *ispred mene* Krn;

c) s brojeva:

- prijedlog + broj:

dò drugōg Jel, *nà pēt* Ra, *ò šestero* Čif, *pò pēt* Ro,

- veznik + broj:

ì dvĭ MČ, *ì pēt* Mek, *šēsēt ì pēt* TČ, *trĭdesēt š trĭ* Dob, *trĭst ì pēt* Hrv,

d) s glagola:

- ne + glagol:

nē idē Tug, *nē znām* DU, Krn, Ra, *nē znāmo* DU, Krn;

- veznik + glagol:

ì klañām Dob;

e) s priloga:

nà pō sòbē Li, *nǐ teke*⁴² Hrv, JM.

³⁹ U Vukovu *Rječniku: pròdaja* (1969: 605), a tako u *Rečniku srpskohrvatskoga književnog jezika*, (knj. 5, 155). Nikolić u *Upitniku* „pita“ za novo prenošenje s ove imenice (1966–67: 314).

⁴⁰ Imenica je u ovim govorima ženskog roda.

⁴¹ Poimeničeni pridjev.

⁴² U ovim govorima *teke* = *malo*.

U građi nema potvrda za prenošenje s pridjeva.

5.2. Prema pravilu novoga prenošenja na proklitike se prenosi kratkouzlazni akcent:

a) s imenica:

- muškog roda:

dò đavola Krn, MČ, *ì brata* Ro, *ì svēt* Ro, *is Tešña* Jel, Log, *iz Letinića* Ro, *iz lōgora* Stra, *iz Mēšićā* Mrač, *iz voćnāka* Krn, MČ, *nà čardāk* Cer, MČ, *nà juriš* MČ, *nà kantār* MČ, *nà mjesēc* MČ, *nà Ošlāku* Hrv, *nà pūt* Krn, *nà plamēn* Cer, MČ, *òd golūba* Krn, *ò daižića* Ra, *o dòma* Ro, *ò kamēn* Krn, MČ, *o Šābana* Ra, *pò mjesēc* Mis, *pòd nokte* Krn, *pri kraju* Hrv, *priđ rat* Čif, Log, Mrač, Ra, *rēpa bēs korena* Cer, *ù čardāk* Krn, *ù čardāk* MČ, *ù đep* Stra, *ù goste* Cer, *ù rusāku* Li, *ù Šeher* Mek, *ù Šeheru* Li, *ù Teslić* NŠ, Ra, TČ, *ù Tesliću* Mek, *ù Tešañ⁴³* Hrv, Ra, TČ, *ù vjetar* Krn, MČ, *ùz rat* Mrač, *zà kruhom* Li, *nì kruha* NŠ;

- ženskog roda:

bèz mājke⁴⁴ MČ, *dò kućē* Mrač, *ì curu* Ra, *ì hóc̄er* Ra, *ì kravu* DU, *ì kuću* TČ, *ì òvcu* Ra, *ì sliku* Hrv, *ì sobē ù sobu* Ra, *iz Bāñē Lúkē* DU, *međù kućama* Hrv, *nà Bosnu* Čif, *nà čuku* MH, *nà Iliši* Ra, *nà krastavicu* DU, *nà Lipe* Ra, *nà nēvnicu* Ra, *nà nīvu* Cer, *nà Paklanicu* JM, *nà praksu* Tug, *nà rēci* Tug, *nà rēki* Li, *nì kruha* NŠ, *òd mājke* Krn, MČ, *òd radosti* Krn, *òd vunē* Ra, *òd žalosti* Krn, *pò mājki* MČ, *pò rēci* TČ, *pòd nōc* Krn, *pò štalama* Ra, *pò šumama* Ra, *prekò rēkē* DU, *prekò vezē* Jev, *priđ smrt* TČ, *prikò nīvā* DU, *sà šlakama* Hrv, *ìdēm ù šumē* Ra, *ù Bājnōj Lúci* NŠ, *ù Bukvi* Ra, *ù cřkvu* Krn, MČ, *ù ceti* Mis, *ù cizmama* Mis, *ù Foću* Li, *ù godinama* Hrv, *ù knīgi* Čif, *ù kući* TČ, *ù materē* Ra, *ù ovštini* DU, *ù Radūši* Hrv, Ra, Tug, *ù Rajševi* NŠ, *ù sūnce* Krn, MČ, *ù škōli* TČ, *ù škōlu* Li, Ra, *ù štalu* Ra, *ù šumu* MH, Mek, NŠ, *ù Tuzli* Dob, NŠ, *ù Tuzlu* Čif, *ù vōjsku* Ra, *ù zādrugu* Ro, *ù zādrugu* Ro, *ùs kuću* Mrač, *zà bolēst* Dob, *zà jabuku* Krn, MČ, *zà mājku* Krn, MČ, *zà sisu* Ra, *zà Tuzlu* MČ;

- srednjeg roda:

dò Plaña Jev, *ì đubre* Ra, *izà dijeta* Čif, *kō ù dēta lépi* Ra, *nà Bučje* Ra, *nà Gūmnima* Ro, *nà ramenu* DU, MČ, *pò blatu* Krn, MČ, *pò jelu* Li, *pòt pazuhom* Dob, *ù brašno* MČ, *ù blato* Krn, MČ, *ù Plañama* Jev, Mek, Mrač, *ù Plañe* Mrač, *ù prsima* Mek, *ù Trepču* Cer, *ù Trevču* Tug, *zà Plañe* Mek;

⁴³ Zanimljivo je da u Tešnju postoji mišljenje da „pravi“ Tešnjaci u ovakvim sintagmama ne prenose akcent na poklitiku: *u Tēšñu*, iako sam slušao i takve izgovore.

⁴⁴ U Krndiji bez dužine: *bèz mājke*.

b) sa zamjenica:

ò ñihā Mis, hàj tī kùici Ra, ì jā Ra, ì meni Krn, Ra, ì ñega Mek, ì ñemu Jev, ì on Jev, TČ, ì tō Mis, isrèd mene DU, kòd mene DU, MČ, kòd nās Mrač, nà nās Mis, nà ñihā Čif, nà onīm TČ, nà ovōj Li, nà sebi Ra, ò čem Jel, ò meni DU, Krn, ò tebe TČ, ò tome Mrač, òd mene Dob, Log, òd ñihā Čif, Dob, Mek, òd ovōg Krn, okò sebe Ra, pò men Ra, pò ñekom Mis, sà tīm Mrač, štà vō prèkīdā Dob, ù kojū Ra, ù mene MČ, Tug, ù nās Mek, ù ñega Ra, ù ñihā Čif, Dob, Mek, ù onīm TČ, ù tō TČ, ù tōj Mrač, TČ, zà ñihā Stra, zà ñīm MH;

c) s pridjeva:

òd bijelōg Dob, òd gorēg Mis, ù bolēm NŠ, ù lēvū Mek, ù zadñē vrēme Mis.

d) s glagola:

ì hčeli Ro, nē ćujē DU, nē dāj Mis, nē dāmo Mek, nē hceo Dob, nē mēñā TČ, nē mere Cer, Čif, Dob, Hrv, Jev, Li, MČ, Mek, MH, Mis, Mrač, NŠ, Os, Ra, Ro, Stra, TČ, Tug, nē meremo Jel, Mis, NŠ, nē mereš Mis, Ra, nē merete NŠ, nē more Ra, ñē pāntīm Dob, DU, Mrač, Mis, NŠ, Stra, nē pravē Jel, nē sećām se Čif, Mek, nē smē Ra, nē smēm Čif, Ra, TČ, nē smijem DU, nē znām Jel;

e) s priloga: *ì prijē MČ, ò svakle Ra, pò malo NŠ.*

5.3. Prenošenje izostaje u primjerima:

iz Bāñē Lúkē DU, is kólā MČ, iz Měšićā Mrač, iz Mòdrīcē Li, iz Těšña MH, kod stòkē NŠ, na brzīnu Krn, MČ, na vòcki Mis, na vrēmenu DU, Krn, od mājke Hrv, od pūncē Mrač, od škólē Mek, od zlāta Krn, MČ, po ìmenu Krn, po kīši Ra, po rēkama Cer, pred cřkvōm MČ, preko mōra Krn, priko rēkē Mrač, sa kōlima Cer, u grēblu Dob, u jūlu Hrv, u Krāševu Mrač, u Plāñama Čif, u Pòbjedi Hrv, Jev, u Rādūši Jev, u srēdu DU, u Těšañ Jev, u Těšñu Hrv, u Těšñu Jel, Jev, Mek, Ra, Ro, TČ, Tug, u Trāvnik Dob, Mis, u Ūlišñaku DU, za gřlo Krn, za rēč Krn, za rēč MČ, i mēni Ra, u tō vrēme Jev, u tōj JM, na mātrijālnū pòmōc Stra, u mēsu DU, u rūsčkōj vójsci Cer; u pō glāvē MH, u zlātu Krn.

5.4. Na osnovu prezentirane građe o prenošenju akcenata u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskog kraja uočljivo je da su zastupljena oba prenošenja, da postoji neujednačenost i nedosljednost u prenošenju akcenata: umjesto starog prenošenja u nekim se primjerima javlja novo i obrnuto, neki su primjeri zabilježeni i s prenesenim i neprenesenim akcentima, javljaju se primjeri analoškog prenošenja⁴⁵, staro i novo prenošenje javljaju se u nekim istim oblicima, a ne tako rijetko i izostaje prenošenje akcenta na proklitiku.

⁴⁵ Oni koji na prvome slogu nemaju praslavenske silazne akcente, već novije.

Od primjera koji su zanimljivi za usporedbe s drugim govorima⁴⁶ iz prezentirane građe izdvajamo sljedeće odlike:

- postoji staro prenošenje s imenica muškog roda *o / jo* osnova u tipova koji su imali stare silazne akcente na prvom slogu (*grad, lakat, oblak, med, govor, vosak, bubañ* i sl.);
- imenice muškog roda koje nisu imale praslavenske silazne akcente na inicijalnom slogu, već su ih dobile kasnije, uglavnom su bez analoškog prenošenja:⁴⁷ *dò đavola* Krn, MČ, *iz vočnāka* Krn, MČ, *nà jurīš* MČ, *nà kantār* MČ, *nà mjesēc* MČ, *òd golūba* Krn, *ò kamēn* Krn, MČ, *pò mjesēc* Mis, *pòd nokte* Krn, *ù čardāk* Krn, *ù čardāk* MČ, *ù vjetar* Krn, MČ, *ùz rat* Mrač, ali su među primjerima sa starim prenošenjem i neki analoški: *nā plamēn* Krn, *iz duvāra* Krn, MČ, *ù bunār* Cer, Krn, MČ, *zā pās* Krn, MČ;
- postoji praslavensko prenošenje u akuzativu sg. i pl. imenica ž.r. koje se u nom sg. završavaju na *a* (tipa: *voda, planina, glava*), ali su u građi i izuzeci od toga;
- postoji praslavensko, ali i novo prenošenje s imenica ž. r. koje se u nominativu sg. završavaju na konsonant (tip: *noć, pomoć, mast, jesen*), ali se javljaju i izuzeci;
- javlja se praslavensko prenošenje s imenica srednjeg roda tipa *zlato* i *kolo*, ali i izuzeci od toga;
- postoji praslavensko prenošenje s imenica srednjeg roda tipa *srce, zrno, brdo* koje nemaju praslavenske silazne akcente, već su ih kasnije dobile, ali i izuzeci od toga;
- sintagma na put zabilježena je i s oba prenošenja, a u sintagmi *preko sveta* akcent je prenesen na prvi slog: *prēko svēta* Krn, MČ;
- nema akcenta na proklitici u primjerima: *pod gūneve* Krn, MČ, *za kōne* Krn, MČ, *u sèlo* Krn, MČ, *na čèlo* Krn, *na čèlo* MČ, *u pèro* Krn, *pred bèrbu* Krn, MČ, *za plācu* Krn, MČ, a po novom prenošenju akcent je na proklitici u primjerima: *zà mājku* Krn, MČ, *ù cřkvu* Krn, MČ;
- u vezi proklitika + *broj* samo je staro prenošenje;
- nema primjera starog prenošenja s pridjeva.

6. Na osnovu primjera datih u radu može se zaključiti da je inventar prozodema kao i u standardnom jeziku. Nema sačuvanog metatonijskog akuta. Nema kanovačkog duljenja. Akcenatuacija u ovim govorima ne odlikuje se potpunom sistemnošću te su potvrđena brojna odstupanja.

Distribucija prozodema ne slaže se u potpunosti sa stanjem u novoštokavskim govorima i standardnome bosanskom jeziku; prema mjestu silazni su akcenti dominantno novoštokavski, ali su u pogledu distribucije dugosilaznog akcenta javljaju i

⁴⁶ Radi lakše usporedbe sa drugim govorima, primjeri su, uglavnom, prema: Nikolić 1966–67: 312–315 i Nikolić 1970: 33–55.

⁴⁷ Toponimi koji nisu praslavenskoga porijekla mogu se javiti i sa starim prenošenjem. V. t. 2.15.36.1. u Bulić 2004.

odstupanja od toga. Dugosilazni akcenti mogu doći i na slogovima u unutrašnjosti riječi i na zadnjem slogu. I kratkosilazni akcenti mogu doći van inicijalnog sloga u primjerima koji su poznati i novoštokavskim govorima. Neakcentovana dužina dolazi i prije neprenesenog dugosilaznog i kratkouzlaznog akcenta. Vršiti se staro i novo prenošenje silaznih akcenata na proklitiku, ali nisu potpuno dosljedna.

Izrazita osobina ovih govora jeste i duljenje vokala pred sonantima iza kojih dolazi konsonant. Rijetki su primjeri u kojima izostaje duljenje.

Izvori i literatura

- Belić, Aleksandar (1950), *Istorija srpskohrvatskog jezika: Reči sa konjugacijom*, knj. II, sv. 2, Beograd.
- Brabec, Ivan (1955), *Govor Tuzle i okolice*, doktorska disertacija u rukopisu, Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb 223 + 2 dijel. karte.
- Brozović, Dalibor (1966), „O problemu ijekavskoščakavskog (istočnobosanskog) dijalekta“, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, II, Zagreb, 119–208.
- Brozović, Dalibor (1956), *Govor u dolini rijeke Fojnice*, doktorska disertacija u rukopisu, Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, XXXV + 220 + XXXVI + karta.
- Bulić, Refik (2004), *Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglajskog kraja*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sarajevo, 412.
- Daničić, Đuro (1925), *Srpski akcenti*, Pos. izd. SKA, LVIII, Beograd, I–XIV + 1–320.
- DobU – Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 176 – Dobropolje (Tešanj)*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215, popunio dr. Miloš Okuka 1978. godine.
- Halilović, Senahid (1990), *Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja)*, Bosansko-hercegovački dijalektološki zbornik, knj. VI, Institut za jezik i književnost, Institut za jezik, Sarajevo, 249–357.
- Jahić Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 476.
- MisU – Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, punkt br. 175 – Misurići (Maglaj)*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1976, 215, popunila Snježana Čerić 1978. godine.
- Nikolić, M. Berislav (1966–67), *Upitnik za ispitivanje akcenta u štokavskim govorima*, Južnoslavenski filolog, XXVIII, sv. 1–2, Beograd, 307–336.
- Nikolić, M. Berislav (1970), *Osnovi mlađe novoštokavske akcentuacije*, Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslavenskog filologa, Nova serija, knj. 1, Beograd, 1–122.
- Okuka, Miloš (1973), *O fonetskim osobenostima današnjeg govora donjeg toka Usore*, magistarski rad, rukopis, Filozofski fakultet u Sarajevu, 118.

- Okuka, Miloš (1973b), *Dijalektološki tekstovi iz donjeg toka Usore*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XVI/2, Novi Sad, 207–213.
- Peco, Asim (1961), Akcenat sela Ortiješa, Građa, Naučno društvo Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, knjiga X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, sv. 7, 7–51.
- Rešetar, Milan (1907), *Der štokavische Dialekt*, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, I, Südslavische Dialektstudien, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien, Heft IV, 320.
- Ružičić, Gojko (1936), „Jedan nezapažen bosanski govor“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 16, Beograd, 236–254.
- Valjevac, Naila (1983), *Govor visočkih Muslimana (akcenat i fonetika)*, Bosansko hercegovački dijalektološki zbornik, knj. IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 283–354.
- Žuljić, Mijo (1908), *Današnji vareški dijalekat*, Školski vjesnik, knj. XV, Sarajevo, 36–41, 148–151, 255–258, 347–351, 425–428, 495–499, 572–575, 669–672, 772–777, 894–908.

Adresa autora

Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
BiH
refik.bulic@untz.ba

DISTRIBUTION OF PROSODEMES IN EKAVIAN-JEKAVIAN SPEECHES OF TEŠANJ-MAGLAJ AREA

Summary

In this paper the distribution of prosodemes in ekavian-jekavian speeches of Tešanj-Magljaj area is presented. It is shown that these speeches are not different from standard Bosnian language with respect to inventory of prosodemes, but the distribution of prosodemes is not in accord with the situation in new-štokavian speeches and the standard Bosnian language.

Key words: ekavian-jekavian speeches, Tešanj-Magljaj area, distribution, prosodeme, long-falling stress, short-falling stress, long-rising stress, short-rising stress

UDK 821.163.4(497.6)-32.09

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Primljen / Received on 25. 11. 2012.

Prihvaćen za objavljivanje /

Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Anisa AVDAGIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

SMRTNO OZBILJNA DRUGOST: NARATIVNO SVJEDOČENJE O PRODUKCIJI GOLOG ŽIVOTA

Rad se bavi savremenom bosanskohercegovačkom pripovijetkom, odnosno odabranim korpusom pripovjednih tekstova koji svjedoče o iskustvu rata i produkciji golog života – života koji je izvan svakog oblika zaštite. Preko odabranih narativnih primjera pokušava se prije svega razriješiti paradoks svjedočenja o drugom, pronaći odgovor na pitanje da li je svjedočenje o drugom, ali i o sebi uopće moguće, kakvim rječnikom i tehnikama, preko kakvih simboličkih fikcija, te u kakvom kontekstu narativno svjedočenje ima određen smisao. S obzirom na činjenicu da je savremena bosanskohercegovačka pripovijetka posebno nakon iskustva rata osvijestila svoju društvenu odgovornost, narativno svjedočenja će se pokazati kao relativno bitan element (u mjeri u kojoj književnost može imati kulturotvornu ulogu) u procesima moralizacije stvarnosti, zastupanja etike odgovornosti prema drugom, a time i zastupanja kritičkog stava prema svakom zločinu.

Ključne riječi: narativno svjedočenje, etika odgovornosti

Kako je s padom komunizma raskrinkan i govor o autonomiji književnosti kao o nepolitičkoj formulaciji, tako je i savremena bosanskohercegovačka pripovijetka preusmjerila svoj interes na novu politiku i etiku pripovijedanja koja bi omogućila da se (i) kroz interpretativne odluke čitateljstva, barem privremeno i u određenom kontekstu, prevaziđe kriza pripovijedanja, te uspostave identiteti i teksta i čitateljstva i autora/autorice. Ta „potraga“ za novom narativnom politikom započela je, dakle, i prije nego se bosanskohercegovačka stvarnost suočila s ratnim užasom, štaviše i prije

samog pada Berlinskog zida i pada komunizma i hladnoratovske podjele svijeta¹, ali je stravično iskustvo rata komprimiralo i neke književne procese. Izgubivši utopijske podloge o autonomiji književnog teksta i suočivši se s ratnim strahotama, pripovijetka je nasilno, i u potpunosti, osvijestila da njena odgovornost nije s onu stranu ljudskog područja djelovanja i da ne postoji, na bilo koji način definiran, njen mogući imunitet. Stoga se pripovijetka na prelazu 20. u 21. stoljeće odlučno vratila iskustvu društvene scene, transparentnoj etici odgovornosti koja tuđe iskustvo nastoji promišljati kao vlastito, a time se vratila i kategoriji svjedočenja². Odnosno, stvorila je novu dimenziju društvene uloge koja provocira ponekad i riskantna, ali neophodna pitanja u ime (svakog, pojedinačnog) života. Jedno od takvih pitanja je i kako svjedočiti o ratnoj produkciji golog života. Otuda, na primjeru odabranih narativnih tekstova ovaj rad će prije svega pokušati pronaći odgovor na pitanje da li je svjedočenje o drugom, ali i o sebi moguće, na koji način – kakvim rječnikom, kakvim narativnim slikama, preko kakvih simboličkih fikcija, te u kakvom kontekstu narativno svjedočenje ima određen smisao. Pri tome, u prvi plan će se istaći narativni proces moralizacije stvarnosti koji kao etička gesta i etički korektiv uspijeva (po)kazati više od umirivanja opomenom, jer nije riječ o umirivanju nego o uzburkavanju sadašnjosti kako bi se ona sama, uz simultano prisutnu narativnu opomenu, napokon moralizirala.

Kako u sterilnosti jezika otpočeti s pitanjima o produkciji golog života? *Je li moguće pisati o Srebrenici!*, kako predgovor Suljagićevoj knjizi *Razglednica iz groba* (2005) započinje Ivan Lovrenović. Na koji način govoriti o životu lišenom svake političke koherencije? O životu koji je protjeran izvan zakona, izvan zaštite, u paradoksu zaštite? O životu na kojem savremeni suveren utemeljuje svoju vlast i moć, ne procijenivši ga kao ljudsko, kao čovječno, kao život važan za život? O životu koji nema šansu pozicioniranja, jer je u dokidanju, u *intervalu između dvije demokratije*, kako se u političkom diskursu govori o ratu?

Enklava. Hladna i precizna, ova riječ označava sve razlike između nas, unutra, i njih, izvana. Mi Srebrenicu nikada nismo zvali tako, jer to nije imalo ama baš nikakve veze s našom stvarnošću. Zvali smo je kazan, kraj svijeta, slijepo crijevo, valjda zato što su te riječi bile u skladu sa onim kako smo se osjećali. **Ono kroz šta smo prolazili svaki dan bilo je nepristupačno ostatku svijeta.** Poslije rata potražio sam u nekom rječniku stranih riječi i pojmova definiciju enklave. Evo šta sam pronašao: u neki državni teritorij uključeno manje područje tuđe države; etnička, jezična ili kakva

¹ O tome nešto opširnije u Avdagić 2010.

² Ovaj rad nije zamišljen kao obrada naratološke teme, one koja bi se fokusirala na odnos pripovjedač-fokalizator-akter i time pokazivala postupke narativnog svjedočenja, poetike svjedočenja. Ipak, nije suvišno spomenuti da se od pripovjednih situacija na koje ukazuje Mieke Bal (2000) u vezi sa spomenutim odnosom pripovjedač-fokalizator-akter u odabranim tekstovima kao dominantan model može pronaći onaj u kome pripovjedač preuzima ulogu i fokalizatora i aktivnog/glavnog lika.

druga skupina odvojena od svoje glavnine; imanje odasvud okruženo posjedom drugog vlasnika. Stvarnost gradića pod trogodišnjom opsadom mnogo više liči na geto ili koncentracioni logor. Istina, poređenje sa getom također ne stoji: iz geta se ponekad moglo izaći, bar u početku, postojala je mogućnost slobodnog kretanja i izvan zidina. U enklavi nije bilo bodljikave žice, osmatračnica, naoružanih stražara i pasa, gasnih komora, kao u koncentracionim logorima. Njena granica se stalno pomjerala, nije bila stalna ili stabilna, a strah u kosti utjerivalo je saznanje da se uvijek pomjera u korist onoga koji je jači. **Opasnost nije tako vidljiva kao u logoru, gdje je utjelovljena u namrgođenom stražaru u uniformi. Naprotiv, ljudi koje nismo mogli vidjeti odlučivali su o tome ko će živjeti, ne želeći znati ko su njihove žrtve, ne videći bolne grimase na njihovim licima, ne dajući im priliku da se pripreme.** (Suljagić 2005: 25, naglašavanje A. A.)

Suljagićeva *Razglednica iz groba* rastvara mnoštvo najozbiljnijih političkih pitanja. To je istovremeno i skrušen, bolećiv, melanholičan, odsutan govor, ali i psovka u lice svima koji misle da znaju, a ništa ne znaju *o svim tim ljudima, ništa manje i ništa više divnim, dobrim ili lošim od bilo koga drugog. Divnim taman onoliko koliko su bili ljudi.* To je govor koji puki život čupa iz njegove diskurzivne anonimnosti, insistirajući na nepobitnoj činjenici nužnog priznavanja autentičnosti žrtve, njenog imenovanja, prepoznavanja kao vlastitog imanentnog drugog, kao sebe. To je istovremeno i govor koji u krajnoj obespravljenosti ljudskog života prije svega pronalazi i snagu da odgovori na lebdeće pitanje narativnog svjedočenja – *šta znači preživjeti.* I kako misliti život nakon neizmjernog duga preživljavanja, svih (nas)?! Da li narativno svjedočenje shvatiti kao jedinu pregradu između života i smrti? Ako se na više mjesta, čak i tematski, pripovijetka bavi besmisлом jezika, beznačajnošću pisanja, ako je svaka slična rabota nesvrhovita, zašto onda ciljati na beznačajnost? Je li riječ o mirenju s nemogućim stanjem apsolutnog obezvrjeđivanja, o potvrđivanju beznačajnosti? Lakši (?) put u tom slučaju je u zadržavanju prava na šutnju, za koju se odlučuje pripovjedačica/lik u pripovijeci *Crvena pelerina* iz zbirke *Biljke su nešto drugo* Alme Lazarevske:

U opkoljenom gradu se savjetovalo: *pamtite, pamtite, pamtite... Ovo će jednom biti važna stranica u povijesti.* Mnogi su pisali dnevnike. Ja nisam, ali sam te večeri u poluglasu izrecitala savjet što ga je Harriet uspjela zapamtiti iz lektire propisane pitomicama Akademije za mlade djevojke: - Očajnička pisma se šalju daleko, najdalje... (...) Nekome za koga čak ne znamo ni da li postoji, da li je živ. U protivnom, to su razgolićavanja iza kojih slijedi ako ne kajanje, onda nelagoda. (Lazarevska 2003: 34, 28, kurziv u tekstu)

Međutim, ako je, i samo ako je, rat društvena samorazumljivost na koju se narativno svjedočenje oslanja, zašto unutar te samorazumljivosti jedni drugima pričati priče o samorazumljivosti, kada izvan toga, daleko, najdalje postoji neko ko (možda)

ne može (ni) zamisliti da postoji opkoljeni grad. I ja... u njemu. Naime, ono što, naprimjer, zbirku *Biljke su nešto drugo* preko različitih pripovjedaka, kao što su *Nola* ili *Ostrvo Ellis*, „muči“ jeste sam paradoks svjedočenja o drugom, da li je ono kao takvo uopće moguće, ako jeste, s kojim posljedicama. Ili postoji jedino mogućnost govora u svoje ime?

Ako jednom bude zakazan čas na kome će se propitivati Opkoljeni grad, i mnogi iz bivšeg četvrtog fkažu *Nisam bio!*, jedini za kojeg bih se usudila svjedočiti, jeste učenik koji je sjedio u zadnjoj klupi, red do prozora. Ja? Ja sam... bila. (Lazarevska 2003: 53)

No, kako praksa pokazuje, narativna svjedočanstva su ipak nastavila da se nižu, pa se može pretpostaviti da je, bez obzira na nasilno osviještenu sterilnost jezika, nemogućnost da se jezikom iskaže i opiše traumatski sadržaj, pa i bez obzira na zabilježen paradoks svjedočenja o drugom, većina autor(ic)a usvojila zamisao da je najveći poraz preživjelog/preživjele upravo devalorizacija autorskog/ljudskog „ja“. Na tom tragu, osnovna preokupacija narativnog svjedočenja se može izraziti zapovjednom formulom – protiv ravnodušnosti prema pojedinačnom drugom. Naime, neutralnost drugog, ravnodušnost prema drugom u društvenoj sferi ometa ili poništava i vrijednost ega. Stoga, osjećaj za drugog, ne nužno ljubav, osigurava prepoznatljive mehanizme ili kriterije vlastitog iskazivanja, odgovornost za sebe. Jednodimenzionalnosti cogita nema mjesta u ovoj neophodnoj dijalektici ja-drugi zato što subjekt postoji (i) kroz događaje reprezentiranja za drugog. Iako iskazivanje može djelovati kao svojevrsno reafirmiranje kantovske etike, u čitanjima se primjećuje da savremena pripovijetka zastupa drugačije polje interesa za drugog. Odnosno, riječ je o specifičnom zaobilaženju, prerađivanju normativne etike i filozofijske tradicije, što ni u kom slučaju ne znači da posustaje odgovornost/briga/interes za druge, već znači da narativne reprezentacije precizno prepoznaju nedostatnost univeraliziranih etičkih pretpostavki. Kako se tih univerzaliziranih pretpostavki ipak ne može potpuno ni osloboditi (posebno njihove pravne dimenzije), narativna zastupanja sugeriraju da etika mora biti mišljena na pojedinačnim slučajevima i uvijek (i već) kontekstualizirana. Naime, upravo stoga što je zbog specifičnih uvjeta teško govoriti o univerzalnom principu odgovornosti (posebno u ratnom vremenu kada izostaje temeljno ljudsko pravo – pravo na život), male, skoro nepriznatljive činove svakodnevnog pripovijetka transformira u etičke geste par excellence, odnosno zastupa ih kao takve. Takav primjer se pronalazi u priči Miljenka Jergovića *Krađa* iz zbirke *Sarajevski Marlboro* (1999), u kojoj lik/pripovjedač u civilnom užasu rata i paranoidnoj opterećenosti figurom neprijatelja, prezrenom susjedu kod koga su nakon pretresa pronađene dvije lovačke i jedna automatska puška pruža vrećicu, u ratnoj gladi dragocjenih jabuka, a susjed sutradan uzvraća malom staklenkom s pekmezom od jabuka ponavljajući kako u jabukama ima života.

Usprkos svemu, dakle, riječ o igri preživljavanja koja na mala vrata nastoji vratiti smisao i značaj činu pisanja kao kulturalnom znaku koji ima (barem iluzoran) poten-

cijal rekonstituiranja stvarnosti budući da zastupa transparentnu est/etiku. Odnosno, riječ je o pokušaju povratka/utvaranja digniteta književnosti koja onda može postati prepoznatljiv prostor mišljenja o postojanju u uvjetima opće dehumanizacije, jer pojava narativnih svjedočanstava signalizira da rat ipak nije, ili prije, nikada nije samorazumljiv, a posebno ne pozicija subjekta u ratu. O tome bolno svjedoči i priča Dubravka Brigića *Sjenke* iz zbirke *S ove strane života* (1999), jer biti *na pravoj strani*, u šta se uvjerava i lik u Brigićevoj priči, ne znači biti *sretan* ili *oslobođen* i ne osjetiti svu silinu gubitka (kao mlađeg brata, *s onu stranu linije*). Stoga, *potraga* za elementarnim humanističkim postavkama koje pritom ne mogu biti univerzalizirane, odgovornost za drugog, pa čak ako je u pitanju i altruizam u službi ega koji premašuje pravnu vrijednost presude, jedina je tačka gledišta s koje, kao u optičkoj anamorfozi, reproduciranje narativnih slika traume, unakaženih tijela i izopačene stvarnosti izgleda onako kako bi trebalo, kako ima smisla – kao funkcionalna traumatizacija koja ima šansu detraumatizirati, moralizirati odgođenu sadašnjost i budućnost. Rat se, s pripovijetkom ili ne, ionako ne može zaboraviti.

Drugim riječima, narativno svjedočenje, budući da ovisi o čitateljskoj interpretaciji/„poroti“, ne upisuje sebi (ili ne doslovno) autoritet „suca“, jer za razliku od pravosudnog sistema koji je usmjeren na produciranje presude kojom se slučaj okončava, pripovijetka traga za mogućnostima verificiranja istine i pravde prizivajući ove kategorije kroz tijesne prolaze uvjetovane pravnom kontaminacijom. Narativno svjedočenje je u tom smislu ne samo potvrda doslovnog života (glas preživjelog ili preživjeli glas o drugima) nego i njegove društvene opstojnosti, diskurzivna artikulacija vlastite nevinosti. Narativno svjedočenje je dvosmislen odjek digniteta zato što su, skoro bez izuzetka, moralne i etičke kategorije (pravda, odgovornost, jednakost prije prava i slično) upletene u pravni diskurs koji je konstitutivni dio evropske misli i historije. Iz tog razloga, riječ je o mučnom, ujedno aporičnom procesu (samo)dokazivanja, novog vida preživljavanja onih koji su bez presude, otuda u pravnom sistemu potpuno nevinih, ali onih koji nakon iskustva rata u (post)traumatskom (samo)preispitivanju i (samo)preispisivanju žive ono Wieselovo³ načelo preživjelog – *živim, dakle kriv sam*, jer je neko drugi, neko ne/poznat drugi mrtav umjesto. To se načelo sasvim precizno artikulira u spomenutom organskom pismu Emira Suljagića, ali naprimjer i u pričama Seada Trhulja iz zbirke *Zadnje vrijeme*. Budući da Trhuljeva zbirka zastupa (i) pitanje odgovornosti, ne iznenađuje u tom smislu ni što se posljednja priča *Mirsadino pamćenje* – o djevojčici koja u vlastitoj traumi (kako stoji u priči, granata joj je odbila obje noge) jedino i neprestano izgovara imena svih, njoj poznatih, nastradalih – stilizira jasnom *opomenom* odgovornosti svje-

³ Ellie Wiesel, dobitnik Nobelove nagrade za mir, iskusivši strahotu Hitlerovih logora te razmišljajući o književnosti nakon takvog zločina, rekao je da ako su Grci izumili tragediju, Rimljani epistolu, ako je renesansa stvorila sonet, naša generacija je izumila novu literaturu, svjedočenje. A čini se da od tada uvijek postoji i ostaje naša generacija koja svjedoči muku sebe, muku ljudi koji su bili ljudi, a nisu bili priznati kao ljudi.

dočjenja i obaveze slušanja glasa svjedočenja. Također, spomenuto načelo preživjelog artikulira se i u pričama Faruka Šehića u zbirci *Pod pritiskom*:

Puna mi je glava mrtvih ljudi, prijatelja i poznanika. Često me hvatao osjećaj stida i krivice, prilikom susreta sa njihovim roditeljima i rođacima. Ponekad sam imo utisak kao da se opravdavam što sam živ. (Šehić 2004: 46)

Štaviše, još jedna Šehićeva priča naslovljena *Postoji ova priča* u anaforičnom ritmu ostvorena je kao pobrojavanje imena, odnosno duga preživjelog, čak i tog srama preživjelog o kojem, u nešto drugačijem kontekstu, govori Giorgio Agamben (2008); osjećaj srama koji je istovremeno i prirodan i prisilan, ali koji s vremenom rezultira i oslobađanjem koje se realizira kao odgovornost. Usljed takvog rascjepa, posebno u vezi s iskustvom rata na frontu (Faruk Šehić *Pod pritiskom*, Goran Samardžić *Sikamora*, Damir Uzunović *Kesten* i slično) pripovijetke problematiziraju (ne)mogućnost koncepta dostojanstva u vremenu i prostoru u kojem je dehumanizacija već postignuta, ali upravo stoga fikcionaliziraju stvarnost u kojoj „zakon rata“ ne može uprkos vlastitoj nepravednosti i surovosti ostati nepoljuljan referent koji trajno implicira smrt čovjeka i uopće nasilje. Takva narativna svjedočenja, iako dakle u svojevrsnom procjepu, mogu biti čitana kao pokušaj da se anonimnost ratnog razaranja, produkcija smrti i usmrćivanja, te govor o figurama ili brojkama transformira u subjektivan, autentičan doživljaj rata i da se pri tome izbori formula društvene, diskurzivno uvjetovane priznatljivosti. Naime, bez korpusa tekstova koji se nesretno imenovao „ratno pismo“⁴ teško je u kompleksu kultura-ideologija i zamisliti odgovor na pitanje (budući da se rat već „desio“) o povijesnoj ulozi pripovjedne prakse u nadmetanju s kategorijom presude ili s historiografskim zastupanjem prošlosti koje traumatske događaje i sjećanja zna iskoristiti i kao potporu za diskurs o ispravljanju nepravde ili u neke druge, narcisoidne ideološke svrhe, a koje u krajnoj liniji tendiraju teleologizirati i proces usmrćivanja. Ovakva književnost je u etičkom angažmanu „nedvosmisleno opredijeljena za optiku onoga/one što trpi ili je istrpio/la užas rata i zločina, prošao/la torturu konclogora, podnio/jela silu i sad nastanjuje egzistencijalnu pustinja iz koje je iscijeđen svaki smisao. Takva književnost zna biti i ideološki i politički angažirana, pri čemu ne zastupa neku od vladajućih političkih i ideoloških konfiguracija, nego dekonstruira ideologiju zločina, nakaznost fašističkih ideologija koje u jurišu čiste i nište sve pred sobom, kako je davno pisao Mak Dizdar o oklopniciima što sa sjevera i juga, sa istoka i zapada pustoše Bosnu. Ratna književnost u tom pogledu, naspram nakazne fašističke ideologije, promovira golo ljudsko stajalište, onaj minimalistički pogled odozdo, vizuru ljudske supstance što trpi ratno nasilje i iz svoje užasne pozicije motri i dekonstruira hijerarhiju i brutalnu moć političkih institucija zasnovanih na sili i nasilju.“ (Kazaz 2008: 50) S obzirom na to, moglo bi se

⁴ U vezi sa implikacijama ovakvog imenovanja koje posredno ratu upisuje svojevrsnu produktivnost pogledati Moranjak-Bamburać 2004: 174-190.

kazati da pripovijetka prati proces moralizacije i kao taktiku opomene, te uspijeva osujetiti ideološke intervencije, jer minimalistički pogled ne integrira u dominirajuće ideološke tokove. Naprotiv, taj minimalistički pogled supostavlja kao dodatnu stvarnost, kao naknadnu bojažljivu humanističku gestu koja podsjeća ili opominje da reprezentirane manifestacije nasilja nisu eksces nego prijeteći sistem koji provocira nove nasilne činove i njima napaja konstitutivne sudionike svoga jednako nasilnog smisla:

Ne zna se šta se u njemu okrenulo; nešto što je davno čučalo, blizina smrti, strah, pravo ratnika ili ga je zaboljelo to što mu se pred ovim drskim ženama, koje su svoju rakiju u rancima čuvalе dobro začepljenu i stisnutu među nogama, činilo da je on neki tuđi, okupatorski vojnik, vojnik koji samo čuva Put šljive u snijegu i piljevini, i ko bijesni šakal Zlot vrisnu jednoj od njih: - Skidaj se, kurvo! Svejedno ti je hoću li ja ili četnik. (...) Gledajući bespomoćno u nas, žena pod Zlotom polahko se smirivala. Razdrljene vojničke košulje bijelila se kao snijeg. Bunker je mirisao na šljivu. Murat zakoluta dvije bombe niz strminu i jedan se četnik pojavi na nebu. Ne znam šta se okrenulo u glavi Zlota, ali šta se to okrenulo u nama, kilometrima daleko od svojih kuća, da tek sada reagujemo i s velikom mukom skinemo razjarenog Zlota s jadne žene. One ne učini baš ništa, samo ostade ležati, čekajući valjda sljedećeg. Zlot se zabi u ćošak bunkera i muklo zaplaka. (...) Mrak je lagano padao, kao snijeg, i Vila je tada komotno mogao, umjesto što je to uradio u podne, urezati u drvo onaj svoj zarez – znak da je prošao još jedan dan. (Uzunović 1999: 181-182)

Ćitirani odlomak iz pripovijetke Damira Uzunovića, iako procesom moralizacije stravičnu narativnu sliku silovanja u ratu snabdijeva slabašnom svrhom opomene, ipak ne insistira na kategoriziranju nasilnog čina kao isključive posljedice rata – zle, sveprožimajuće, samorazumijevajuće strukture koja postoji naspram „harmonične“ slike mirnodopstva, već ostavlja i asocijativnu prazninu, prostor neshvatljivosti samog čina (*ne znam šta se okrenulo u glavi Zlota, ali šta se to okrenulo u nama...*) kako se nasilje nad ženom ne bi razvodnilo diskursom oprirodnjavanja nasilničkih djela u ratu i pravom ratnika. U takvim bi simplifikacijama, naime, u „zakonu rata“ brzo izostao i osjećaj moralne odgovornosti, te tome bliske nepoštedne kritike zločina (i onih koji zločin posmatraju), za koju pripovijetka bez obzira na konstruiranje rata kao ambiciozne strukture koja cijedi svaku suštinu i smisao do potpune ljudske apsurdnosti i neutralnosti (ni silovanje nije opisano kao zločin iz mržnje ili bilo kakve strasti!), ostavlja praznog mjesta. Naime, biti ratnik i pozivati se na pravo ratnika, biti nemisleći stroj ponekad preplavljen adrenalinom nije geografska, nacionalna, a kamoli biološka kategorija, ali je pozicija koja se pod određenim uvjetima legitimira i groteskno internalizira. Takav primjer, u kojem lik-pripovjedač prije svega postaje žrtva bezobličnih emocija, te na taj način doprinosi fuziji pretpostavljene granične linije između dobra i zla, a univerzalističku etiku stavlja pred nemilosrdne zahtjeve, moguće je pronaći i u priči Gorana Samardžića *Ruganje duše* iz zbirke *Sikamora*:

Od mene su preostale jedino mehaničke radnje da podražavam prvog do sebe. Pucao sam u želji da ne budem izuzetak, isto tako jeo i pio. Prošlo je vrijeme kad sam to radio iz strasti iz koje se puška tresla kao živa. Nisam razumio ono otprije. (...) Kad već nije moglo drugačije, krenuli smo u napad. Niko više nije želio da rat prođe, nego da traje. Prolomio se ratni poklič. Prvi put nije zvučao falš. Čudno što sam toliko morao čekati pa da vrisnem iz srca. (Samardžić 1997: 50-51)

Generalno posmatrano, pripovjedna praksa svjedočenja se dijeli na dvije interferirajuće skupine reprezentiranja suočenja s ratnom traumom: civilno iskustvo rata i vojničko iskustvo rata, od kojih niti jedno nema „prednost“ zato što se remeti, melanholično ili čak frenetično odbija svaki proces monumentalizacije i teleologizacije traumatičnog događaja/stanja. No to nije jedini razlog za nemogućnost izvođenja „prednosti“ u iskustvu rata i stepenovanja kategorije žrtve. U slutnji rata, u samome ratu, pa i nakon njega jedini san o savršenstvu je spasiti dijete od nasilne smrti, roditelja od tuge bez kraja. A svaki izbor je prazna, najpraznija mogućnost:

Već sam vagala: bolje je da tebe nema, nego da ti se to kaže za onoga koga čekaš. Lakše je, vagala sam. Bolje, lakše, podnošljivije – sve pogrešno izabrana riječ do pogrešno izabrane riječi. (Lazarevska 2003: 27)

Ratna trauma ne poznaje binarizirani koncept; na oba kraja ratnog iskustva uvijek je ljudski život, čovjek koji uz strah za vlastiti život nosi i teret straha za nekog svog koga ostavlja u civilnom hororu nadajući se da će ih opet zateći ili čovjek koji u strahu za vlastiti život nosi i teret straha za nekog svoga koga ispraća na front, i bespomoćno kršćeci ruke čeka da se taj neko vrati, nada se povratku. Rat razdire porodične mreže – strah, čekanje i nadu pretvara u nepodnošljivost za koju se ne može ni predvidjeti, a kamoli generalizirati ljudska reakcija:

On se toga dana poslijepodne trebao javiti na položaj, a ona mu je prethodnu večer rekla da više neće čekati hoće li poslije svake detonacije zazvoniti telefon i hoće li joj nepoznati muški glas (uvijek je zbog nečega vjerovala da loše vijesti donose samo nepoznati glasovi) javiti da se s njim nešto dogodilo. Ujutro se odmah počela pakirati, nije htjela s njim ni kavu popiti. (Mlakić 2004: 100)

Granica između dvije kategorije zastupanja iskustva u ratu uvijek je i već *ponoćno siva*⁵ nerazlučivost koja razbijeni život pretvara u sjenke nekadašnjeg, u ostatke iz kojih se ne može bez dodatnog nasilja procjenjivati ispravnost tuđe odluke, zato što svaki koncept ispravnosti ne čini ništa drugo do upućivanja na vlastiti produkcijski diskurs, na praksu monumentalizacije orodnjenih uloga – muškarca (onoga koji ratuje) i žene (one koja ratnika čeka). Svako čitateljsko lamentiranje nad ne/is-

⁵ Naslov Mlakićeve zbirke je *Ponoćno sivo*.

pravnošću muškarčeve (odbijanje da zajedno odu iz rata) ili ženine odluke (odbijanje daljeg čekanja), potvrda je snage označiteljske prakse u ratu i njene tendencije monumentaliziranja, prakse koja re/konstruira porodični život prikrivajući u tome činjenicu da je porodično-simbolička mreža upravo ratom rastrgana prije bilo kakve pojedinačne „odluke“. Remećenje/prokazivanje procesa monumentalizacije u savremenoj pripovijeci ne otkriva se, kako pokazuje Mlakićev primjer, u samoj temi i izboru zastupanja iskustva rata. Međutim, mora se naglasiti da je upravo zbog uvriježenoga konstrukta herojstva/ratništva, remećenje tih procesa osobito vidljivo u narativnom zastupanju iskustva na frontu. U pojedinim pričama Gorana Samardžića (naprimjer *Ruganje duše* iz zbirke *Sikamora*), Nenada Veličkovića (naprimjer *Vitez Hipotalamus* iz zbirke *Đavo u Sarajevu*) ili u najvećem broju priča Faruka Šehića u zbirci *Pod pritiskom* bitno se, naime, dekonstruira junački etos, odnosno uspostavlja/nastavlja se anti epski diskurs. Spomenute pripovijetke reprezentiraju/proizvode mehki subjekt – subjekt koji travestira/demistificira model jakog simboličkog djelovanja i ne samo da se (auto)ironizira mačistička koncepcija ratnika nego se ciničkim obrtanjem ona reprezentira kao vlastita prevladavajuća/dramatična drugost. Strah je jedini preostao osjećaj, *a u strahu su velike i bijele oči kao u vola pred klanje, jer statistika caruje*, stoji u Šehićevoj priči *Do vječnosti* iz spomenute zbirke *Pod pritiskom*. Iz tog se razloga narativizacija izjednačava s procesom moralizacije, kao narativno-strateškim ublažavanjem traume, pri čemu subjekt u ratu, premda ne može umaći prisili terora i odigravanju nekih poteza u takvim uvjetima, ipak odbija epsko-herojske aršine. „Promovirati“ golo ljudsko stajalište znači pisati u/o svijetu u kojem nema zakonitosti, u kojem nema podloge/okvira za osnovno ljudsko pravo. U svijetu bez gustoće i smisla, u egzistencijalnoj pustinji u kojoj niko nije zaštićen, pripovijetka premda traumu prevodi u narativnu sliku i donekle je estetizira, ipak, a budući da je na sebi otjelotvorila procjep prazne mogućnosti, ne upisuje sebi ni karakter utjehe. Čak i spomenuta moralizatorska svrha – pripovijetka kao primjer opomene, ne funkcionira doslovno. Proces moralizacije ne odnosi se na reprezentirani „događaj“, nego su narativna svjedočenja usmjerena na taktičke pripreme/pokušaje moralizacije stvarnosti. Savremena pripovijetka u oba iskustvena slučaja (civilno ili ratničko iskustvo), ali i u vezi s mučnim iskustvom logora⁶, uskraćuje mogućnost da destruktivnost rata poprimi išta drugačije značenje od vlastitoga karaktera, od vlastitog „proizvoda“, pa se refrenično ponavlja ostatak (života ili svjedočanstvo o prisilno prekinutom životu). Taj *ostatak* od života ili doslovni materijalni trag – kao što je i za Mlakićevog junaka, naprimjer, kćerkin pocijepani, prljavi Pinokio jedina spona s izgubljenom obitelji – nikada ne može popuniti ekstremnu prazninu/gubitak, bez obzira na strateške procese *normalizacije*, ali on u rasutosti svakog smisla ipak pruža barem praznu utjehu metaforičkog sidrišta. Pisanje u/o ratu stoga postaje ekspanzija

⁶ Većina pripovjedaka u spomenutoj zbirci Seada Trhulja *Zadnje vrijeme* reprezentira iskustvo zatočeništva u logorima.

ostatka (od) života, lelujavu odgovor na pitanje kako uprizoriti vlastiti život, kamo otisnuti potragu za autentičnim postojanjem. Jasna predočivost ljudskog ne postoji zato što ta kategorija ljudskog ne može biti razdvojena/izdvojena iz ideoloških sjecišta i prisile. Ostaje samo detalj, rasuti trag i potraga za njim prije nego ga zgrabi smrt:

Na tim mjestima česte su barice krvi koje čovjeka nagone na razmišljanje u trčanju: šta ostaje od nas poslije smrti. Naravno, svako razmišlja na svoj način; ja sam računao ovako: tijelo je od zemlje i u zemlju će otići. Duša je iz knjiga i u knjige će se vratiti, ali nešto mora ostati, jedna gutica, grudica smiješane patnje i radosti, koja se useli u one bijele oblačiće što plove iznad ljudske rijeke brže ili sporije, ali na kraju je ipak uvijek preteknu i izgube se iza okolnih brda. Te oblačiće, nebesku vunu, stalno sanjam i mogu ti reći da mi san nije neprijatan. On valjda služi zato da ublaži, umekša druge ratne snove koji također neumorno kruže. (Kulenović 2005: 92)

Kako eksternalizirati *guticu* prije nego je pretekne smrt i prevede u *nebesku vunu*, u ostatak? Naime, u brojim pripovijetkama, ne samo Kulenovićevim, fragment je fatalno naglašen, te akcentira trajni nedostatak punoće ili iluzije punoće, nevažno, za koju je odveć jasno da agresivno poništena. Otuda, rasuti djelići/tragovi života i nemaju više sposobnost (niti namjeru) biti u referentnom odnosu s cjelinom, jer se izvode kao metonimijsko reduciranje ljudskog života koji pronalazi muku i u vlastitom retoričkom situiranju, a znanje o ljudskom se ne odvija na pozadini povijesnog vremena. Štaviše, većina priča zastupa i razlomljenu organizaciju teksta i svjesno izostavlja očekivane semantičke dijelove (naprimjer, ne saznaje se ništa o žrtvi, načinu stradanja, o ljudima koji su iz rata otišli i slično). Nema cjelovitog pogleda, jer nema komunikacije, nema cjelovite priče, samo asocijativni rezovi – dio postaje funkcionalni instrument za utvaranje pogleda, tijela, priče, stvarnosti... života. U ratu, ono što ostaje od života jeste puki život, središnja praznina o kojoj *svako razmišlja na svoj način* (kako kaže Kulenovićev pripovjedač) i koja u svakom obliku predstavlja radikalnu razdvojenost od konstitutivne punine, ali koja je istovremeno i tek interval između novog/dodatnog cijedenja i/ili dokrajčenja. Kulenovićeva navedena pripovijetka *Slonovi kao bijeli oblačići*, ali naprimjer i Hemonova pripovijetka *Novčić*, u tom smislu funkcionira/ju dvostruko – kao genealogija pukog života, odnosno kao narativna obrada uvjeta pod kojima otpočinje produkcija formule golog života, njegovo uprizorenje i nerazlikovanje od običnih stvari (pogubljenih novčanika ili kanistera probušenih metkom), ali ujedno i kao obrada (*porijekla*) moći, modusa identifikacije koji se temelje na bukvalnoj ili figurativnoj smrti/usmrćivanju drugih. Razlomljeni život lišen (političke) koherencije u *Novčiću* je najvidljiviji u metaforizaciji tačke A-B, puta/prostora apsolutne izloženosti panoptičkoj, suverenoj moći snajpera, dodatno podvučenom cikličnom konstrukcijom pripovijetke:

Pretpostavimo da postoji Tačka A i Tačka B i da, ako hoćemo da pređemo put između Tačke A i Tačke B, moramo preći preko brisanog prostora potpuno preglednog vješ-

tom snajperu. Od Tačke A do Tačke B moramo trčati, i što brže trčimo to je vjerovatnije da ćemo do Tačke B stići živi. Prostor između Tačke A i Tačke B obilježen je stvarima koje su trčeći građani usput ispustili. Crn kožni novčanik, vjerovatno prazan. Tašna, razjapljena, kao usta. Bijeli kanister, s rupom od metka u sredini. Zeleno-crveno-smeđi šal, s pahuljastim ornamentima, prljav. Vlažna vekna hljeba, s uzbuđenim mravima koji su se razmilili po njoj, kao da grade piramidu. Videokaseta, razvaljena, nekoliko njenih dijelova još uvijek povezano tamnom trakom koja se previja. Kad su snajperi naročito bijesni, ima i razbacanih tijela. (Hemon 2004: 102)

Kulenovićev pripovjedač, opet, gorkom ironijom obrće (mogući) dualistički koncept nevidljivo-vidljivo, život-smrt te skučen, getoiziran prostor izvan domašaja snajpera u smrskanosti svakog smisla postaje iluzorna, dvosmislena metafora života i (samo)prisutnosti na putu do smrti. Kratka prostorna pauza je, upravo stoga što je lažan interval, reprezentirana kao alteracija između dvije smrti, kao još veći užas opkoljenoga grada:

Često sanjam ulicu koju smo zvali Put života, i Koreja, a ja sam je zvao Staza slonova. U totalno longitudinalnom gradu ona je bila jedina ulica zaštićena od snajperskih i ostalih metaka. Rijeka ljudi tekla je po njoj u svako doba dana, posebno ujutro u grad i uvečer iz grada. Staza slonova je put kojim slonovi idu do svog konačnog počivališta, do groblja slonova. (Kulenović 2005: 92)

Osim što se obje pripovijetke laćaju pitanja suverenosti, odnosno života ljudi osuđenih na smrt, budući da se suverena moć bazira na golom životu, potpuno obespravljenom, usmrtivom životu, njihove različite metafore (tačke A-B ili staza slonova) na nivou pojedinačnih zbirki u skoro jednakom smislu ne operiraju kao drugostepena, stravična ali bezoblična pojavnost života nego kao paradigma povijesti. No, Hemonova pripovijetka *Novčić* s obzirom na to da se u narativno-tehničkom smislu ostvaruje kao jednosmjerna prepiska između prijatelja izvan okupiranog grada i prijateljice *unutar* grada-konclogora, jednak interes (kao i za pitanja golog života) usmjerava na (ne)mogućnosti stvaranja veze, komunikacije, posebno što su kategorije unutra i izvan u tekstu međusobno indistinktna, čak dovedene do paradoksa. Pri tome nije riječ o doslovnim preprekama koje sprečavaju pisma da dođu na vrijeme ili da ikako dođu na određite, nego o strukturi samog svjedočenja. O njegovom protivriječu i prevladavanju tog protivriječa. Ako je logički nemoguće svjedočiti smrt, jer je to *dogadaj bez svjedoka*, kako tvrde Shoshana Felman i Dori Laub (prema Agamben 2008: 25) – ili subjekt nije iskusio smrt ili ne može govoriti iz smrti – postoji li ipak neka vrsta mogućnosti da onaj koji je isključen iz iskustva smrti drugog/druge svjedoči (o) tome? Ako je problematizirajući objektivno, povijesno vrijeme moguće umaći ireverzibilnosti kreirajući subjektivnu stvarnost/priču, ne obazirući se pri tome na diskurzivnu priznatljivost i/li društvenu opstojnost, može li se onda i smrt oteti iz ruku suverenog snajpera?

Od aprila nisam primio pismo od Aide. Od tada moram da izmišljam njena pisma, moram da pišem njena pisma, jer to je jedini način da probijem obruč i ostanem povezan s njom. Siguran sam da je živa, siguran sam da ću jednoga od ovih dana zateći svežanj njenih pisama u svom sandučetu, siguran sam da ih u ovom trenutku piše. (Hemon 2004: 113, kurziv u tekstu)

Naime, u onom trenutku kada prijateljica pisma prestaju stizati, ubjeđujući sebe u njen život odsutni prijatelj – čiji je *govor* od samog početka grafijski suspendiran kurzivom – iz logičke pretpostavke o skoro sigurnoj smrti u carstvu snajpera, derivira skripturalnu (ne)mogućnost i nastavlja svjedočiti u prijateljicino ime, započinje izmišljati njenu priču, njen život. Pri tome, bez obzira da li su (ne)izmišljena pisma tek čitateljska zabluda ili zbunjenost (jer ostaje nejasno da li pisma ponovo pristižu ili ih anonimni prijatelj ispisuje)⁷, nije Aidin život uvjet svjedočenja, nego je svjedočenje uvjet njenog života. Aidinu (moguću) realnu smrt niti jedno od njih dvoje ne može svjedočiti, pa ako su pisma zaista prestala stizati i ako ih prijatelj sam piše, onda su pisma prazna kompenzacija za jednako praznu mogućnost doslovnog svjedočenja o smrti drugog/druge i tiču se samo preživjelog/živućeg. Između dvije moguće testimonijalne priče anonimni prijatelj bira, ako bira, priču s trajanjem, pri čemu anaforičko argumentiranje *siguran sam, siguran sam...* nije dokaz iluzije perspektive nego naprotiv narativni dokaz ljudske bespomoćnosti i ispražnjenosti. Naime, i život odsutnog prijatelja pod pritiskom implicitnih znanja o ratu postaje inkonzistentna forma koju jezikom fotografije pokušava okupiti u smisao, kojeg nema (bez ljudi):

Kupio sam Polaroid fotoaparata da bih istraživao svoja odsustva, da bih vidio kako prostor i stvari izgledaju kad ih ne pritiskam svojim prisustvom. Pravio sam slike – blještave smrznute trenutke s ivicama tamnijim od sredine, kao da sve polako nestaje – pravio sam slike svog stana i stvari u njemu: evo ovdje se ne vrti moj ventilator na plafonu; evo ovdje je moja napuštena stolica, evo mog kreveta, izgleda kao da je neko maloprije ustao, evo vakuuma mog kupatila; evo osušene bubašvabe; evo čaše pune nepokretne vode koju niko ne pije: evo mojih praznih cipela: evo televizora koji niko ne gleda, evo odbljeska u ogledalu, evo ničega. (Hemon 2004: 117, kurziv u tekstu)

No, pojednostavljeno kazano, pisma su istovremeno i poziv da se preko ekster-nalizacije golog života ozbiljno problematizira genealogija moći, te da se životu pristupi kao „mjestu“ potencijalnosti. Iako je traumatični utjecaj prevelik, Aida ni u

⁷ Na nivou Hemonove zbirke te nejasnoće razrješava sljedeća priča *Slijepi Jozef Pronek i mrtve duše* u kojima se egzilant, ovaj put imenovan, u privremenom povratku kući susreće s prijateljicom Aidom, za koju čitatelj/ica može iz kratkih paragrafa naslutiti da je riječ o istoj osobi, istoj Aidi, s kojom se neimenovani egzilant za vrijeme opsade grada dopisuje.

takvim uvjetima nije pasivizirana, ali čak i da jeste, potencijalnost njenog života bi se mogla čitati kao aktivno premještanje vlastite pasivnosti na nekog drugog. Ukratko, svaki život ima mogućnosti, naspram smrti kao konačne nemogućnosti. Fragmentiranost života u ratu ne može ipak olahko pomoliti smislotvornu perspektivu – život i tijelo u intervalu postaju usporedivi s predmetom i njihovom dosadnom beskorisnošću i trivijalnošću. Međutim, život i tijelo, tijelo života nikada nije potpuno prazno zato što je ono subjekt za druge oznake i zato što je nužan subjekt za zna(če)nje tih drugih označitelja života ili nasilnog prekida života: *gutice, lokvice krvi, pisma koje niko ne piše, vode u čaši koju niko ne pije, kreveta koji izgleda kao da je maloprije neko ustao, televizora koji niko ne gleda...* I to postaje potencijalnost života/tijela koju treba misliti, jer bez takvog uvida u život/tijelo i sve druge pojave i zamisli – imati *dom*, pripadati i slično – gube mogući karakter nužnosti, bez referenta postaju krajnje ispražnjene, zapravo su već izgubljene (kao i u Jergovićevoj priči *Buba* iz zbirka *Sarajevski Marlboro*):

Vjerovao sam da je čudo što su mi dom i auto nakon tog ludog dana i još luđe noći ostali čitavi. No kako je vrijeme prolazilo shvatio sam da zapravo ništa nije spašeno, nego još uvijek nije došlo vrijeme rastanku. On treba da dođe polako, da ga osjetim svakom svojom česticom, sve dok ne shvatim kako mi u ovome gradu, osim ubijenih i raskomadanih ljudi, srušenih zgrada i zaboravljenoga djetinjstva, ne pripada ništa, možda još samo vreća živoga mesa koja se hrani tugom za zaboravljenim sitnicama, dok pred krupnim i važnim stvarima u životu drhti kao motor tren prije nego što će se ugasiti. (Jergović 1999: 27)

Uz ovakve narativne reprezentacije veže se i još jedan neraskidiv dio mišljenja traume u susretu s golim životom. Pripovijetka pokazuje kako je producirani goli život i dalje preteško misliti bez nove oblasti fikcije, bez barem tankog sloja artificialnosti. Naime, smrt nije funkcionalno predočavanje, ona se ne može simulirati, ona je zaista stvarna⁸, ali nedostatak simboličke koherencije koji provala stvarnosti nameće, aktivira strategije održavanja i izmišljanja zapamćene fikcije, režima znanja koji se nametnuo kao redovno stanje, kao normalnost. Drugim riječima, pripovijetka odbija nasilni ratni smisao, dekonstruira konstituirajuće prakse monumentalizacije, ali u praznini pozicioniranja priziva ili svjedoči o prizivanju prethodnih fikcija društvenog smisla. Iz tog razloga, svjedočenje o proizvodnji golog života signalizira ne samo podjelu na dvije diskontinuirane realnosti „prije“ i „poslije“ (početka rata), već time odrednicama, da bi uopće mogle biti mišljene, konačno i reprezentirane, multiplicira karakter fikcije, upisuje čak karakter izvještačenosti u tu jedinu, pravu stvarnost i postojanje u njoj. Tako naprimjer u Šehićevoj priči *Do vječnosti* vojnički

⁸ Ovakvi zaključci inspirirani su i donekle čak i preuzeti iz teksta „Ne sažalijevajte Sarajevo“ u kome je francuski teoretičar Jean Baudrillard (1994) pisao o identitetu stvarnosti u opkoljenom Sarajevu i odnosu te stvarnosti prema „teatru“ zapadnih vrijednosti.

napad i odbrana linije se reprezentira kao videoigrice neprimjerenog sadržaja, sve do posljednjih rečenica u kojima nakon „igre“, nakon sumiranja „rezultata“ probija autentičnost osjećaja:

Ćelo u notes upisuje brojno stanje. Ratna formacija: devet ljudi plus ćato. Opravdano odsutni: jedan u kasarni (ćato). Ranjeni: dva borca. Mrtvi: jedan. Bolovanje: jedan na neuropsihijatriji (Regrut). Na licu mjesta: pet boraca. Pijemo rakiju i pušimo ćuteći. Napolju, magla osvaja teritoriju. Statistika caruje. Samouvjereno barata manjkom i viškom. Mjeri moral, važe ljude ko stoku. Standardna devijacija, plus minus ∞ . (Šehić 2004: 29)

Sve do tih posljednjih rečenica, osjećaji su nužno suspendirani, lažirani; naprosto se mehanički obavlja gesta ratovanja kako se barem u toj najneposrednijoj provali stvarnosti ne bi iskusila jedina istinska stvarnost rata/ratovanja. Međutim, priče o/u ratu nisu priče u/o ratu u kojem postoje dvije mogućnosti – izgubiti razum, oboljeti još u prvom susretu, kao Regrut u Šehićevoj priči ili se „navići“ na rat. Naime, neoprezna pretpostavka o mogućoj priviknutosti na rat zapravo je proces dvostrukog izmještanja, iz simboličke fikcije u njen apsolutni nedostatak iz kojeg i u kojem se onda novom fikcionalizacijom popunjava praznina kako bi se uopće, i mimo realne ugroženosti, moglo preživjeti. Pripovijetka o/u ratu stoga svjedoči o mnoštvu podvostručenih fikcija, praznih rituala koji ne okupljaju život oko zlokobne praznine, on je i dalje raspršen i smrskan, ali dvosmisleno odgađaju suočenje s ništavilom. Na tom tragu (kao jednom od mogućih) operira i potraga za ključem u priči Alme Lazarevske *Blagdan krunice* iz zbirke *Biljke su nešto drugo*, potraga koja je istovremeno i osobni i socijalno uvjetovan čin utvaranja smisla. Naime, Bakija, jedna od junakinja u priči, bježeći iz opkoljenog Sela, kako bi spasila goli život, najednom zastaje i, obraćajući se drugima koji bježe s njom, kaže: „Nema mi ključa.“ Ova narativna konstrukcija, s obzirom na rečeno, nije oksimoronska i ona u mnogo čemu otvara prostor za razmišljanje o univerzalizirajućim procjenama. Bakija se – tražeći ključ od kuće iz koje nije ponijela ništa, i koja je, dok ona bježi, (možda) već i zapaljena – hvata za jedinu stvarnost koju poznaje i koju želi sačuvati. Odnosno, pošto je ta stvarnost već nestala, Bakija s prazninom nesvjesno isprepliće novu taktičku fikciju u čijem spletu ima smisla tražiti ključ izgubljene kuće: „Običaj je da Muslimanka brine o ključu.“ (Lazarevska 2003: 108) Bez ključa Bakija je u dvostrukom gubitku, jer će izgubiti i osjećaj da postoji jedan mogući život, da postoji značenje doma i pripadanja, gdje god to bilo, da postoji mogućnost preživljavanja. Drugim riječima, sada već prazni ritual brige o ključu odgađa Bakijino suočenje sa pokidanošću vlastite socijalne strukture i obrazaca ponašanja, bez kojih ona nema mjesto zrcaljenja, simboličkog preživljavanja, jer doslovno nju ne priznaje nijedna druga stvarnost.⁹ Premda tematski

⁹ Više o spomenutoj pripovijeci pogledati u Avdagić 2006.

drugačije, na jednakom principu dvosmislenog odlaganja susreta sa stvarnošću funkcionira i jedno od Aidinih pisama u Hemonovoj pripovijeci *Novčić*:

Kada vodimo ljubav, u mraku – nema struje – okrutno je i grubo, kao da se borimo, zato što moramo da iščupamo uživanje i bljeskove ljubavi iz naših izmoždenih tijela. (Hemon 2004: 108)

Naime, okrutan i grub seks postaje ponavljajuća gesta, ritual oplakivanja izostanka moguće zajedničke intimnosti, kako bi se usporilo barem, ili ako potraje, pripremljeno za istinsko suočavanje (mada je ono već prisutno) s ispražnjenošću vlastitog tijela koje ne može realizirati ljubav, nešto što bi se moglo nazvati ljubav. No pored pojedinačnih udvostručavanja fikcije kao prividnog strukturiranja normalnosti (od brojnih ne/spomenutih primjera vjerovatno i najupadljiviji se pronalazi u Suljagićevoj knjizi *Razglednica iz groba*, a odnosi se na želju srebreničkog mladića za korekcijom „klem-pavijih“ ušiju) postoje i društveno kodificirane fikcionalizacije kao institucionalna imaginiranja smisla. Takve fikcionalizacije odnose se na radnu obavezu odraslih ili na odlazak u školu (onih maloljetnih):

Imam šest časova svaki dan. Ne idem na prva dva, pa šta bude. (...) Znam da mi neće ništa. Niko nikog ne izbacuje iz škole u ratu. Boje se da ih Bog ne kazni, pa da ih ubije granata. Zato su vrlo dosadni. Imaju radnu obavezu. (...) Krenuli smo u sedam, da ja ne zakasnim. (...) Oko sedam i petnaest bili smo kod Kasarne. Kod Kasarne stalno padaju, pa smo išli brže, to se nismo dogovarali, nego smo se navikli da tako idemo, stalno. On je kod Vojnih lamela potrčao. Nisam čula ispaljenje. On je samo govorio, šuti, šuti, ovo je najgore. (...) Onda je samo drhtnula cesta, jest bilo najgore, zatvorila sam uši a on je govorio lezi, lezi, lezi. I oborio me na asfalt. On je pao preko mene i tako smo ležali. Mislila sam da je umro, zvala sam ga Enise, Enise. (...) Sa zgrade se sasulo staklo. Enis je govorio šuti, šuti, on je bio živ i svi su potrčali na cestu da odnesu nekog čovjeka što je pao ispred Kasarne. (...) Bilo je sedam i dvadeset pet, a meni nastava počinje u pola osam. (Šehabović 2005: 12-15)

Konačno, bez trunke sumnje je jasno da smrt i produkcija golog, apsolutno usmrtivog života nisu lažne niti simulirane kategorije, ali pripovijetka svjedoči da je o njima (skoro) nemoguće (bez ludila?) misliti izvan diskursa kao kriterija. Pri tome, u prvi plan prodire još jedna narativna činjenica, a to je da ne postoji verificiran diskurs kojim će se misliti goli život, a ne postoji jer se još uvijek smatra intervalom između dva *sretna završetka*. Ali upravo taj *interval*, ta igra dokidanja i raščinjenosti postaje praznina oko koje se konstituira subjekt. Ako su to uvjeti konstituiranja identiteta, onda ne postoji mogućnost njihovog poricanja, već kako pripovijetka i pokazuje, kritički odnos spram njih, distanca koja sve ljude može i mora priznati kao ljude. To je jedini odgovor, ako je odgovor, na lebdeće pitanje narativnog svjedočenja – šta znači preživjeti.

Zaključak

Pripovjedni tekstovi o kojima se raspravljalo na prethodnim stranicama ne čine, dakako, cjelokupnu savremenu bosanskohercegovačku pripovjednu praksu, ali ovaj rad za cilj nije ni imao panoramski pregled već prošireniji uvid u nekolicinu paradigmatičnih tekstova koji svjedoče o iskustvu rata. Odabrani narativni primjeri poslužili su za promišljanje o samoj strukturi i mogućnostima svjedočenja o vlastitoj traumi ili traumi drugih, ali i o samom činu narativnog svjedočenja kao činu odgovornosti u *krizi* pripovijedanja. Narativna svjedočenja prepoznata su kao funkcionalne traumatizacije koje imaju mogućnost moralizacije stvarnosti. Pri tome, ovaj rad ni u kom slučaju nije sugerirao da narativna svjedočenja mogu osigurati i instantne detraumatizacije pojedinačnog života. U drami povijesti i posttraumatskoj drami stvarnosti, bosanskohercegovačka pripovijetka – bez obzira što se posljednjih dvadesetak godina pojavljuje čak i kao dominantan kulturološki žanr – nema takvu, ako ikakvu, iscjeliteljsku snagu, niti je izvan kakvih iluzornih ugovora može i imati. Međutim, odabrani narativni primjeri zastupaju specifično iskustvo koje ima, ili može imati, vrijednost funkcionalne opomene, te koje sugerira kritičku distancu prema ideologiji zločina, veću etičku angažiranost, veću odgovornost za druge, a time ujedno i odgovornost za sebe.

Izvori i literatura

- Agamben, Giorgio (2008), *Ono što ostaje od Auschwitza, Arhiv i svjedok*, Zagreb, Antibarbarus.
- Avdagić, Anisa (2006), „Politike reprezentacije“, *Sarajevske sveske*, br. 14, Sarajevo, Mediacentar, 321-336.
- Avdagić, Anisa (2010), „Slutnja, melanholija, ironija... nada – o nekoliko narativnih slika iz posljednje decenije jugoslovenskog zajedništva“, *Bosanski jezik*, br. 7, Tuzla, Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli, 47-56.
- Bal, Mieke (2000), *Naratologija: teorija priče i pripovijedanja*, Beograd, Narodna knjiga-Alfa.
- Baudrillard, Jean (1994), „No Reprieve For Sarajevo“, *Liberation*, 8. januar, <http://www.egs.edu/faculty/ baudrillard/ baudrillard-no-reprieve-for-sarajevo.html>
- Brigić, Dubravko (1999), *S ove strane života*, Sarajevo, Svjetlost.
- Hemon, Aleksandar (2004), *Pitanje Bruna*, Sarajevo, Civitas.
- Jergović, Miljenko (1999), *Sarajevski Marlboro, Karivani, druge priče*, Zagreb, Durieux.
- Kazaz, Enver (2008), *Neprijatelj ili susjed u kući*, Sarajevo, Rabic.
- Kulenović, Tvrтко (2005), *Trag crne žuči*, Sarajevo-Zagreb, Naklada ZORO.
- Lazarevska, Alma (2002), *Biljke su nešto drugo*, Sarajevo, Buybook.
- Mlakić, Josip (2004), *Ponoćno sivo*, Sarajevo-Zagreb, V.B.Z.

- Moranjak-Bamburać, Nirman (2004), „Ima li rata u ratnom pismu?“ *Izazovi feminizma*, Forum Bosnae, br. 26, Sarajevo, Međunarodni Forum Bosna, 174-190.
Samardžić, Goran (1997), *Sikamora*, Sarajevo, Bosanska knjiga.
Suljagić, Emir (2005), *Razglednica iz groba*, Sarajevo, Civitas.
Šehabović, Šejla (2005), *U cara Trojana kozije uši*, Sarajevo-Zagreb, Naklada ZORO.
Šehić, Faruk (2004), *Pod pritiskom*, Sarajevo-Zagreb, Naklada ZORO.
Trhulj, Sead (2006), *Zadnje vrijeme*, Sarajevo, DES.
Uzunović, Damir (1999), u Dedović, Dragoslav (ur.), *Evakuacija, izbor suvremene priče autora iz Bosne i Hercegovine*, Split, Feral Tribune.
Veličković, Nenad (1996), *Đavo u Sarajevu*, Sarajevo, Dani.

Adresa autora

Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
BiH
anisa.avdagic@untz.ba

DEADLY SERIOUS OTHERNESS: NARRATIVE TESTIMONY ABOUT THE PRODUCTION OF BARE LIFE

Summary

The paper deals with contemporary Bosnian-Herzegovinian short story, in fact deals with selected corpus of narrative texts that testify on the experience of war and the production of bare life – the life which is out of any form of protection. Through selected examples of narrative, this paper attempts to resolve paradox of testimony about the other, in order to find an answer to question whether the testimony about the other is possible, with what kind of terms and techniques, through which symbolic fiction, and in what context narrative testimony has definite meaning. Given the fact that the contemporary Bosnian-Herzegovinian short story, especially after the experience of the war, become aware of own social responsibility, narrative testimony will prove to be a relatively important element in the process of moralization reality, in the process of representing the ethics of responsibility for others and thus in the process of representing a critical attitude towards any kind of a crime.

Keywords: narrative testimony, the ethics of responsibility

UDK 811.163.4(497.6 Sidran A.)-1.09
Originalni naučni rad / Original scientific paper
Primljen / Received on 17. 11. 2012.
Prihvaćen za objavljivanje /
Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Vedad SPAHIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

SIDRANOVA POETIČKA SAMOPORICANJA

Sraz poetološke ekstenzije i intenziteta poetskog očuđenja bio je temeljna odrednica poezije koju je Abdulah Sidran pisao do 90-tih godina. U težnji za ostvarivanjem «tačnosti i preciznosti» pjesme autor je otkrio pouzdan i djelotvoran resurs - nefikcionalne tekstove, navlastito povijesne dokumente, s kojima je njegovo pjesništvo uspostavljalo plodotvoran metakreativni odnos. Posljedica toga bilo je ono za postmodernu tipično drugo- ili čak trećestepeno referiranje na zbilju. S događanjama početkom devedestih godina Abdulah Sidran se definitivno odrekao svoje dotadašnje programske poetike. Intelektualna distanca kao temelj njegove «ideologije istine» očito je za pjesnika postala etičkom kontroverzom. Hiperemocionalna reakcija na zlo i zločine neshvatljivih razmjera deplasirala je sofisticirani međuprostor aleksandrijskog univerzuma i iznudila neposredan i angažovan odnos prema faktima zbilje kao moralni imperativ. U tom smislu poetički je revizionizam uočljiv na svim ključnim razinama poetske strukture od karaktera metaforike i figuracije, stepena afektivnosti do kriterija selekcije građe i sadržaja zbilje kao potencijalnih ingredijenata svijeta pjesme. Ispovjedni ton koji i ranije nije bio Sidranovim pjesmama sada je postao njenom konstitutivnom dominantom.

Ključne riječi: poezija Abdulaha Sidrana, mimetička poetika, dokumentarnost, intertekstualnost, intelektualna distanca, etički angažovana poezija, metafora, afektivnost, konfesionalnost

Abdulah Sidran, onakav kakvog ga poznajemo iz njegove centralne knjige *Sarajevska zbirka*, kakvim je predstavljan u antologijama i čitankama, pjesnik je dijaloga

sa diskurzivnim univerzumom, sa literaturom, poviješću i svim onim što je u konkretnom vremenu i prostoru zavičajnog Sarajeva uspjelo ostaviti znakovni trag svodiv i privodiv u jasno markiranim limitima jedne poetike koja, da bi se estetski ovjerodostojila mora samu sebe, svakom pjesmom iznova, na neki volšeban način poreći. U poeziji koju je pisao do rata tom su samoosporavanju sistemski podložna sva četiri ključna autopoetička određenja, i to: 1. o minimalističkom konceptu lirskog subjekta svedenog na «ogledalo koje pati»; 2. o mimetičkom postuliranju lirskog diskursa («Pjesma mora biti tačna po svemu, a precizna u izrazu»); 3. o iskustvu kao mjeri odnosa prema životnim senzacijama («Meni više ništa, ni ružno ni dobro ne može da se desi») i 4. o figurativnom govoru kao neprikladnom jezičkom instrumentariju unutar tako dizajnirane poetske agende («zaboraviti treba oholo ono lijepo kazivanje»). Ali, «sugestivnost i ljepota Sidranove pjesme», kako kaže Enes Duraković, «dogodi se svaki put kao "čas čuda", neočekivano otkrovenje neponovljivog misterija života koji uvijek nanovo kruni i osipa sva apriorna i "definitivna" saznanja, životne spoznaje i poetička ubjeđenja».¹ Sraz poetološke ekstenzije i intenziteta poetskog očuđenja temeljna je odrednica *Sarajevske zbirke*. Niskoimplikativna defanziva Sidranovih metonimija u nekom svom zaustavnom vremenu preobrazi se na onoj nevidljivoj granici koja razdvaja «težinu koncepta i eleganciju pisanja»² u neumoljivi trijumf metafore kao heurističkog događanja jezika.

Pri svemu tome ipak Sidranovo doratno pjesništvo nekim obilježjima ostvaruje veći stepen podudarnosti spram svojih implicitnih ili eksplicitnih autoreferencijalnih očitovanja. U težnji za ostvarivanjem «tačnosti i preciznosti» pjesme autor je otkrio pouzdan i djelotvoran resurs - nefikcionalne tekstove navlastito povijesne dokumente. Posljedica toga je ono za postmoderno tipično drugo- ili čak trećestepeno referiranje na zbilju. To se posredništvo arhivske građe ukazalo kao svojevrsno savezništvo: suzbijalo je konfesionalizaciju izkaza kojoj Sidran svojom emocionalnom privrženošću gradu i ljudima o kojima pjeva gotovo nagoni inklinira, ali je istovremeno pothranjivalo snagu uvjerenja u intelektualnu distancu kao preduvjet ispunjenja misije pjesnika-svjedoka, nepotkupljivog hroničara duše i duha Sarajeva čije «opće oko» muti spoznaja o tom istodobnom pripadanju i nepripadanju vlastitom svijetu, čineći zahtjevnijim ali i truda vrednijim plan odražavanja sveukupnosti, svođenja najraznolikijih osobnosti, srazova i opreka na jedinstvenu mjeru istine. «Isto ih primati, a znati da ni dva nisu ista», postići da «očajnik i mudrac, dijete, protuha i hulja pred mojim licem budu izmireni» mnogo košta – cijena je samoća. Ona samoća o kojoj je progovorio u znamenitoj pjesmi o Bašeskiji – samoća koju možemo shvatiti kao psihološku, egzistencijalnu, ali prije svega kao poetičku kategoriju, riječju kao metaforu unutarnjeg rascjepa subjekta čija je posvećenost istini ontološki suprotstavljena sentimentalnim ustupcima od kojih, budimo iskreni, živi, kojima se hrani ono

¹ Enes Duraković: *Muslimanska poezija XX vijeka*, Sarajevo, 1990, str. 44.

² Pjer Burdije: *Pravila umetnosti*, Novi Sad, 2003., str. 297.

što zovemo ljubavlju. Nešto golemo moralo se desiti da se pjesnik odrekne svoje samoće. Rat.

S događanjama početkom devedestih godina Abdulah Sidran se definitivno odriče i ostataka svoje programske poetike. Svijest o mogućim posljedicama toga autoironično je izrazio u pjesmi *Kritički dijalog*: «Bijaše, za dlaku/ pa veliki pjesnik/ ali se namjesti/ strašan rat/ i napisa knjigu/ svojih najslabijih pjesama». Onkraj svakog lakonizma u igri su po prilici neki duboki razlozi. Intelektualna distanca kao temelj njegove «ideologije istine» očito je za pjesnika postala etičkom kontroverzom. Hiperemocionalna reakcija na zlo i zločine neshvatljivih razmjera deplasirala je sofisticirani međuprostor aleksandrijskog univerzuma i iznudila neposredan i angažovan odnos prema faktima zbilje kao moralni imperativ. Pjesnikova misija više ne počinje niti završava na koricama knjige i rafama biblioteke, njegova poezija postaje čin u zbilji, on, kako kaže stih iz zbirke *Morija*, sada «tare suze sa očiju Sarajeva». Pjesnik je i dalje opsesivno zaokupljen temom smrti ali ga ne zanimaju eshatološka pitanja. Pitanje koje si postavlja je šta može svojom pjesmom, i to vrlo doslovno, učiniti za običnog malog čovjeka, onakvog npr. kakav je izvjesni Enver koji usred opsade, iako ga ne poznaje, čuva za pjesnika bocu viskija jer vjeruje kao i narod sarajevski da grad neće pasti dok njime hodaju takvi kao Abdulah Sidran. Obaveza koju je podrazumijevao stečeni imidž simbola duhovnog otpora opsadi dovela je do suštinske promjene stava o mjestu i ulozi pjesnika u svijetu. Biti jedan od njih nekada je značilo, kako kaže u pjesmi *Gens una sumus*, «iz trena u tren iznevjeravati samog sebe», sada je pak iznevjerenje jednako nepripadanju. U *Moriji* pjesnik će reći: ...vidi nas/ zar nismo isti/ ko oni/ što drhteći/ s tiketima na stolu/ iščitavaju rezultate/ igara na sreću».

Sidranova autorefleksija o promjenama i njihovim posljedicama nije samo svijest o riziku koketiranja s populističkim nego i svojevrsan implicitni dijalog s bivšom poetikom. Premda diskretan, više privatan i neopterećujući u smislu zahtjeva za nekom specifičnom čitateljskom kompetencijom poetski je revizionizam uočljiv na svim ključnim razinama poetske strukture od karaktera metaforike i figuracije, stepena afektivnosti do kriterija selekcije građe i sadržaja zbilje kao potencijalnih ingredijenata svijeta pjesme. Ranije metafore, dozirano hermetične i strukturirane po modelu ruskih lutaka smijenile su katahreze i kolokvijalizirani metaforički iskazi tipa „nije u svijet/ ni pogledala kako treba/ a on joj se/ ote iz očiju“. Ispovjedni ton i prije nije bio stran Sidranovim pjesmama, sada pak konfesionalnost ima karakter konstitutivne dominante. „Nisam zaplako/ Gotovo nikako// A sad ne znam/ da li ovo kazujem/ Ili plačem“, stihovi iz pjesme posvećene rahmetli Rešadu Hadroviću u afektivnom su smislu emocionalna sinegdoha čitave zbirke *Morija*. Na istom tragu poetski zapisi posvećeni smrti Izeta Sarajlića i Velje Miloševića, tih korifeja neoromantizma u bh i južnoslavenskom pjesništvu, više su od samih epitafa – predstavljaju doslovni i simbolički dodir s nekad mu dalekim i, kako je sam volio reći, neshvatljivim načinom pisanja pjesama.

Ne može se reći da je kritika s nekom dobrodošlicom prihvatila ovaj Sidranov kopernikanski poetički obrat. O poslijeratnim njegovim knjigama malo se piše, ali to ne abolira književnu povijest da, kako sam pjesnik kaže u spomenutom *Kritičkom dijalogu*, imajuću pred sobom sve pjesme uobziri „cijelu sliku o njihovome tvorcu“.

Izvori i literatura

Sidran, Abdulah, *Izabrana djela*, knjiga I, Tuzla, 2004.

Sidran, Abdulah, *Morija*, Sarajevo, 2008.

Duraković, Enes, *Muslimanska poezija XX vijeka*, Sarajevo, 1990.

Burdije, Pjer, *Pravila umetnosti*, Novi Sad, 2003.

Adresa autora

Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Dr. Tihomila Markovića 1

75000 Tuzla

BiH

vedad.spahic@untz.ba

SIDRAN'S POETIC SELF-DENIAL

Summary

Collision of poetic extension and intensity of poetic alienation was key determinant of poetry which Abdulah Sidran wrote until the 1990-ies. By striving to accomplish „correctness and accuracy“ of poems, the author revealed a reliable and effective resource – non-fictional texts, historic documents with which his poetry established fruitful metacreative relationship. The consequence of that was for postmodern literature the typical second or even third degree referencing to reality. Events from the beginning of 1990-ies made Abdulah Sidran move away from his programme poetics. Intellectual distance as a basis of his „ideology of truth“ became ethical controversy for him. Hiperemotional reaction to evil and huge war crimes displaced the sophisticated interspace of Alexandrian universe and forced a straightforward relationship with facts from reality as a moral imperative. In that sense poetic revisionism is conspicuous on all key levels of poetic structure from metaphors, figures of speech and degrees of affection to criteria of selecting material and contents of reality as potential ingredients of the world of poems. Confessional tone in his poems, which could be seen in his previous works, now became their constitutive dominant.

Key words: poetry of Abdulah Sidran, mimetic poetics, documentarity, intertextuality, intellectual distance, ethically engaged poetry, metaphor, affectiveness, confessionalism

UDK 811.163.4(497.6 Musabegović J.)-31.09
Originalni naučni rad / Original scientific paper
Primljen / Received on 3. 11. 2012.
Prihvaćen za objavljivanje /
Accepted for publication on 20. 12. 2012.

Erna MURIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

ŽENSKO PISMO I DE/KONSTRUKCIJA NARATIVNOG IDENTITETA U ROMANU „ŽENE. GLASOVI“ JASMINE MUSABEGOVIĆ

Intepretacija romana Jasmine Musabegović preko konceptata ženskog pisma koncentrira se na načine konstrukcije narativnih identiteta u mnoštvu ženskih iskustava i vizura i u odnosu različitosti i alternacije, stereotipizacije i subverzije spram dominantnih simboličkih okvira: tradicije, porodice, jezika, kulture. Pošto literarne i stilske vrijednosti i posebnosti autoričinih djela u književno-kritičkoj recepciji nisu interpretirane kao *strategija* upisivanja tjelesnosti u tijelo teksta, niti kao mogućnost konceptualiziranja ženskog pisma, ovaj rad pokušava elaborirati ženski rakurs ovih tekstova kao manjinski diskurs, kao pisanje iz pozicije žene i svjedokinje, otvarajući pitanja i probleme pregovaranja ličnog i kolektivnog identiteta. Poetološki prostori samotumačenja ženskog subjekta u procesu te prostor iskustva rata pokazuju se kao osnovna problematska čvorišta unutar kojih ženski tekst afirmira ekonomiju poštivanja drugoga i antiratnu po/etiku naspram ubilačkih identiteta i kulture smrti i nasilja. Uzimajući u obzir osnovne teorijske i metodološke postavke feminističke i poststrukturalističke kritike, kao i Ricoeurove hermeneutike sopstva, iščitavanje narativnog identiteta u romanima Jasmine Musabegović rezultat će potvrdom teze da priča podvrgava ženske subjekte višestrukim varijacijama identiteta, ispostavljaajući kao etički uslov priznavanje drugačijeg i drugog bez kojega priča ne bi bila moguća. Posljednji roman Jasmine Musabegović, „Žene. Glasovi“ specifičan je tekst koji, u kontekstu antiratnog pisma i poetičkog prevrata post/ratne bosanskohercegovačke književnosti, želi biti ženskim svjedočanstvom o ratu. Difuzna struktura ovoga romana realizirana je kao protok mnoštva glasova svjedoka i žrtava rata koji zapos-

jedaju naratorkino pismo tako da pojmovi traume i sjećanja imaju glavnu ulogu u apokaliptičnom scenariju ovoga romana.

Ključne riječi: žensko pismo, narativni identitet, poetika svjedočenja.

Ovaj naročiti jezik, čije korišćenje daje piscu dičnu ali nadgledanu funkciju, obelodanjuje neku vrstu u prvom trenutku nevidljive zavisnosti svojstvene svakoj odgovornosti: pismo, na svom izvoru slobodno, konačno postaje veza koja prikiva pisca za Istoriju, i samu okovanu: društvo ga obeležava vrlo jasnim znacima umetnosti da bi ga što pouzdanije uključilo u vlastitu otuđenost.
(Roland Barthes)

Posljednji roman Jasmine Musabegović uključuje se u opći poetički prevrat bosanskohercegovačke književnosti koja, na ruševinama modernizma i humanizma, u uslovima nezavršenog prezenta traume, nastoji redefiniirati kulturološke, identitarne i historijske odrednice subjekta ratne drame. Uz svu diverziju autorskih individualnih poetika i kompleksnosti društveno-političke scene na kojoj one izrastaju, zajednički je nazivnik ovih tekstova antiratni angažman u formi tzv. *poetike svjedočenja*. To je subjektivna, gotovo dokumentaristička i etički postulirana priča-svjedočanstvo ispričana iz optike žrtve, pri čemu se realiziraju različiti načini narativne prezentacije stvarnosti o kojoj se svjedoči. „Žene. Glasovi“ je tekst koji je ispisan *zahtjevom* vremena, „intervencijom historije u osobnu priču“ (Moranjak-Bamburać 2006) tekst čija se difuzna struktura formira kao protok nesvodljivog mnoštva glasova / svjedoka / žrtava: „Svjedočiti tako ne znači samo pripovijedati nego se i obvezati, a pripovijedanje uputiti drugima, preuzeti odgovornost – u govoru – za povijest ili za istinu o nekom događaju, za nešto što, po definiciji, nadilazi osobno, po tome što posjeduje općenitu (neosobnu) neospornost i posljedice“ (Vojnović 2008). Etički nagovor naracije za autoricu se, međutim, ispostavio u ranijem intelektualnom angažmanu za vrijeme rata i neposredno nakon njega, tekstualno uobličenom u knjizi indikativnog naslova „Naličje historije“. Iz perspektive interžanrovske / intermedijalne i disperzne strukture ove knjige, neke od ključnih tematskih opsesija kao da sugeriraju kasnije romaneskno uobličjenje; takvi su, primjerice, eseji „Rat, žene, kultura“ i „Srušena sloboda stvaraoca“ i dnevnički zapisi sa fotografijama nasumično izabranih lica / svjedoka sarajevske tragedije: ocrtavanje topografije progonjenih, *opsjednutih*, progovaranje iz bešćutnog mjesta traume prošlosti, iz „crne rupe“ svijeta, realizirat će osobeni, granični prostor i medij pripovijedanja u romanu „Žene. Glasovi“. Nedvojbeno „antiratno“ i još k tome žensko pismo ovog romana, u književno-kritičkoj recepciji nije interpretirano adekvatno resursima koje nudi: izuzev Nirman Moranjak-Bamburać, bosanskohercegovačka kritička javnost nije se ozbiljnije pozabavila ovim književnim tekstom. Analizirajući strategije i efekte fikcionalnog obnavljanja povijesti u romanima Kriste Wolf, Nirman Moranjak-Bamburać zapaža

oblikovanje jedne ženske figure proročice, koju vlastito svjedočenje o strategijama nasilja pozicionira i konstruira u liminalnost, a naraciju samu dovodi do „aporije glasa, koja nas treba osloboditi ideologije jednog narativnog glasa, dovesti nas do trenutaka kada više ne možemo biti sigurni ko govori, ali nas se može posredno izvijestiti o onom nemislivom, neprikazivom, o tišini, neuspjehu, ili odbijanju da se govori“ (Moranjak-Bamburać 2006). Ovaj bi se zaključak bez ostatka mogao primijeniti na iščitavanje konstrukcije identiteta pripovjedačice i identiteta narativa u romanu „Žene. Glasovi“.

Pozicioniranje tijela pripovjedačice Nizame na stablo čempresa kreira višeznačan prostor graničnosti iz kojega se generiraju i prepiliću narativi o smrti i preživljavanju, traumi i gubitku, izmiješani do nemogućnosti ustanovljenja primarnosti jednog glasa / priče nad drugim/om. Kao simboličko mjesto susreta života i smrti, „drvo tuge“ predstavlja figuru i medij za reprezentaciju individualne i kolektivne traume, potencirajući u svojoj višeznačnosti i samu prirodu neiskazivosti traumatične priče. Raspolućenost i ambivalentnost postaju osnovne odrednice jedne naracije koja je svjesna vlastitih slijepih mrlja, činjenice da „kalem“ bilježi samo jednu stranu priče i samo neke od bezbrojnih istina, i neizostavnog „rezultata“ u izvjesnosti izostanka katarzičnog završetka. Kako se „radnja“ ovog romana zapravo sastoji u izmjenjivanju pripovjedačičinih i drugih glasova koji opričavaju vlastita iskustva, a vrijeme pripovijedanja simultano bilježi iskršavanja različitih *individualnih vremena*, tako je i pokušaj svođenja sižea na linearan tok osuđen na propast: premda je fragmenacija kao načelo pripovjedne konstrukcije prisutna u „Snopisu“ i „Mostu“, rasupnjujuće dejstvo *glasova* u ovome romanu je otvoreni izazov reprezentaciji uopće, autoreferencijalni i autopoetički izazov, ali i iskušenje intepretacije koja upada u postulirani raskol promatrača i žrtve, autorice i čitateljice. Svjesnost da samo jedna strana priče „preživljava“, odnosno da je „trauma drugog neprikaziva“ (Mijatović 2009) rezultira tekstualnim akumuliranjem lajtmotiva tajne i vriska, kojima na različite načine pismo iskušava ne/predočivost: jedanput inskripcijom fizičkog, tjelesnog doživljaja, drugi put deskripcijom transcidentalnog, kosmičkog ulančavanja totaliteta patnje. Tijelo pripovjedačice u romanu je, zapravo, prezentirano kao istodobno fizički i transcendentelni medij-kalem na kojem se bolno urezuju poruke živih i riječi mrtvih i koje stoga, bez da bi bilo razvlašćeno vlastite prošlosti i intimne historije, ipak znači više od sama sebe:

Moj kalem piše i riše po nebu, preko vrha čempresa. Ne, ja s tim nemam ništa. Ja sam uskraćena. Bol nije plodonosna. Tek naknadno, kad se udalji i pokaže u svom obliku. (Musabegović 2005: 42–43)

Preuzimajući na sebe teret podnošenja / prenošenja boli, pismo mora dobiti gotovo metafizičku, proročansku dimenziju i istovremeno zadržati vezu sa tjelesnim, zemaljskim, slikovnim – to stalno balansiranje *između*, na granici, priznavanje nemoći jezika u pokušaju preboljevanja njegove afazije, uspostaviće dijalošku i polilošku

strukturu naracije, strukturu koja isječcima i prekidima re-kreira mozaik ratne tragedije. Stavljanje tijela i riječi pripovjedačice u ime i glas drugih otvorit će, međutim, i uvijek rizične relacije individualnog i kolektivnog identiteta, memorije, narativa. Naime, koliko god priče žrtava (najčešće žena) kao i priče protagonista naratorke prošlosti bile različite, one ipak zadržavaju jednu osnovnu sličnost koja ponekad prijeti nadilaženjem ličnog iskustva etno-nacionalnim i / ili političkim poentiranjem koje žrtveni poredak ugrađuje u kolektivnu projekciju traume ili sudbonosne „istine“ naracije, iskrsavajući negdje sa margina onog stalno ponavljano i prisjećano pitanja pripovjedačicine majke Fatime: „Koje će od moje djece ako nas sustigne klanje?“ (Musabegović 2006: 20).

Tekst romana „Žene. Glasovi“ bori se tako sa istom onom opasnosti od upadanja u krug stigmatizacije neprijateljskih drugih, naspram nekritičke glorifikacije ili viktimizacije nacionalne historije, čiji su teret ponijeli i drugi pripovjedni tekstovi sa ratnom tematikom. (Kazaz 2004). Izabrana optika žrtve, čije rastrzano svjedočanstvo dovoljno govori samo za sebe, ponekad je posvojeno komentarom pripovjedačice tako da ogoljeni historijski apsurd i besmisao individualne tragedije postaju tek ugradbeni dijelovi za narativnu restauraciju kolektivne prošlosti.

Sjećam se rečenice koju sam pročitala kod jednog alžirskog pisca: ‘Iza svake naše riječi, misli ili crte, stoji Sahara’. Ja sam dugo mislila šta stoji iza riječi Bosanca. Geografski, to bi mogle biti zelene šume, modre i prozirne rijeke, kulturološki-mostovi kao spoj dva svijeta, dvije civilizacije, u onoj profanoj i istrošenoj upotrebi, a sada znam da nije ništa od toga. Jer, nije tačno da je prethodna generacija istjerala mogućnost ponovne žrtve. Ne, neću reći moju rečenicu. Ježiš se. Ježiš se, jer znaš da je istinita. Iza svake naše riječi stoji prošli i svim snagama potisnuti genocid. Ljepše govoreći: viša sudbina. Sudbina nije tek zatiranje. Ona može biti zla, ali ne bez sutra. (Musabegović 2006: 164)

U cjelini teksta, ipak, lična priča ne gubi na sugestivnosti i dominaciji nad povremenim prodorima diskursa o nacionalnom identitetu. Polifona struktura naracije, realizirana kao višesmjerna komunikacija pripovjedačice sa svojim umrlima, kao i invokativno i kakofonično iskrsavanje anonimnih glasova koji potražuju svoje pravo na priču / istinu, ne dozvoljavaju da traumatična fiksacija / fikcija p/ostane petrificirano središte romanesknog diskursa.

U apokaliptičnom scenariju razrušenog doma i opustošenog zavičaja, po kojem zavijaju gladni psi i neprijateljski projektili, pripovjedačica će najprije rekonstruirati glas umrlog djeda Abdurahmana, sahranjenog podno čempresa. Abdurahmanova priča doziva nesmirenu porodičnu prošlost i oživljava poznato-nepoznata lica naratorkinog djetinjstva, vezući priče o sudbinama i ljubavima sa gotovo umirujućim, terapijskim efektom stvaranja i održavanja veze, kontinuiteta, smisla. Čitavo to dovođenje prošlosti pripovjedačicinih srodnika, lica i detalja koja su naseljavala izgubljeni krajolik djetinjstva, oživljavanje tradicionalnog i misterioznog lika nene i njezinih vještih

ruku u kojima se naratorka prepoznaje, octava jednu emocionalnu topografiju sjećanja sa izrazitom kontraprezentom ulogom, nekom vrstom idiličnog surogata za destruktivnu i destruiranu stvarnost sadašnjosti. Sjećanje je ovdje u funkciji otpora, jer jedino što identitetu prija jače od ratnog nasilja jeste prisilna smrt prošlosti – zaborav.

Spustili su me u donju odaju ispod sata, onog tvog velikog, a tihog; u sobi nema više musandere ni sećija, tek fotelje, nakrcane, i uglovi puni vitrina. Tjeskoba od tuđih stvari. Ali su zidovi ipak mirisali na našu kuću. (...) Miris je ušao u mene sa svih strana. I tako ofucana i izmijenjena bila je kuća naša. Šta te dvije riječi znače, to samo beskućnik i izbjeglica znaju. Ja sam to već ranije saznala živeći po ateljeima na posljednjim spratovima. (...) Doticaj sa svojim dijelom zemlje i neba, i bilja, to je kuća i snaga. To je ona životna os na koju se napredaš, a što će sa smrću iscuriti. Mislim i pričam svašta kada sam gore na čempresu. Slike slažem da strah odagnam. Moje precizno oko i sigurna ruka treba da opaze i zaustave neprijatelja koji se šunja u diverziju. (Musabegović 2006: 19)

Nizamina pozicija braniteljke rodnog kraja je okolnostima iznuđena odluka: u nakani da pokupi ostavljena platna uputila se preko sarajevske piste u zavičaj i tu ostala; iz zaraćene hercegovačke teritorije više nije bilo izlaza, a dom je dobio novo značenje identitarno bitnog prostora kojemu prijete ne samo doslovno rušenje i potiranje nego i simbolički nestanak i zaborav. Nostalgija naratorka za prvobitnim starinskim izgledom kuće predstavlja tako oklop jedne dublje i općenitije čežnje koja „proističe iz gubitka prvobitnog predmeta želje, kao i iz njegovog prostornog i vremenskog izmještanja“ (Boym 2005). Dom koji se nastoji rekonstruirati u fragmentima sjećanja i pričama drugih, više je simboličko nego konkretno mjesto sigurnog udomljenja – dom je *čežnja za domom*, nepouzdana i nezavršivo prisjećanje iscjepkanog ambijenta neke zajedničke prošlosti koju su nastanjivale riječi, priče, stvari pojedinačnog života. Zapravo, ono što brojne pojedinačne uokružuju u svojoj različitosti jeste izgubljeni prostor kulturnog-kolektivnog pamćenja kojega Svetlana Boym definira kao „skup repera iz svakodnevnog života koji obrazuju zajedničke društvene okvire individualnih sjećanja“ i „služe samo kao orijentiri u odnosu na individualna sjećanja koja mogu da se razgranaju u mnoštvo različitih priča“ (Boym 2005: 103–104). Između priča o žrtvama i neprijateljima, roman će, ne bez žaljenja, povremeno evocirati izgubljenu *kulturnu bliskost* koju su ratom nasilno proizvedene granice protjerale u atopijsku dimenziju nostalgije. Nalog sjećanja, u formi nostalgične čežnje i refleksije, konstruirat će identitet naracije u stalnom protoku ambivalencije i preklapanja prošlog i sadašnjeg, posjedovanja i gubitka, riječi i šutnje, historije i individualne priče:

Dovlači slike, kao i ja, i pokriva se njima. One će biti štiti od svega. Pamti ih. Izvučene iz zaborava i nevažnosti. Pokrij se bojama, kao snenim velovima. Progovori da se sabereš. (Musabegović 2005: 27)

Dešifrovanje bola, za kojeg će naratorica ustvrditi da znači tek *naknadno*, podsjetit će nas da se „ni u kojem slučaju prošlosti sjećamo *poradi nje same*“ (Assman 2005), odnosno da smisao prošlosti, korijen, izvor ili punina identitarnog ostvarenja mogu biti tek imaginirani, zaželjeni, ocrtani i upisani u gubitak. Pojedinačna svjedočanstva, u užasu svoje stvarnosnosti, neće zahtijevati mobilizaciju naracije u potenciranju nekog konačnog i rasterećujućeg smislotvorenja upravo zbog nemoći jezika da takvu utjehu pruži: „Vidiš da nemam riječi, kako su mi profane, kao da kažem da idem u granap da kupim hljeb“, kaže pripovjedačicina sestra opisujući sarajevski pokolj na Markalama. Trauma prezenta dozvat će prošlost kao izgubljeni raj (iz kojega se, dakako, mora zaboraviti pokoja tajna), kao simbolički svijet smisla, *snene velove* čežnje, kojima se pokriva ogoljeni apsurd ratne svakodnevnice. Bol će postati fantomski ud, drugost prošle *sadašnjosti*, koja će svjedočiti o nezalječivoj traumi:

I ovaj rat je samo jedna velika i neprekinuta bol. Ponavljana na razne načine. Naravno, ako ostaneš živ. Dešava se sve mimo tebe. Ni zrnce tebe nije aktivno, osim stalne i uporne niti da preživiš. A kakav ćeš biti kad preživiš, to ti ne znaš. Tvoja bol i stradanje izrodiće jedno novo tijelo s kojim ćeš se i u koje ćeš izlučiti najveći dio sebe. A i ta bol, kada se zaokruži i postane živa ličnost s kojom živiš, postaće najintimniji neznamac. (Musabegović 2005: 124)

Za razliku od afektivnog i simboličkog prizivanja uspomena iz prošlosti, traumatsko sjećanje destabilizira identitet, proizvodeći diskontinuitet, fragmentaciju, prekide i afaziju, gdje se traumatična iskustva „umanjenog“ subjekta „ne mogu transformirati u spasonosne simbole“ (A. Assman 2005). Daleko od toga da bi donosila neko emancipativno ili emocionalno rasterećenje, drugost traume proizvodi identitarne drugosti, nesuglasnosti, nemogućnost pripovijedanja, praznine i aporije same naracije koja živi s vlastitim fantomima.

Kao što indicira naslov romana, pripovijedanje naglašava žensku priču i posuđuje naratorski glas iskustvima i svjedočanstvima žena. Nekoliko priča koje „hvata“ Nizamin kalem kroz individualni iskaz patnje uobličava kolektivnu dramu *majke*, kroz koju se projektira ženska simbolična uloga nositeljke kulturnog identiteta zajednice. Majčinska figura je, svakako, dvosjekli mač za reprezentaciju stvarnog ženskog iskustva: kao što navodi Rada Iveković, u svakoj nacionalističkoj i ratničkoj politici, žene otjelotvoruju određene ideje / ideale (Naciju, Domovinu, Slobodu...), ali isto tako postaju značajniji negativnih karakteristika pripisanih drugoj strani. Reprezentirana svjedočanstva žena koje govore *u svoje ime* su nepovezane priče, često iskazane lokalnim idiomom, koje neprekidno miješanju vremenske i prostorne koordinate, vraćaju se na početak ili zaboravljaju kraj, akumuliraju detalje i marginalije događaja, započinjući iz daleke prošlosti pojedinačne autobiografije, inkorporirajući u sebe neke druge priče, neprekidno obilazeći oko središta traume, ponekad je izgovarajući tek u nagovijesti... Ponekad su prekinute anonimnim glasovima koji potražuju jedanput svoje dijete, drugi put nečiju majku. Na taj način se uspješno ostvaruje efekat polifoničnog *oglasovljenja*,

neposredovanog prenošenja iskustava, kroz odabrani medij raspolućenog stabla-kalema i pripovjedačice na njemu, osamostaljenja ženskih glasova koja svjedoče o intimnom, porodičnom i društveno-političkom nasilju kojih su žrtve. Narativna logika ovih ispovijesti ne može se tačno definirati, jer počiva kako na akumulaciji i retardaciji radnje tako i na fragmetaciji i uskrati u funkciji predočavanja nasilno uvedene praznine. Ispovijest Safije čiji je sin poginuo, Džemile kojoj su četnici ubili bebu pred njezinim očima, starice čija je kćerka umrla nakon višestrukog silovanja, priče su koje bespogovorno traže emocionalno ulaganje kako pripovjedačice tako i čitateljice, stvarajući ponor bola u kojem propada svaka mogućnost recepcijske distance. One, zapravo, sugeriraju i potiču subjektivizaciju i afektivno čitanje kroz etički imperativ solidarnosti sa žrtvama: „Tamo su sva moja druga ja“ (Musabegović 2006: 107). S druge strane, međutim, na marginama romanesknog diskursa, krug bola ženskih ispovijesti i naknadnih refleksija naratorke inskribira se i kao mitsko-usudbena projekcija etničkog identiteta, pri čemu se žensko pamćenje mobilizira unutar kolektivnog pitanja žrtve i krivice, a tok pojedinačnih sudbina poentira kao regresivno obnavljanje historijskog *žrtvenog poretka*: „sve se ponavlja, samo još žešće“ (Musabegović 2005: 127). Pripovijedanje na određenim mjestima kao da zaboravlja svu lepezu nesvodljive inkongruencije individualnih, političkih i etničkih faktora koji se uključuju u raspravu o „historiji jednog naroda“ (ovdje prikladno pristaje asocijacija na Karahasanovu *nečistu historiju farnaka*), obavezujući se na jednostrani kulturno-nacionalni smisao, pronađen / iskonstruiran u usudu genocidnih ponavljanja:

Tada nas još nisu silovali, a kamoli se redali i čekali do začeca. Još nisu u svom zlu bili došli dotle. A, evo, u ovom ratu jesu. (...) Ima li jada koji nas neće sustići? (Musabegović 2006: 84)

Govor o transgeneracijskoj kumulativnoj traumi, kako to zaključuje Nirman Moranjak-Bamburać, doista je „kost u grlu“ kako pripovjedačice tako i čitateljice. Tekst koji nastoji biti literarnim svjedočanstvom ratnih tragedija u svakom trenutku nalazi se na skliskoj granici koja prijeti da subjektivizam i afektiranost pripovjedačinog pisma zamijeni negativnim diskursom prospekcije i regresivnim emocijama mržnje, pa i samo čitanje balansira na tankoj niti koja razdvaja identifikaciju od interpretacije. Zadržavanjem u „sigurnim zonama“ koje uspijevaju izbjeći prodoru etnonacionalnih metanarativa, podsjećamo se da po/etika teksta ipak insistira na ispisivanju ženskih priča u kojima „proročanski“ dar ili ukletost naratorke prepoznaje vječitu sudbinu gubljenja.

Prvo je zagubila djecu, vukući na plećima nepomičnu majku, a kada je nju spustila pod smokvu, otišla da ih potraži i našla, zagubila je majku. Onda će opet ostaviti djecu, a ponijeti majku, pa tražiti djecu, pa majku, pa mjesta gdje ih je ostavila... Gubljenja se ne zbivaju zajedno. Pa majku, opet, pa djecu, opet, pa sebe, pa ne znam više ni koga je ni šta nije sve izgubila. Žena. (Musabegović 2006: 104)

Sudbina, dar ili ukletost ženskog subjekta da uvijek skrbi o drugome pa se uvijek i izlaže riziku njegovog gubljenja / pronalaženja, ta dvostranost ženske pozicije asocira i na naratorkinu sposobnost općenja sa živima i mrtvima, dinamiku primanja i otpuštanja (posjedovanja i razvlašćenja) njihovih poruka i nečitljivih pismena, polimorfnu i reverzibilnu sposobnost ženskog pamćenja, uobziravanje ženskih genealoških i međusobnih veza, na koncu, povezanost ženske sa repetitivnom ekonomijom prirodnih ciklusa. Imenica „žena“ ovdje dobija mitsku i simboličku dimenziju gdje pojedinačan ženski život biva tako povezan sa drugim životima da ona može više puta umrijeti i oživjeti u dramatičnoj scenografiji gotovo obrednog ponavljanja posjedovanja-gubljenja. Međutim, ako je s jedne strane, ženska sposobnost da „obnavlja život“ ugrađena u temelje ideologije održanja nacije, tekst također predstavlja i drugu stranu te „medalje“, gdje stvarnim ženskim egzistencijama, izvan istih ideologija, ostaje tek bolno sjećanje na umrle i njihov pomen, kao u ritualu molitve opisanom u „Mostu“. Stoga se tekst romana „Žene. Glasovi“ može čitati i kao dokument ženskih su-učestvovanja i preživljavanja smrti svojih srodnika, kao izokrenuta tanato-grafija, koja „muškim kalemima“ što ispisuju smrt suprotstavlja svjedočanstvo smrti koje zazivaju život. Nastojanje da se ispriča priča ne samo iz perspektive preživjelih nego i „iz ugla stradalog“ gdje žene nose istodobno i jednu i drugu nezahvalnu ulogu, kreira pismo koje dokumentuje smrt, ali isto tako i sposobnost da se živi i svjedoči o preživljavanju. To pismo svjesno je vlastitih ograničenja i štaviše ironično se odnosi spram pokušaja da se progovori u ime umrlih. Jedino što preostaje je iskušavanje samih granica riječi, dovođenje do aporija glasa, odbijanje da se pokori represiji šutnje i zaborava.

Ko je ikada mogao napisati šta osjeća duša koja ide sporim i urednim korakom u gasne komore. Priče se pričaju iz ugla preživjelih. Dakle, ipak sretnika. Ti koraci sa dječom ispred ili iza sebe su neiskazani. Tu umjetnost staje. (Musabegović 2005: 124)

Ovaj autoironični komentar može poslužiti kao uvertira koja će metateksualnim asocijacijama i citatima povezati priče „Skretnica“ i „Žene. Glasovi“, majčin roman sa naratorkinom osobnom dramom, dekonstruirajući ideologije umjetničke reprezentacije i metanarative humanizma, socijalističkog progressa, herojske naracije. Vraćajući se u kuću nakon odrađene smjene na snajperskom položaju, Nizama zatiče pismo, potpisano njezinom prijateljicom i majčinom polusestrom Hatidžom, sa smotuljkom zlatnih minđuša kakve je naratorkina majka Fatima razmijenila za kilogram masla u Drugom svjetskom ratu. Naslovljeno sa: „Naša cijenjena slikarko, a sada i hrabra i poštovanja dostojna, ženo“. Vispreni stil revolucionarno-humanističkog diskursa izaziva kod naratorke ironičnu reakciju i uobličava pripovijedanje kao odgovor svih žrtava revolucija i ratnih pogona, kao dezideologiziranu i realističku optiku onih kojima je od svih ideja / ideala / istina ostao samo goli život i instinkt preživljavanja. Minđuše koje su Hatidži ostale od nepoznate žene, poginule u ratu,

iste one koje je Fatima zamijenila za hranu, trebale bi da znače opomenu da „u najtežoj slabosti, kada bih i samu sebe prodala za komad hljeba i masnoće, ne dođem u iskušenje“ (Musabegović 2006: 106). One su ujedno i simbolički i intertekstualni „dodatak“ koji povezuje sudbine majke i kćerke, puteve dvaju tekstova / pisama, ali ne znače, kako je to htjela Hatidža, veliku priču o Slobodi i Herojstvu, nego predstavljaju simbol golog preživljavanja, sasvim ljudske, neherojske borbe protiv gladi.

Dugo i gorko sam plakala. Što odavno nisam. Džildu će izvući iz ovog pakla, ja ostajem. Ona je dobila propusnicu za dalji život. Od moje nikakvog izgleda. Ostajem u kotlu, a ona me još hrabri, čita mi ideološke, moralne i stvaralačke lekcije. Kao da je ovo prilika za moje stvaranje. Ona misli, pošto sam je osjetila, da će zraka iz minduše povesti me ka zraci sunca i opstanka, a najprije ka svjetlosti u kojoj su se kupala moja lelujava platna. Glupost. Ne znam da li će mi više ikada biti do toga. Ja sada gonetam život i njegove sve pukotine kroz koje se mogu provući da ostanem živa. (...) A ona meni samo što partizanske vatrenjake ne drži. Nekada sam im i vjerovala, tim vatrenjacima. Vatrenjacima na grobovima pokošanih mladića. Hvala ti lijepo. Može, kad si ti ostala živa. (...) Samo je istina o ratu s njihove, te tamo strane. Ideologija? Ma koja to ideologija kada ti dođeš na red. Religija? Moliš se Bogu za život, a ne za hrabru i veliku smrt. (Musabegović 2006: 106)

Isprovocirana ratom ali i ideologiziranim kovanicama u prijateljičinom pismu, uobličena minimalistička vizura i etika golog ljudskog stajališta predstavlja govor koji, kako kaže Enver Kazaz, „iz središta povijesne apokalipse“ dekonstruira i dezavuiru ne samo utopije jugoslovenskog socijalizma (ideologiju bratstva i jedinstva), metanarative partizanskog herojstva, nego i modernističku estetsku utopiju umjetnosti kao emancipatorne snage čovječanstva, prokazujući njihovu lažljivost „kao nemoćne i zaludne iluzije pred krvavim hodom povijesti i vampirskom nakanom ideologija, politika i đavoljom prirodom zločina“ (Kazaz 2004). Ispovijedajući tu eks-centričnu etiku i estetiku marginaliziranih, pripovjedačica se prisjeća međunarodnog književnog susreta na kojem je, u identifikaciji sa riječima nekog alžirskog pisca, iskrslilo pitanje mapiranja kulturnog identiteta između imperijalističkih sila i koloniziranih naroda: kako i da li je moguće da kolonizirani narod izbjegne vlastitu prošlost i mjesto koje ih određuje? Našavši se na susretu intelektualaca, žrtva ratne drame koja se odigrala u „srcu Evrope“ može osjetiti još samo svoju neminovnu definiranost granicom koja je, prije nego socijalistička euforija sretnog prelaženja, linija djelotvornog razdvajanja i mjesto neprevodivih razlika. „Marginalni Evropljani“, kaže Svetlana Boym, „opsednuti su granicama: mentalnim i fizičkim, političkim i erotskim“ (Boym 2005). Granica u ovom slučaju, upisuje poziciju pripovjedačice kao istovremeno emocionalnu, fizičku i simboličku eks-komuniciranost; kako kaže Dubravka Ugrešić – ona je noćna mora stalnog fusnotiranja vlastitog jezika, historije, kulturnog identiteta, tijelo koje prelazi stvarne i zamišljene granice uvijek će zadržati nešto od njezine drugosti i fantomskog progovaranja.

Gledam sitnog i žilavog kolegu čija me riječ dotakla. U pustinji, njih je dotakla riječ, a i Bog. Tamo se on ukazao svim vjerama. Moja pustinja je gora od njihove. Pustinja. U preklano grlo ulazi nebo, a u njihovoj pustinji nebo se ne prelama nigdje, tek se naljeva svom svojom širinom. (...) Kod mene je jedan beskraj presječen. Da mu priđem? Ta njemu je stalo da ga razumiju veliki: Amerikanci, Francuzi... oni su važni. Susreli smo se u riječima kao u sudbinama, i svaki drugi oblik susreta je nevažan. (Musabegović 2006: 166)

Riječ granice i *granice riječi* postaju tako temeljne odrednice pripovjedne pozicije koja se nastoji izboriti sa vlastitom limitiranošću, koja liminalnost zapravo nastoji pretvoriti u produktivno mjesto pripovijedanja – potraživanja pravde. To je naracija koja se, katkad vrlo uspješno, oslobađa nametnutog viktimiziranog položaja i pronalazi izlaz u iskazu bola samog, iznalazeći prostor *dijaloga sa iskustvom*, „moć govora i djelovanja koji počinju od lica/tijela kao mjesta trauma i sjećanja“ (Husanović 2005). Zahtjev za progovaranjem i nepristajanje na šutnju prevode naratorski glas u množinu glasova koji potražuju pravo na sjećanje i pravo na priču. Pripovjedačicina uloga prevoditeljke nebeskih i zemaljskih pismena bola otkriva se tako kao akt solidarnosti i preuzimanje odgovornosti za druge ali i artikuliranje pisma i prostora za mijenjanje postojećih režima represije i nasilja. Kreirajući tekst kao svjedočanstvo o ratu, podastirući svjedočanstva žena, i pripovijedajući poziciju žene koja je preživjela rat na samom poprištu njegovih strahota, autorka Jasmina Musabegović realizira žensko pismo kao antiratnu po/etiku, kao oblik suprostavljanja kulturi nasilja i smrti.

Izvori i literatura

- Assman, Aleida (2005), „Tri stabilizatora pamćenja: afekt – simbol – trauma“, *Razlika / Difference*, god. 4, br.10/11, Tuzla, 133–165
- Assman, Jan (2005), *Kulturno pamćenje*, Vrijeme, Zenica.
- Barthes, Roland (1971), *Književnost, mitologija, semiologija*, Nolit, Beograd
- Boym, Svetlana (2005), *Budućnost nostalgije*, Geopoetika, Beograd
- Husanović, Jasmina (2005), „Post/ratna trauma i političke emancipacije: rodna perspektiva“, *Zeničke sveske* 01/05, Opća biblioteka Zenica, Zenica, 59–68
- Kazaz, Enver (2004), „Prizori uhodanog užasa“, *Sarajevske sveske* 5, Mediacentar, Sarajevo, 136–165
- Mijatović, Aleksandar (2009), „Trauma i pitanje reprezentacije: suvremena teorija traume, Sigmund Freud i Walter Benjamin“, *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 21/2, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 143–162
- Moranjak-Bamburać, Nirman (2003), *Retorika tekstualnosti*, Buybook, Sarajevo

- Moranjak-Bamburać, Nirman (2006), „Trauma-memorija-pripovijedanje. Romaneskna trilogija Jasmine Musabegović“, *Sarajevske sveske* 13, Mediacentar, Sarajevo, 359–369
- Musabegović, Jasmina (1999), *Naličje historije*, OKO, Sarajevo
- Musabegović, Jasmina (2005), *Žene. Glasovi*, Svjetlost, Sarajevo
- Vojnović, Branka (2008), „Narativni postupci poetike svjedočenja u bosanskoj ratnoj prozi“, *Filološke studije* izdanje 2008 / tom2, Zagreb,
http://philologicalstudies.org/index.php?option=com_content&task=view&id=142&Itemid=65&lang=hr

WOMAN'S WRITING AND THE DE/CONSTRUCTION OF THE NARRATIVE IDENTITY IN NOVEL „WOMEN. VOICES“ BY JASMINA MUSABEGOVIĆ

Summary

The interpretation of the novels written by Jasmina Musabegovic through the concepts of women's writing is focused on the ways of constructing narrative identities from women's perspectives and experience, and on differences, alternations, stereotypology and subversion in relation to the dominant symbolic references: tradition, family, language and culture. Literary and stylistic values as much as the unique values of author's novels in literary-critical reception are not interpreted as a *strategy* of 'writing in' the corporality into the body of the text nor as a possibility of conceptualizing women's writing. This thesis tends to elaborate women's perspective as a minority discourse written from the position of a witness while, simultaneously, opening the issues and problems of negotiating individual and social identity. Poetic frames of self-interpretation of female subject in the process and the experience of war are exposed as a fundamental intersections in which women's text establishes the economy of respecting the other and anti-war po/etic(s) in contrast to the 'identities that kill' and the culture of violence and death. Considering the basic theoretical and methodological premises of feminist and poststructuralist critique, as well as Ricoeur's hermeneutics of self-being, 'reading out' the narrative identities in the novels by Jasmina Musabegovic will result in confirming the thesis that the female subjects experience multiple variations of identity within the story, issuing that the acknowledgement of difference and the other is the main ethical condition without whom the story would not be possible. Last published, novel „Žene. Glasovi“ is a specific text which, in the context of the anti-war letters and poetic subversion of post / Bosnian war literature, wants to be a woman's witness of the war. Diffuse structure of this novel is realized by many voices as the flow of witnesses and victims of war who possess narrator's letter to the terms of trauma memories and play a major role in the apocalyptic scenario of this novel.

Key words: women's writing, narrative identity, the poetics of testimony.

PRILOZI

Edna KLIMENTIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

**BIBLIOGRAFIJA RADOVA O JEZIKU I KNJIŽEVNOSTI
KOJI SU OBJAVLJENI U ZBORNIKU RADOVA
FILOZOFSKOG FAKULTETA UNIVERZITETA U TUZLI
(ISSN 1512-6021) DO 2011. GODINE**

Alihodžić, Demir

- *The construction of masculine subjectivity in Ralph Ellison's Invisible man*, 8, Sv. 1, 2007, 133-146
- *The construction of Shylock's identity in William Shakespeare's The mercant of Venice=Konstrukcija Šajlokovog identiteta u Mletačkom trgovcu Vilijama Šekspira*, 9, 2008, 185-202
- *The relationship between history and story-telling in Graham Swift's Waterland=Povezanost između historije i pripovijedanja u Zemlji vode Grejema Svifta*, 10, 2010, 51-70

Avdagić, Anisa

- *Minka u neskladu*, 6, 2005, 139-150
- *Rana bosanskohercegovačka pripovijetka: pojedinačne tuge*, 11, 2011, 309-324

Berbić, Mirela

- *Postmoderna, postmodernizam: pojmovi, tehnike, obilježja*, 9, 2008, 165-184
- *O identitetu / ima u Kulenovićevoj Ponornici*, 10, 2010, 75-100

Bešić, Azra

- *Seminararbeit aus der deutschen syntax „kongruenz im deutschen“*, 7, 2006, 255-270

Bulić, Refik

- *Ikavizmi u govorima tuzlanskog kraja*, 4, 2003, 95-105
- *Razlike između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika (na primjerima iz administrativnog stila)*, 5, 2004, 73-84
- *Jedna narodna hipoteza o porijeklu ekavizma u govorima tešanjско-maglajskog kraja*, 7, 2006, 138-147
- *Supstitucija vokala A vokalom E u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskog kraja*, 8, Sv. 1, 2007, 89-92
- *Predakcenatske dužine u arhaičnijim govorima živiničkoga kraja uz gornji tok Spreče*, 8, Sv. 2, 2007, 79-84
- *Odnos ekavsko-jekavskih govora tešanjско-maglajskog kraja prema drugim bosanskim ekavsko-jekavskim govorima*, 9, 2008, 149-154

Delibegović, Nihada

- *Complementation of verbs of speaking=Komplementacija glagola govorenja*, 7, 2007, 103-114

Denić, Alma

- *U potrazi za zaboravljenim značenjem (invencija)*, 2, 2000, 201-218

Denić-Grabić, Alma

- *Aspekti postmodernističke književne teorije*, 3, 2002, 61-67
- *Tragovi u priči*, 6, 2005, 167-182
- *Imotski kadija Irfana Horozovića: nečista historija fantoma i nalog pravde*, 9, 2008, 155-164

Džanić, Mirza

- *Osnovne razlike između američkog i britanskog pravopisnog standarda engleskog jezika*, 8, Sv. 1, 2007, 115-122
- *Neo-classical compounds in the English language=Složenice neoklasičnog porijekla u engleskom jeziku*, 9, 2008, 105-114

Đuvić, Mevlida

- *Svijet prema Baudrillardu*, 6, 2005, 145-166
- *U susretima književnosti*, 7, 2006, 148-166
- *Muradbegovićeve pripovijetka „U vezirovim odajama“: naracija graničnog vremena / prostora*, 10, 2010, 41-50

Hadžiahmetović-Jurida, Sanel

- *Diacritics in use for English consonants=Upotreba dijakritika kod engleskih suglasnika*, 7, 2006, 202-213

Hadžijašaragić, Maja

- *U začaranom krugu proizvodnje značenja*, 6, 2005, 183-198

Hanić, Jasmina

- *Conceptual metaphors of happiness and sadness=Pojmovne metafore emocija sreće i tuge*, 8, Sv. 2, 2007, 97-110
- *Negative prefixes in English and Bosnian=Negativni prefiksi u engleskom i bosanskom*, 9, 2008, 115-124

Hrustić, Meliha, Adisa Imamović

- *„Weiterführender Nebensatz“ u njemačkom i „sentential relative clauses“ u engleskom jeziku*, 6, 2005, 133-138

Hrustić, Meliha, Sanela Mešić

- *Zwillingsformeln im deutschen und im bosnischen-kurze darstellung und korpusanalyse=Parovi riječi u njemačkom i u bosanskom-kratak prikaz i analiza korpusa*, 7, 2006, 235-254

Hrvanović, Maja

- *Uloga artificijelnog iskaza u komunikaciji*, 6, 2005, 199-204

Ibrahimović, Nedžad

- *Kritika egzoteričke transmigracije*, 2, 2000, 175-192
- *Crte o identitetima i studijima književnosti*, 3, 2002, 35-43

Ilić, Jelena

- *Any constraints on extraposition from subject?*, 7, 2006, 214-224
- *Collocations-easy to learn?=Engleske kolokacije lagane za naučiti?*, 8, Sv. 1, 2007, 123-132

Imamović, Adisa

- *Structural adjustment of clause elements after nominalization in English*, 5, 2004, 95-108
- *Dekomponirani predikat u pravnom i administrativnom stilu*, 5, 2004, 109-123

Jahić, Alma

- *English predicative adjectives complemented by prepositional phrases introduced by alternating prepositions and their counterparts in Bosnian=Engleski*

predikativni pridjevi koji kao dopunu imaju prijedložne fraze uvedene alternirajućim prijedlozima i njihovi odgovarajući prijevodi na bosanski jezik, 7, 2006, 225-234

Kasumović, Ahmet, Husnija Hasanbegović, Esad Mahmutović

- *Korelacija tretmana sa semantičkom funkcijom riječi u jezičnom razvoju gluhih, 6, 2005, 109-114*

Kasumović, Ahmet, Husnija Hasanbegović

- *Programirano pismo kao podrška jezičnom razvoju gluhih, 6, 2005, 115-120*

Kasumović, Ahmet, Najil Kurtić

- *Jezične promjene u javnim medijima Bosne i Hercegovine i multikulturalna komunikacija, 6, 2005, 121-132*

Kešetović, Selma

- *Speech act verbs= Glagoli govorenja, 7, 2006, 167-179*

Klimentić, Edna

- *Smrt u frazeologiji romana Hodža Strah Derviša Sušića, 11, 2011, 325-334*

Kunić, Mirsad

- *Pjevači priča-kreatori i čuvari usmene tradicije, 10, 2010, 11-30*

Memišević, Tanja, Jasmina Hanić

- *Conversion of phrasal verbs into nouns and adjectives= Konverzija frazalnih glagola u imenice i pridjeve, 7, 2006, 192-201*

Memišević, Tanja

- *Francuske posuđenice u engleskom jeziku, 8, Sv. 2, 2007, 85-96*

Mešić, Sanela, Adina Međić

- *Germanizmi u djelu Miljenka Jergovića „Rabija i sedam meleka“, 8, Sv. 2, 2007,177-184*

Nazibegović, Sead

- *Semantika novinarskog nominativa, 2, 2000, 167-173*
- *Metafora u sportskom novinarstvu, 3, 2002, 129-134*
- *Salih Ljubunčić – Didaktika pismenosti, 10, 2010, 71-75*
- *Počeci metodičkih istraživanja u nastavi maternjeg jezika i književnosti u BiH, 11, 2011, 299-308*

Nikolić, Marijana

- *Publicistička djelatnost franjevac Bosne Srebrene*, 10, 2010, 35-40

Pašić, Nedžad

- *Najčešće greške pri upotrebi promjenljivih i nepromjenljivih vrsta riječi*, 1, 999, 73-77

Pavlović, Tanja

- *Adaptation of English loan words in Bosnian on a Phonological level= Adaptacija engleskih posuđenica u bosanskom jeziku na fonološkom nivou*, 9, 2008, 125-134

Schnell-Živanović, Margitta, Azra Bešić

- *Internationalismen im deutschen= Internacionalizmi u njemačkom jeziku*, 8, Sv. 2, 2007, 169-176

Spahić, Vedad

- *Prilozi za tezu o kontinuitetu*, 2, 2000, 193-199
- *Politika u poeziji – poezija u politici*, 3, 2002, 45-52
- *Razbijeno ogledalo identiteta*, 10, 2010, 31-34

Šljivić, Mersiha

- *English influence on Bosnian structures: Nouns as Premodifiers= Utjecaj engleskoga jezika na strukture bosanskoga jezika: imenice kao atributi*, 7, 2006, 180-191

Tanović, Alma

- *The position of the narrator in Flaubert's Parrot= Pozicija pripovjedača u romanu Flaubertov papagaj*, 8, Sv. 2, 2007, 119-134

Tobudić, Selma

- *The myth lives on: an appreciation of John Updike's „Brazil“= Mit još uvijek živi: osvrt na roman „Brazil“ autora Johna Updikea*, 8, Sv. 2, 2007, 111-118

Turbić-Hadžagić, Amira

- *Paleografske osobitosti ktitorsko-nadgrobnog natpisa sudije Gradiše*, 5, 2004, 85-93

Turbić-Hadžagić, Amira, Ahmet Kasumović, Adisa Imamović

- *Latinična transliteracija i transkripcija pisma Omer-age Sulejmanagića Dubrovniku (krajiško pismo)*, 6, 2005, 429-432

Verlašević, Azra

- *Žive muke s povijesnim ideološkim ravnalom*, 3, 2002, 53-59
- *Subverzija androteksta eksplicitnom erotikom u L'écriture féminine Bisere Alikadić*, 8, Sv. 1, 2007, 93-102

Refik BULIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

BIBLIOGRAFIJA BOSANSKOHERCEGOVAČKE DIJALEKTOLOGIJE DO 2012. GODINE

Ova bibliografija objavljenih radova o bosanskohercegovačkim govorima do 2012. godine nastala je na osnovu više izvora – bibliografija koje su objavljivane u prvih pet knjiga *Bosanskohercegovačkog dijalektološkog zbornika* u vremenu od 1974. do 1985. godine, moga *Priloga bibliografiji radova o bosanskohercegovačkim govorima (od 1985. do 2008. godine)*, objavljenog u knjizi *Iz bosanske dijalektologije*, te mojih saznanja o objavljenim radovima iz ove oblasti. U bibliografiju nisu uvršteni neki teorijski radovi iz dijalektologije niti općiji radovi u kojima se razmatra i problematika bosanskohercegovačkih govora. Bibliografija je napravljena po abecednom redu prezimena autora a radovi autora navode se hronološki. Nazivi izdavača koji nisu na bosanskom jeziku pišu se kao u izvoru. Nadamo se da će ova bibliografija biti od pomoći onima koji se zanimaju za problematiku bosanskih i hercegovačkih narodnih govora.

Alić, Elmedina

- Govor Travnika krajem XIX stoljeća, Bosanskohercegovački slavistički kongres I, Zbornik radova, knj. 1, Slavistički komitet Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2012, 147–152.

Alirejsović, Edina

- *Prilog proučavanja romanizama u Hercegovini*, Godišnjak Centra za balka nološka ispitivanja ANUBiH, knj. XIII/11, Alojz Benac: Sexagenario di catum, Sarajevo, 1976, 355–360.

- *Nekoliko podataka o lingvističkom uticaju Dubrovnika na govor gradova u hercegovačkom zaleđu (XVI–XVIII vijek)*, Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja ANUBiH, knj. XVII/15, Sarajevo, 1978, 171–175.

Arnaut, Muhamed, Snežana Ćerić, v. Ćerić, Snežana, Muhamed Arnaut.

Baotić, Josip

- *Prilog problematici posavskog ikavskog dijalekta u bosanskoj Posavini*, Prilozi proučavanju jezika, II, Novi Sad, 1966, 85–89.
- *Sintaksa padeža u govoru starosjedilaca bosanske Posavine*, Prilozi proučavanju jezika, VII, Novi Sad, 1971, 105–140
- *Akcenatski sistem sela Kostrča u Bosanskoj Posavini*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1979, 161–267.
- *Registar leksema obuhvaćenih Uпитnikom za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1979, 311–347.
- *Akut u govoru starosjedilaca bosanske Posavine*, STUDIA LINGUISTICA POLONO-JUGOSLAVICA, tom 2, Skopje, 1982, 53–63.
- *Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1983, 7–208.
- *Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne: Iz sintakse*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, V, Institut za jezik i književnost – Institut za jezik, Sarajevo, 1985, 337–372.
- *O govoru starosjedilaca bosanske Posavine*, monografija Župa Tolisa, Tolisa, 2002, 415–444.
- *Iz sintakse bosanskohercegovačkih govora*, Radovi Hrvatskoga društva za znanost i umjetnost, VII/VIII, Sarajevo, 1999/2000, 33–71.
- *Orijentalizmi u govoru starosjedilaca Bosanske Posavine*, Književni jezik, 23/1, Institut za jezik, Sarajevo, 2007, 50–70.

Brabec, Ivan

- *Rad na ispitivanju govora tuzlanske oblasti u 1951. god.*, Ljetopis JAZU, 59, Zagreb, 1954, 173–174.
- *Govor Tuzle i okolice*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. X, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 51–241.
- *Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju (upoređene sa osobi nama u drugim štokavskim govorima)*, Pitanja književnosti i jezika, knj. IV/V, sv. B, Sarajevo, 1957–58, 43–68.

- *Istraživanje govora stanovništva na lijevoj obali Bosne*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 63, Zagreb, 1959, 421–422.
- *Istraživanje govora u srednjoj Bosni*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960, 343–346.

Brozović, Dalibor

- *Govor u dolini rijeke Fojnice*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. X, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 243–425.
- *Izveštaj o istraživanju govora u dolini rijeke Fojnice*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 62, Zagreb, 1957, 375–380 + dijtal. karte.
- *Izveštaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice* (nastavak), Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 63, Zagreb, 1959, 431–438.
- *Dijalektološka istraživanja u Bosni* (okolica Livna i visočki kraj), Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 64, Zagreb, 1960, 347–351.
- *Izveštaj o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni – Okolica Kraljeve Sutjeske i Vareša i lijeva obala Krivaje*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 65, 1961, 334–351.
- *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik, II, Zagreb, 1966, 119–208.
- *Govori sjeverozapadne Bosne: Fonetske osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Sarajevo, 1979, 101–118.
- *Prozodijske značajke sjeverne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, V, Institut za jezik i književnost – Institut za jezik, Sarajevo, 1985, 171–200.
- *O predmigracionom mozaiku hrvatskosrpskih dijalekata na području SR Bosne i Hercegovine*, radovi sa Simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“, Muzej grada Zenice, 1973, 81–88.

Bulić, Refik

- *Artikulacija vokala a i njegove zamjene u bosanskom narodnom i književnom jeziku*, Pogledi, Preporod, 4, Tuzla, 1996, 126–130.
- *Razvoj dijalektologije u Bosni i Hercegovini i njezini zadaci u narednom periodu*, Bosanski jezik, Prava riječ, Tuzla, 1999, 57–78.
- *Ikavizmi u govorima tuzlanskoga kraja*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli, 4, Tuzla, 2003, 95–105.
- *Pitanje ikavizama u ranim pisanim spomenicima s tuzlanskog područja*, Hercegovina, 15–16, Arhiv Hercegovine, Mostar, 2003, 159–176.
- *Pitanje ikavskog supstrata u govorima tuzlanskoga kraja*, Književni jezik, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 2003, 40–52.

- *Zamjena dugog jata u govoru Bošnjaka Novog Šehera kod Maglaja*, Književni jezik, 22/1–2, Institut za jezik, Sarajevo, 2004, 60–63.
- *Ekavska zamjena dugog jata u govorima Tešnja i Maglaja prema popunjenim kvestionarima «Pitanja o govoru prostoga naroda» iz 1897. godine*, Pismo, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2004, 32–39.
- *Jedna narodna hipoteza o porijeklu ekavizama u govorima tešanjско-maglajskog kraja*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli, 7, 2006, 138–147.
- *Predakcenatske dužine u arhaičnijim govorima živiničkoga kraja uz gornji tok Spreče*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli, 8, sv. 2, Tuzla, 2007, 89–92.
- *Zamjena dugog jata u govoru Bošnjaka Srebrenice*, Književni jezik, 23/1, Institut za jezik, Sarajevo, 2007, 65–70.
- *Odnos ekavsko-jekavskih govora tešanjско-maglajskog kraja prema drugim bosanskim ekavsko-jekavskim govorima*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli, 9, Tuzla, 2008, 149–153;
- *Supstitucija vokala a vokalom e u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskog kraja*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli, 8, sv. 1, Tuzla, 2008, 89–92.
- *Iz bosanske dijalektologije*, Printcom, Tuzla, 2009, 196.
- *Neke osobenosti leksike u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskog kraja*, Bosanski jezik, 6, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2009, 37–45.
- *Iz sintakse padeža ekavsko-jekavskih govora tešanjско-maglajskog kraja*, Bosanski jezik, 7, Filozofski fakultet, Tuzla, 2010, 57–68.
- *Zamjena dugog jata u govoru naselja Repnik kod Banovića*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona i Općina Banovići, Tuzla – Banovići, 2010, 117-120.
- *Zamjena dugog jata u ekavsko-jekavski m govorima tešanjско-maglajskog kraja*, Pismo, VIII/1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2010, 11–31.
- *Iseljavanje bošnjačkog stanovništva iz Slavonije krajem sedamnaestog stoljeća kao mogući izvor ekavizama u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskog kraja*, Zbornik radova, Međunarodni naučni simpozij “Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas”, Tuzla, 2011, 695–708.
- *Ekavsko-jekavski govori u Bosni i Hercegovini*, Bosanskohercegovački slavistički kongres I, Zbornik radova, knj. 1, Slavistički komitet Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2012, 153–164.
- *Porijeklo ekavizama u govorima tešanjско-maglajskog kraja*, Bosanski jezik, 8, Filozofski fakultet, Tuzla, 2011, 91–136.
- *Distribucija prozodema u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskog kraja*, Bosanski jezik, 9, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2012, 111–128.

Burina, Safet

- *Otkud romanizmi i dubrovački dijalektizmi u stolačkom govoru*, Naš jezik, c. c., god. V, Beograd, 1937, 212–217.

Čerić, Snežana, Muhamed Arnaut

- *Bibliografija radova o bosansko-hercegovačkim govorima (od 1975. do 1978.)*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Institut za jezik I književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1979, 349–363.

Čorić Božo

- *O jednom primeru međudijalekatske adaptacije*, Zbornik za jezik I književnost, knj. I, Titograd, 1972, 99–105.

Čorović, Vladimir

- *Der Dialekt von Mostar*, ARCHIV FÜR SLAVISCHE PHILOLOGIE, XXIX, Berlin, 1907, 497–517.

Čustović, Đenana

- *Narodni govor (Livanjskog polja)*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, Sarajevo, 1961, n.s., sv. XV–XVI, 91–117.

Dalmacija, Stevo

- *Ijekavski govori Potkozarja*, Narodna i univerzitetska biblioteka “Petar Kočić”, Banja Luka, 1997, 264.
- *Rječnik govora Potkozarja*, Glas srpski; Grafika, Banja Luka, 2004, 365.

Dešić, Milorad

- *Narodni govori, jezik pisaca i književna norma*, Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1974, 92–94.
- *Zapadnobosanski ijekavski govori*, Srpski dijalektološki zbornik, XXI, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1976, 1–317.
- *Govori sjeverozapadne Bosne: Fonetske osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Sarajevo, 1979, 24–51.

Đukanović, Petar

- *Govor sela Gornje Caparde* (kod Zvornika), Srpski dijalektološki zbornik, XXIX, Beograd, 1983, 191–294.

Finka, Božidar, Slavko Pavešić

- *Izveštaj o istraživanju govora u području između planine Zvijezde i rijeke Krivaje u Bosni*, Ljetopis JAZU, 68, 1963, 291.

Genjac-Nakičević, Alma

- *Govor Bošnjaka u Turskoj: Fonetsko-fonološke osobenosti*, Bosanskohercegovački slavistički kongres I, Zbornik radova, knj. 1, Slavistički komitet Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2012, 165–170.

Hadžikadić, Atif

- *Dijalekt grada Dervente (Prilog srpskohrvatskoj dijalektologiji)*, (naslov originala: Der Dialekt der Stadt Derventa – preveo s njemačkog i priredio Josip Baotić), Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, X, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 9–50.

Hadžimejlić, Jasna

- *Bibliografija radova o bosansko-hercegovačkim govorima (od 1978. do 1981. god.)*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. III, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1982, 307–356.

Hadžimejlić, Jasna, Zvezdana Kuna

- *Bibliografija radova o bosansko-hercegovačkim govorima (od 1981 do 1983. godine)*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1983, 355–379.

Hajdarhodžić, Hamdija

- *Uticaj talijanskog jezika na govor Trebinja i njegove okolice na početku XVIII vijeka*, Radovi ANUBiH, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18, Sarajevo, 1975, 271–317.

Halilović, Senahid

- *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. III, Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1982, 356 str.*, Književni jezik, god. 12, br. 2, Sarajevo, 1983, 75–76.
- *Bibliografija radova o bosansko-hercegovačkim govorima (od 1983 do 1985. godine)*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, V, Institut za jezik i književnost – Institut za jezik, Sarajevo, 1985, 373–391.
- *Izvorišta idiolekta Matije Divkovića*, Književni jezik, 15/3–4, Institut za jezik i književnost – Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1986, 331–335.
- *Dijalekatska leksika u djelima Matije Divkovića*, Posebna izdanja ANU BiH, knj. LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21, Sarajevo, 1988, 233–237.
- *Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja)*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VI, Institut za jezik i književnost – Institut za jezik, Sarajevo, 1990, 249–357.

- *Dijalektizmi u djelima Matije Divkovića*, Bosanski jezik, Biblioteka Ključanin, 1991, 75–87.
- *Slika sarajevskoga govora u djelima Mula-Mustafe Bašeskije*, Bosanski jezik, Biblioteka Ključanin, 1991, 94–104.
- *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VII, Institut za jezik, Sarajevo, 1996, 286.
- *O govoru Opuzena*, Bosanski jezik, Časopis za kulturu bosanskoga književnog jezika, Prava riječ, Tuzla, 1997, 86–97.
- *Fonetske osobine govora Hercegovine i jugoistočne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VIII, Institut za jezik, Sarajevo, 2002, 239–342.
- *Bosanskohercegovački govori i nacionalna pripadnost*, Književni jezik, 21/2, Institut za jezik, Sarajevo, 2003, 41–49 i *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu; Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 2005, 71–77.
- *Bosanskohercegovački govori*, Jezik u Bosni i Hercegovini, Institut za jezik u Sarajevu; Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 2005, 15–51.
- *Bosanskohercegovački lingvistički atlas: Dvije ankete i jedna izoglosa, Bosanskohercegovački slavistički kongres I*, Zbornik radova, knj. 1, Slavistički komitet Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2012, 171–184.

Ignjatović, Dušanka

- *Ispitivanje govora u oblasti Klis-Sinj u Dalmaciji i Gornje Rame u Bosni*, Glasnik SAN, knj. VIII, sv. 2, Beograd, 1957, 186–187.
- *Izveštaj o ispitivanju govora u srednjoj Dalmaciji, dalmatinskoj Zagori i zapadnoj Hercegovini*, Glasnik SAN, knj. X, sv. 3, Beograd, 1958, 350–351.

Jagić, Vatroslav

- *Die Aufgaben der Erforschung der sidslavischen Dialekte, erläutert an dem Verhältnisse der serbo-croatischen Schriftsprache zur bosnisch-hercegovinischen Mundart*, ANZEIGER DER KAISERLICHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN, Phil.-hist. Classe XXXIV, Wien, 1897, 72–90.

Jahić, (A.) Dževad

- *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za jezik*, Sarajevo, 1979, 370 str., Književni jezik, god. 11, br. 3, Sarajevo, 1982, 155–161.
- *Dijalekat i međuetnički (međunacionalni) odnosi* – na primjeru leksičko-semantičkih izoglosa u narodnoj materijalnoj kulturi istočnobosanskih Muslimana i Srba, Sveske, br. 5–6, Sarajevo, 1984, 393–403.
- *Miloš Okuka: Govor Rame, Sarajevo, 1983*, Oslobođenje, 6. VII 1983.

- *Neke specifične pojave u govorima Muslimana*, Jezik bosanskih Muslimana, Biblioteka Ključanin, 1991, 103–123.
- *Ijekavskoštakavski govori istočne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VIII, Institut za jezik, Sarajevo, 2002, 7–236

Jurčević, Ivan

- *Prilog proučavanju govora sela Kovača kod Duvna*, Prilozi proučavanju jezika, knj. 15, Novi Sad, 1979, 101–119.

Kalajdžija, Alen

- *Dijahronijski presjek važnijih strukturnih osobina zapadne štokavštine*, Bosanski jezik, 8, Filozofski fakultet, Tuzla, 2011, 75–89.

Kasumović, Ahmet

- *O govoru naselja Mosnik*, Jezik i folklor, Univerzal, Tuzla, 1990, 63–69.
- *O govoru Tuzle i okoline*, Jezik i folklor, Univerzal, Tuzla, 1990, 59–63.
- *O vokalu A u govoru sela Prokosići*, Jezik i folklor, Univerzal, Tuzla, 1990, 53–55.
- *Predakcenatske dužine u govoru sela Dubrave*, Jezik i folklor, Univerzal, Tuzla, 1990, 21–23.

Kuna, Herta

- *Povodom izvještaja Slavka Pavešića o proučavanju govora u selu Očeviji i Vijaci u Bosni*, Filologija, 6, Zagreb, 1970, 357–358.

Kuna, Zvezdana, Jasna Hadžimejlić, v. Hadžimejlić, Jasna, Zvezdana Kuna

Matijašić, Fahra

- *Izveštaj o ispitivanju govora Glamočkog polja*, Glasnik, SAN, knj. X, sv. 3, Beograd, 1958, 350.
- *Akcent glagola u savremenom mostarskom govoru u odnosu na Vukov i Daničićev sistem*, Južnoslavenski filolog, XXVI, sv. 1–2, Beograd, 1963–1964, 337–368.

Matošević, Alen

- *Hrvatski govor u slivu rijeke Soline*, Gradovrh, Matica hrvatska, Tuzla, 2006, 104–132.

Milas, Matej

- *Današnji mostarski dijalekat*, Rad JAZU, knj.153, Zagreb, 1953, 47–98.

Mladenović, Aleksandar

- *Filološki komentar uz jedno pismo iz Hercegovine upućeno Dubrovniku 1728. godine*, Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića, Posebna izdanja ANUBiH, knj. XXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 6, Sarajevo, 1977, 273–283.

Moguš, Milan

- *Još o čakavsko-štokavskoj razmeđi*, Odjek, br. 4, Sarajevo, 15–28. februara 1981, str. 19.

Nikčević, Vojislav

- *Vrijedna dijalektološka studija, Miloš Okuka*: Govor Rame, Svjetlost, Sarajevo, 1983, Odjek, br. 20, Sarajevo, 15–31. oktobar, 1983, str. 18.

Okuka, Miloš

- *Neke osobenosti vokalizma današnjeg govora donjeg toka Usore*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knjiga VII, Sarajevo, 1973, 83–100.
- *Dijalektološki tekstovi iz donjeg toka Usore*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XVI/2, Novi Sad, 1973, 207–213.
- *O fonetskim osobenostima današnjeg govora donjeg toka Usore*, magistarski rad, rukopis, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 1973, 118.
- *O prostiranju nekih izoglosa*, Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora, Posebna izdanja, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1974, 109.
- *Glas h u ramskom govoru i pitanje njegove fonološke vrijednosti*, Zbornik radova povodom 70. godišnjice života akademika Jovana Vukovića, Posebna izdanja ANUBiH, knj. XXXIV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 6, Sarajevo, 1977, 301–308.
- *Dosadašnje proučavanje ramskog govora*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, knj. IX–X, 1976–1980, Sarajevo, 1980, 143–151.
- *Glas h u govoru Muslimana Drežnice u Hercegovini*, Književnost i jezik, god. XXIX, br. 2, Beograd, 1982, 102–105.
- *Nacionalna pripadnost govornika i govorni tipovi u Rami*, Pregled, br. 9, Sarajevo, 1982, 1129–1135.
- *Supstituenti foneme jat u današnjem govoru Rame*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. XXV/1, Novi Sad, 1982, 161–169.
- *Govor Rame: Uvod, fonološke i morfološke osobine*, Svjetlost, Sarajevo, 1983, 144.
- *Morfološke osobine imeničkih riječi u ramskom govoru*, STUDIA LINGUISTICA POLONO-JUGOSLAVICA, tom 3, Sarajevo, 1983, 93–107.

- *Prilog poznavanju vokalskog sistema mlađeg ikavskog dijalekta – Vokalske sekvence u govoru Rame*, Književnost i jezik, god. XXVIII, br. 3–4, Beograd, 1981, 221–226.
- *Sistem zamjeničkih oblika u ramskom govoru*, Južnoslavenski filolog, knj. XXXIX, Beograd, 1983, 197–206.

Pavešić, Slavko

- *O narodnom govoru u Lepenici u Bosni*, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 64, Zagreb, 1960, 362–393.
- *Izveštaj o proučavanju govora u selu Očeviji i Vijaci u Bosni*, Ljetopis JAZU, 67, 1963, 298–304.

Pavešić, Slavko, Božidar Finka, v. Finka, Božidar, Slavko Pavešić

Pavlović, Milivoje

- *O stanovništvu i govoru Jajca i okoline*, Srpski dijalektološki zbornik, III, 1927, 97–112 + dij. karta.
- *Dijalekatska ispitivanja u Kosjeriću, Sječoj Rijeci i srednjoj Bosni*, Glasnik SAN, III, sv. 2, Beograd, 1951, 276–277.
- *Ispitivanje govora Posavine*, Glasnik SAN, knj. VIII, sv. 2, Beograd, 1957, 182–183.
- *Ispitivanje ikavskih dijalekata u BiH*, Glasnik SAN, IV, sv. 2, Beograd, 1952, 318–319.
- *Izveštaj o ispitivanju ikavskih govora u Bosni i Hercegovini*, Glasnik SAN, V, sv. 2, Beograd, 1953, 325.
- *Izveštaj o radu na problemimam ikavskih govora u vezi sa jezikom Stipana Mergetića Jajčanina*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, V, 1960, 464–467.

Peco, Asim

- *Govor sela Bune*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, I, Matica srpska, Novi Sad, 1957, 169–180.
- *Akcentat sela Ortiješa*, Građa Naučnog društva NRBiH, knj. X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 7, Sarajevo, 1961, 5–51.
- *O nekim „ikavizmima“ ijekavskog izgovora*, Naš jezik, sv. 1–2, Beograd, 1963, 57–63.
- *Mjesto centralnohercegovačkog govora među ostalim govorima današnje Hercegovine*, Južnoslavenski filolog, XXV, Beograd, 1961–1962, 295–328.
- *Govor istočne Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik, XIV, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1964, 1–200.
- *Jedno poređenje Vukova jezika sa govorima jekavske Hercegovine*, Južnoslavenski filolog, knj. XXVI, sv. 1–2, Beograd, 1963–1964, 177–218.

- *Fonetika Vukova jezika prema fonetici ijekavske Hercegovine*, Anali Filološkog fakulteta, 5, Beograd, 1965, 191–197.
- *Jekavske oaze u zapadnoj Hercegovini*, Južnoslavenski filolog, XXVII, sv. 1–2, Beograd, 1966–1967, 267–336.
- *Refleksi jata u sjevernohercegovačkom govoru (prema meomoarima J. F. Alagića)*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. XI, Novi Sad, 1968, 243–248.
- *O specifičnostima govora naših Muslimana*, Književnost i jezik, god. XVII, br. 1, Beograd, 1970, 32–39.
- *Ostaci starije akcentuacije u bosanskohercegovačkim govorima*, Anali Filološkog fakulteta u Beogradu, 10, Beograd, 1970, 265–272.
- *Još ponešto o govorima zapadne Bosne*, Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora, Posebna izdanja, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1974, 110–112.
- *Refleksi „jata“ u ikavsko-šćakavskim govorima Bosanske krajine*, Prilozi i građa za standardizaciju bosanskohercegovačkog ijekavskog izgovora, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1974, 109–151.
- *Jedan pogled na ikavsko-šćakavske govore zapadne Bosne*, Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora, Posebna izdanja, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1974, 49–58.
- *Neki problemi zapadnobosanskih ikavsko-šćakavskih govora*, XXIV, Seminar za strane slaviste (predavanja), Sarajevo, 1974, 65–87.
- *Iz fonetske problematike ikavskošćakavskih govora zapadne Bosne*, Južnoslavenski filolog, knj. XXXI, Beograd, 1974–75, 189–255.
- *Granica sloga i neke pojave u vezi sa njom*, Naš jezik, n.s., knj. XXI, sv. 4–5, Beograd, 1975, 223–229.
- *Neki problem ikavskošćakavskih govora zapadne Bosne (II, III)*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XLI, sv. 1–2, 43–57, sv. 3–4, 196–211, Beograd, 1975.
- *Refleksi jata u zapadnobosanskom ikavskošćakavskom govoru*, 25 godina seminara za strane slaviste (1950–1974), Sarajevo, 1975, 115–142.
- *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne, I dio, Uvod i fonetika*, Bosansko hercegovački dijalektološki zbornik, I, Institut za jezik i književnost Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1975, 3–264.
- *Sudbina foneme h u zapadnobosanskim ikavsko-šćakavskim govorima*, Radovi ANUBiH, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 19, Sarajevo, 1977, 61–88.
- *Govori sjeverozapadne Bosne: Fonetske osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1979, 58–81.

- *Govori sjeverozapadne Bosne: Morfološke osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1979, 119–157.
- *Srpskohrvatsko vrhti / vrti*, Južnoslavenski filolog, knj. XXXV, Beograd, 1979, 169–176.
- *Slika zapadnobosanskih govora u posanoj riječi Petra Kočića*, Zbornik radova o Petru Kočiću, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1979, 431–440.
- *Čakavsko-šćakavski odnosi u zapadnobosanskoj govornoj zoni*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 5, Zagreb, 1981, 137–144.
- *Štokavsko-čakavska razmeđa*, Naš jezik, n.s., knj. XXV, sv. 1–2, Beograd, 1981, 74–81.
- *Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne*, II dio, *Akcentat, Oblici, Tekstovi*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, III, Sarajevo, 1982, 7–258.
- *Govor Podveležja*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1983, 209–281.
- *Govor Spahića i Dobrenice u svjetlosti Upitnika za Bh. dijalektološki atlas (prilog lingvističkoj geografiji Bosne)*, STUDIA LINGUISTICA POLONO-JUGOSLAVICA, tom 3, Sarajevo, 1983, 109–118.
- *Jedna dijalekatska paralela*, Južnoslavenski filolog, br. XL, Beograd, 1984, 119–147.
- *Imenice orah i orao, glagoli ići i jesti (iz moje dijalektološke bilježnice)*, Naš jezik, br. XXVI/2–3, Beograd, 1984, 147–151.
- *Tragovi dvojine u šćakavskim govorima*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, br. 13/1, Beograd, 1984, 41–48.
- *Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne: Morfologija*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, V, Institut za jezik i književnost – Institut za jezik, Sarajevo, 1985, 201–336.
- *Prilog poznavanju i proučavanju hercegovačkog konsonantizma*, Studia linguistica Polono-jugoslavica, IV, Vroclav – Varšava, 1986, 107–112.
- *Kulturno-istorijska pozadina naših dijalekatskih raslojavanja (sa posebnim osvrtom na prilike u SRBiH)*, Književnost i jezik, 2, Beograd, 1988, 159–164.
- *Povelja Kulina bana u svjetlosti štokavskih govora XII i XIII vijeka*, ANU BiH, Osamsto godina povelje bosanskog bana Kulina, 1189–1989, Sarajevo, 1989, 61–76.
- *Morfološke osobine govora u centralnom pojasu Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VI, Institut za jezik i književnost – Institut za jezik, Sarajevo, 1990, 125–247.
- *Jedna fonetska specifičnost centralnobosanske šćakavštine (o pojavi j < d)*, Južnoslavenski filolog, knj. XLVIII, Beograd, 1992, 95 + karte.

- *Slika bosanskih govora u romanima Ive Andrića*, Južnoslavenski filolog, knj. XLVIII, Beograd, 1993, 95–110.
- *Iz deklinacione problematike bosanskohercegovačkih govora (dativ, instrumental i lokativ množine)*, Južnoslovenski filolog, knj. L, Beograd, 1994, 51–97.
- *Iz deklinacione problematike bosanskohercegovačkih govora (genitiv množine)*, Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske, knj. XXXVI, Novi Sad, 1994, 207–231.
- *Kontaktne ikavizmi u u ije-šta govovima jugozapadne Bosne*, *Studia linguistica polono-meridianslavica*, 8, Skopje, 1996, 169–182.
- *Dijalekatska pripadnost navedenih narodnih pjesama III*, Hercegovina, 10, Arhiv Hercegovine, 1998, Mostar, 81–84.
- *Mostarski govor u svjetlosti hercegovačkih govora kao cjeline*, Hercegovina, 10, Arhiv Hercegovine, Mostar, 1998, 85–94.
- *Izgovor afrikata u bosanskohercegovačkim govovima*, Hercegovina, 11–12, Arhiv Hercegovine, Mostar, 2000, 209–223 + 4 karte.
- *Ostaci neizmijenjenih skupina nepalatal + j(ǰ) u govovima Bosne i Hercegovine*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XLIII, 2000, 447447–455.
- *Gledanje prof. Vukovića na mostarski govorni problem*, Zbornik radova posvećen akademiku Jovanu Vukoviću, Plužine, 8–9. novembar 2003, 202–209.
- *Konsonantizam bosanskohercegovačkih govora*, Srpski dijalektološki zbornik, XLVII, Beograd, 2001, 613–696.
- *Prof. Bošković kao dijalektolog i bosanskohercegovačka građa*, CANU, Peti lingvistički skup “Boškovićeve dani”, Podgorica, 2002, 187–193.
- *Mostarski govor u svjetlosti hercegovačkih govora kao cjeline*, Srpski jezik, knj. IX, 1–2, Beograd, 2004, 45–55.

Pehlić, Emina

- *Fonetsko-fonološke osobine govora Donjeg Kamička (kod Sanskog Mosta)*, Pismo, IV/1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2006, 54–72.

Petrović, Dragoljub

- *Izveštaj o naučnoistraživačkom radu – Neke osobine govora Zmijanja*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, X, 1967, 565–567.
- *Prilog poznavanju muslimanskih govora zapadne Bosne*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. XII/1, Novi Sad, 1970, 335–352.
- *O govoru Zmijanja*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, XIV/I–II i XV/I–II, Novi Sad, 1972, 211 + karta.

Radulović, Jovan

- *Akcentatska odstupanja od Daničića u oblasti novije Istočne Hercegovine, zatim odstupanja akcentuacije mostarskog govora od pravopisa A. Belića*, Glasnik SAN, knj. V, sv. 2, Beograd, 1953, 331–333.
- *Govor Gornje i Južne Hercegovine*, Glasnik SAN, knj. VIII, sv. 2, Beograd, 1957, 184–186.

Remetić, (N.) Slobodan

- *Fonetske i morfološke karakteristike govora Srba u Kladnju i okolini*, Prilozi proučavanja jezika, VI, Novi Sad, 1970, 105–133.
- *Sudbina glagolskog priloga prošlog u centralnim dijalektima srpsko-hrvatskog jezika (s osvrtom na situaciju u jednom istočnobosanskom govoru)*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, br. 7, Beograd, 1977, 71–78.
- *Konstrukcije tipa “Šta čine s one dece” u govorima istočne Bosne*, Južnoslavenski filolog, XXXVII, Beograd, 1981, 265–272.
- O još jednom nezapaženom ekavsko-jekavskom bosanskom govoru, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 11, 1981, 181–186.

Ružičić, Gojko

- *Glavnije osobine nekih ikavskih govora zapadne Bosne*, Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića, sv. 1, Beograd, 1934, 30–45.
- *Izveštaj o ispitivanju govora katolika i muslimana na levoj obali Bosne, između Bosanskog Broda i Lašve*, Godišnjak Zadužbine Sare i Vase Stojanovića, III, Beograd, 1936, 35–37.
- *Jedan nezapažen bosanski govor*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 16, Beograd, 1936, 236–254.

Schmaus, Alois

- *Pojave tursko-srpskohrvatske jezičke interferencije*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. VI/4, Sarajevo, 1968, 121–134.

Simić, Milorad

- *Govor sela Obadi u bosanskom Podrinju*, Srpski dijalektološki zbornik, knj. XXIV, Beograd, 1978, 3–124.

Smailović, Ismet

- *O porijeklu specifičnih osobina u govoru Bosanske krajine*, Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora, Posebna izdanja, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1974, 107–108.

Strohal, Rudolf

- *Dijalekti u Bosni I Hercegovini*, Nastavni vjesnik, knj. XXXII, sv. 7–8 I 9–10, Zagreb, 1924, 303–306, 370.

Šator, Muhamed

- *Mostarski govor kroz stoljeća*, Hrcegovina, 9, Arhiv Hercegovine, Mostar, 1997, 207–217.
- *Slika mostarskog govora u Anketi o jeziku 1987. godine*, Hercegovina, 13–14, Arhiv Hercegovine, Mostar, 2001, 229–248.

Šurmin, Đuro

- *Nekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom*, Nastavni vjesnik, III, Zagreb, 1894–1895, 164–175.
- *Osobine današnjega sarajevskog govora*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. CXXI, Filologičko-historički i filosofičko-juridički razredi, knj. XLI, Zagreb, 1895, 186–209.

Tokar, Tamara

- *Prilog proučavanju fonetskih osobenosti ukrajinskih govora u Bosni*, Radovi ANUBiH, knj. LXX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21, Sarajevo, 1981, 211–216.

Valjevac, Naila

- *Govor visočkih Muslimana (akcenat i fonetika)*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. IV, Sarajevo, 1983, 283–354.
- *Govor u slivu Lašve*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, IX, Institut za jezik, Sarajevo, 2002, 290.
- *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks i bosanska standardnojezička norma*, Književni jezik, 21/2, Institut za jezik, Sarajevo, 2003, 27–40.
- *Dijalekatska leksika*, Jezik u Bosni i Hercegovini, Institut za jezik u Sarajevu; Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, 2005, 53–69.

Vujičić, Dragomir (sa saradnicima)

- *Ciljevi i zadaci istraživanja u okviru projekta “Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinhronijska deskripcija i odnos prema savremenom standardnom jeziku”*, Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1974, 15–33.
- *Bibliografija radova o bosansko-hercegovačkim govorima*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. I, Institut za jezik I književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1975, 265–339.
- *Govori sjeverozapadne Bosne: Fonetske osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knj. II, Sarajevo, 1979, 7–24, 51–58, 82–83, 93–101.

- *Dosadašnja dijalektološka istraživanja u Bosni i Hercegovini i osvrt na proučenost bosansko-hercegovačkih govora*, STUDIA LINGUISTICA POLONO-JUGOSLAVICA, tom I, Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, 1980, 117–135, Streszczenie.
- *Prilog proučavanju govora Donjeg Birča*, Radovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, LXX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21, Sarajevo, 1981, 195–210.
- *Sadašnja dijalektološka ispitivanja u Bosni i Hercegovini*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, br. 11, 1981, 173–181.
- *Dijalekatska baza i standardnojezički izraz u odnosu na nacionalnu strukturu u Bosni i Hercegovini*, Sveske, br. 5–6, Sarajevo, 1984, 383–392.
- *Govori sjeverne i sjeveroistočne Bosne: Fonetske osobine*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, V, Institut za jezik i književnost – Institut za jezik, Sarajevo, 1985, 13–170.
- *Fonetske osobine govora centralne, jugoistočne i jugozapadne Bosne*, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, VI, Institut za jezik i književnost – Institut za jezik, Sarajevo, 1990, 13–124.

Vukomanović, Slavko

- *Izvjestaj o ispitivanju govora Jajca i okoline*, Glasnik SAN, knj. XII, sv. 2, Beograd, 1960, 232–234.
- *Glasovi č i dž u govoru katoličkog stanovništva u Jajcu i okolini*, Zbornik za jezik i književnost, knj. I, Titograd, 1972 19–27.

Vuković, Jovan

- *Karakteristične osobine mostarskog govora*, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, knj. XVII, sv. 1–12, Beograd, 1937, 953–964.
- *Ije-je ili samo je u jugozapadnom književnom narječju*, Pitanja savremenog književnog jezika, knj. II, god. III, sv. 1, Sarajevo, 1951.
- *Narodni govor (Etnološko – folkloristička ispitivanja u Neumu i okolini)*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n.s., sv. XIV, Sarajevo, 1959, 111–116.
- *Govorne osobine (Imljana)*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, Sarajevo, 1962, sv. XVII, 27–49.
- *Govorne osobine (Žepa)*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, n.s., sv. XIX, Sarajevo, 1964, 45–62.
- *Bosanski i hercegovački govorni tipovi*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, n.s., sv. XVIII, Sarajevo, 1963, 17–28.
- *Kreševsko-lepenički govor*, Naučno društvo BiH, Posebna izdanja, knj. III, Sarajevo, 1963, 287–311.
- *Refleksi međujezičkih dodira u fonetskim osobinama bosanskohercegovačkih govora*, Radovi Naučnog društva BiH, knj. XX, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 7, Sarajevo, 1963, 157–172.

Vušović, Danilo

- *Dijalekt istočne Hercegovine*, Srpski dijalektološki zbornik III, Beograd, 1927, 1–71 + dij. karta.

Zečević, Vesna

- *Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora, dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive*, Sarajevo, 1974, *Suvremena lingvistika*, knj. 13–14, Zagreb, 1976, 85–87.

Žuljić, Mijo

- *Današnji vareški dijalekat*, Školski vjesnik, knj. XV, Sarajevo, 1908, 36–41, 148–151, 255–258, 347–351, 425–428, 495–499, 572–575, 669–672, 772–777, 894–908.

PRIKAZI, OCJENE, OSVRTI

Erna MURIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

NACIONALNA KNJIŽEVNA POVIJEST U REKONSTRUKCIJI

(Sanjin Kodrić, Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012)

Kodrićeva obimna studija, zapravo doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 2009. godine, inovativan je (slobodnije govoreći, hrabar) književnoznanstveni zahvat u složen proces preoblikovanja nacionalne povijesti književnosti, kojega se autor prihvaća sa široko zasnovanih pozicija poststrukturalističke, specifično novohistoricističke književnokulturne hermeneutike te sa užih pozicija teorija kulturnog pamćenja, uobličeni u radovima Erica Hobsbawna, Renate Lachmann, Jana i Aleide Assman. Ideja *kulturnomemorijske povijesti književnosti*, kao Kodrićeva inauguracija specifičnog termina i alternativnog načina čitanja književnokulturne prošlosti, predstavljat će interpretativnu strategiju novih književnih povijesti koja se naročito zanima za tzv. politike pamćenja i diskurzivno čitanje književnih tekstova, tragajući za procesima kulturalnog zapamćivanja i zaboravljanja, odnosno za onim što su složeni putevi tradiranja kulturalnog smisla unutar pojedinačne kulture. Idejnoznačenjski, ovakvo tumačenje povijesti (nacionalne književnosti) polazi od šireg shvatanja prema kojem književni tekstovi (i kultura kao tekst) predstavljaju specifične kulturnomemorijske fenomene (*locus memoriae*) oblikovane složenim procesima uvijek napetog nadigravanja između različitih diskurzivnih praksi unutar jedne kulture, pa se i sama Književnost razdjeljuje u najmanje tri ispreplitane perspektive: *pamćenje književnosti* (dijahronijsko-autoreferencijalni oblik književne mnemotehnike), *pamćenje u književnosti* (književni tekst kao reprezentacija izvanknjiževne zbilje) i *književnost kao oblik kolektivnog pamćenja*

(uloga literature u fundiranju kolektivnih identiteta). *Palimpsestno pamćenje književnog teksta* obavezuje tako na interdisciplinarno zasnovan metodološki instrumentarij, prvenstveno intertekstualnih i interkulturalnih teorija, pri čemu Kodrić citira i aplicira Lachmanin zaključak da takvom čitanju nije cilj “posao skidanja slojeva koje bi oslobodilo mjesto podrijetla teksta”, nego da ono čini složenu teksturu “čija lektira zabranjuje ukidanje pojedinačnih slojeva”. Ipak, Kodrić će naglasiti da kulturnomemorijska povijest književnosti ne želi upasti u zamku epifanijskog pantekstualnog ludila, već će nastojati medijalizirati pozicije implicitnih literarnih teorija (primjerice, ruski formalizam, strukturalizam) i tzv. eksplicitnih čitanja (kulturalnih studija i postkolonijalnih teorija).

Nakon opširnog teorijsko-metodološkog uvoda, autor uvodi specifičnu periodizaciju novije bošnjačke književnosti iz perspektive kulturnomemorijskog tumačenja, uzimajući za polazište kraj 19. stoljeća, koje obilježava odrednicom preporodnog doba (fusnotirajući da ovakav naziv afirmira Rizvićevu nominalizaciju austrougarskog perioda, budući da ono znači *životno važnu adaptaciju u novo stanje*, a ne toliko obnavljanje nečega zamrlog). Kodrić, dakle, cjelokupnu noviju bošnjačku književnost dijeli u tri kulturnomemorijska makromodela: *kanonski, politradicijski te postkanonski*. Kanonski kulturnomemorijski makromodel, koji se vremenski proteže od preporodnog doba do poratnog socrealizma, diferencira se u tri mikromodela: folklorni romantizam i prosvjetiteljski realizam u preporodnom dobu te socijalistički realizam nakon Drugog svjetskog rata, zaključno sa pedesetim godinama 20. stoljeća. Ono što je osobito makromodelativno obilježje ovog perioda jeste “zadatost modusa i načina književnog oblikovanja ... obaveza naročitog kulturnog samozaokruživanja i kulturalne stabilizacije ... što je u pravilu situacija dominacije *kolektivnog i ideološkog memorijskog formata*”. Specifične memorijske figure ili toposi pamćenja koji se pojavljuju u ovom periodu jesu *figura novih vremena i povijesnih raskršća* (unutar okvira austrougarske teme), *figura doma i porodičnih vrijednosti te figura rata, ratnika i povratnika iz rata*. Donekle adaptirajući Lotmanove termine, Kodrić zapaža da se “kulturalna eksplozija” bošnjačkog preporodnog perioda događa sa donekle “odgođenim djelovanjem” te da njezine ubrzo konektivirane i stabilizirane kohezivne strukture provociraju liberalnije i produktivnije shvatanje kulturnog sinkretizma tek u narednom, politradicijskom makromodelu. Ovaj se, pak, model razgraničava u četiri povezane etape: *preporodni modernizam, postpreporodni tradicionalizam, avangardizam te poratni predmodernizam*. U cjelini je ovaj makromodel distinktivno obilježen različitim hibridnim oblicima memorijskih formata, pri čemu se u značajnijom mjeri pojavljuju elementi individualnog i slobodnijeg kulturnoknjiževnog pamćenja te se od tada po prvi put u punom značenju i značaju začinje ona karakteristika bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, anticipirana već kod Muhsina Rizvića. To je, naime, pojava *idejno-esteske reverzije* ili osobenog dijahronijskog autokomparativizma, intertekstualne kulturalne mnemotehnike, koja za autora postaje gotovo nekom vrstom toposa razvojnog procesa bosanskohercegovačke književnosti. Raznorodnost, hibridnost, sinkretičnost kulturnih oblika u ovom će periodu

postati ne tek programske i ideološke poetičke adaptacije, nego izraziti oblik *unutrašnjeg razvoja i differencia specifica* unutrašnje gramatike ove literature. Obilježja postpreporodnog tradicionalizma autor pronalazi naročito u djelima Abdurezaka Hifzi Bjelevca, Alije Nametka i Envera Čolakovića, koje u kulturalnorazvojnog smislu obilježava "linearnost", dok će djelo Muse Čazima Čatića, kao izrazitog predstavnika preporodnog modernizma, u tom smislu obilježiti inicijacija poetičko- kulturalna "eksplozije" sa "odgođenim djelovanjem" u djelima Hamze Hume ili Ahmeda Muradbegovića. Distinktivno obilježje *avangardizma*, zajedno sa ostalim poetičkim alijansama, jeste politradijsko sažimanje raznih književnih i kulturalnih pojava i njihovo osobeno prekodiranje pri čemu se na djelu javlja upravo fenomen kulturnog pamćenja i transformativni rad na importiranim diskurzima drugačijih i izvanjskih "semiosfera". Otuda bošnjački avangardizam nije tek poetsko inoviranje naslanjanjem na evropski modernizam, nego, ponovno, saobražavanje "novog" sa onim osobenim autokomparativnim reverzijama unutar vlastite književne tradicije. Poratni premodernizam, nadalje, obilježava isprva postepeno, a zatim prevratničko napuštanje socrealističkih projekata i supostojanje, naporednost pragmatičko-ideoloških i subverzivnih diskursa (autor primjer pronalazi u *Djelidbi* Skendera Kulenovića, ali i kod Selimovića i Sušića). Za kulturalnu eksploziju i konačnu liberalizaciju stvaralačkog čina karakteristična je, naglašava Kodrić, pojava Dizdareve poeme *Plivačica*, jer u njoj prvi put *obaveza pamćenja* biva dekonstruirana individualiziranim aktom sjećanja, odnosno naspram monumentalističke kulturnomemorijske i poetske vizije afirmira se mikroplan i marginalizirana ljudska intima. Konačno, treći makromodelativni kulturnomemorijski format, kanonski makromodel diferencira se u *poratni modernizam i postmodernizam*, obilježen poetikama svjedočenja i tzv. ratnim pismom. Njegovo distinktivno obilježje jeste rasredišteni i krajnje individualizirani sistem vrijednosti, poliloška i polifonijska struktura veza sa vlastitim i općim književnokulturnim iskustvima. Tipične memorijske figure koje, smatra Kodrić, začinje *Kameni spavač* Maka Dizdara, jesu *figura bosanske povijesne tragike i figura povijesnog svjedočenja* unutar sada posvema individualnog i poetički raznovrsnog kulturnomemorijskog formata. Na koncu, postmodernizam kao krajnji oblik antikanonskog pamćenja afirmirat će u punom smislu *palimpsestno pamćenje*, koje će u postratnim poetikama pamćenja i svjedočenja ustanoviti i osobeni vid kulturnog pamćenja kao etičkog čina i načela "ontološkog moralizma".

U drugom dijelu studije, autor se koncentrira na "gusti opis" dvaju djela koja, ustvrdit će, na osoben i antitetičan način tretiraju tzv. austrougarsku temu. Supstituirajući teze prethodnih poglavlja, Kodrić će zaključiti da, dok roman *Zeleno busenje* Edhema Mulabdića, s jedne strane, austrougarsku temu tretira unutar interpretativnog regulativa kolektivnog pamćenja, dotle je, sa druge strane i kao savremeni pandan, u Kulenovićevu romanu *Ponornica* naglašeno "razumijevanje i kolektivnih ali i individualnih sudbina unutar jednog dramatičnog vremena, jednako kao i osobeno otkrivalačko ili, preciznije, arheološko ispitivanje te prezentiranje ključnih sadržaja jedne kulture...". Tako ovaj roman reprezentira u jakom smislu uvezivanje sinkretičkih ob-

lika tradicije u ukupan kulturnomemorijski format bosanskohercegovačke književne povijesti.

U zaključnim napomenama, autor inicijalnu tezu o kulturnomemorijskoj povijesti književnosti kao alternativnoj (jednoj od mogućih) interpretacija *kulturnih poetika* ulaže u dugotrajan projekt rekonstrukcije nacionalnih književnopovijesnih narativa. Kulturnomemorijski pristup nacionalnoj povijesti književnosti postavljat će *pitanja o* načinima oblikovanja nacionalne prošlosti (Hobsbawnovih “zamišljenih zajednica”), načinima reprezentacije kolektivnih i personalnih identiteta, konstrukcijama imagoloških predstava i u svemu tome praksama njihova književnog zapamćivanja. U rekonstuiranom imidžu nacionalne povijesti i sam će pojam kanona biti tumačen kao skup brojnih sinkretičkih i liminalnih književnokulturalnih fenomena, kao (sada) otvoreni arhiv za *locus memoriae* koji potiče dijalogiziranje i interkulturalno razumijevanje, posebno važno iz pozicija tzv. malih naroda i njihovih interliterarnih sistema. Nacionalnog kanona ne moramo se odreći, smatra Kodrić, potrebno je samo otvoriti njegove granice.

Na kraju, Kodrićeva studija zahtijeva ozbiljne preporuke, i to ne samo zato što je namijenjena usko specijaliziranom krugu akademskih čitalaca, historičara i/ili kulturologa, nego i zato što važnost i obimnost problematike tretirane u ovoj studiji predstavlja obavezno štivo za studente književnosti, jezika, umjetnosti, te sve one koji tradicionalno usvojeno historijsko štivo o jednom dijelu bosanskohercegovačke književne povijesti žele pročitati i protumačiti na novi način.

Hasnija Muratagić-Tuna

IN MEMORIAM
Dr. Alma Granov (1968–2013)

U Beču je 29. marta 2013. godine iznenada i rano preminula dr. Alma Granov, docentica na Odsjeku za bosanski, hrvatski i srpski jezik pri Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Ostali smo bez izuzetno sposobne i vrijedne članice kolektiva, uzorne kolegice, nesebične i drage osobe, bez prave i iskrene prijateljice.

Dr. Alma Granov rođena je 22. januara 1968. godine u Sarajevu. U svom rodnom gradu, s najvišim ocjenama, završila je osnovnu školu, gimnaziju i fakultet. Bila je jedan od najboljih studenata na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Diplomirala je 1993. godine na *Odsjeku za južnoslovenske jezike i književnosti naroda i narodnosti SFRJ*, odbranivši rad pod naslovom *Oštećenja mozga i njihov uticaj na strukturu sintaksičkih i semantičkih jedinica*. Stepen magistra lingvističkih nauka stekla je 2004. godine, odbranom magistarskog rada *GP metod u ASR – teorijski i praktični aspekti primjene u bosanskom jeziku, a stepen doktora lingvističkih nauka odbranom disertacije Semiotički pristup znakovima u korisnički orijentiranim interfejsima*, 3. aprila 2008, također na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Kao stipendist WUS-a, u okviru dodatnog stručnog usavršavanja univerzitetskih nastavnika i saradnika iz BiH, boravila je na Univerzitetu u Beču, gdje je na Institutu za opću lingvistiku pod rukovodstvom prof. dr. Johna Rennisona upotpunjavala svoje znanje o kompjuterskoj lingvistici – sistema za prepoznavanje govora. Iz istih razloga boravila je na Univerzitetu u Arizoni, na Odjelu za jezičke programe i učenje na daljinu, budući da se ovaj odjel bavi i izradom kompjuterskih programa za učenje stranih jezika, koji uključuju i sisteme za automatsko prepoznavanje govora. Znanje njemačkog jezika usavršavala je na Bayerische Julius-Maximilians Universität u Würzburgu na Odjelu za slavističke studije, radeći i kao lektor za bosanski jezik.

Dr. Alma Granov je bila uključena u niz projekata iz oblasti kompjuterske lingvistike. Za rad na Microsoftovom projektu izrade lokalnih verzija softwareskih paketa – LIP TermWorksheet-a za bosanski jezik, SyleGuide-a za bosanski jezik, PoliCheck-a za bosanski jezik, verzije Microsoft paketa (Office) na bosanskom jeziku, te Vista operativnog sistema na bosanskom jeziku dobila je specijalne pohvale i preporuke.

Sudjelovala je, uvijek s referatima, na više domaćih i međunarodnih naučnih i stručnih skupova. Govorila je engleski jezik, a služila se i njemačkim, talijanskim i španskim jezikom.

Čim je diplomirala, počela je raditi kao asistentica na Pedagoškoj akademiji u Sarajevu. Dvije godine kasnije (1995) izabrana je za asistenticu na Odsjeku za bosanski, hrvatski i srpski jezik Filozofskog fakulteta u Sarajevu, na predmetima iz oblasti opće lingvistike i savremenog bosanskog jezika. U zvanje više asistentice birana je 2003, a u zvanje docentice 2008. godine. Ovih dana htjeli smo pokrenuti proceduru za njeno dalje napredovanje, za izbor u vanrednog profesora.

Naučnoistraživački rad Alme Granov od samog dolaska na Fakultet bio je usmjeren ka pitanjima koja pripadaju općoj lingvistici. Njen magistarski i doktorski rad predstavljaju, u našoj sredini, veliki doprinos razvoju i afirmaciji nekih novih naučnih disciplina iz domena teorije jezika, primarno kompjuterske lingvistike. U magistarskom radu bavila se pitanjem rekcijske fonologije u svjetlu kompjuterske lingvistike i praktičnog aspekta, tj. mogućnošću automatskog prepoznavanja govora preko prima rezonance i definiranjem prima rezonance za fonološki sistem našega jezika, sve u cilju izrade softvera, odnosno neuronskih mreža za prepoznavanje prima kao akustičkih signala glasovnih vrijednosti. Uz približavanje novog pristupa fonologiji sa teorijskog aspekta, isticanjem prednosti kriterija prima zbog njihove akustičke prirode, izgovorljivosti, nad kriterijem apstraktnih distinktivnih obilježja, koji vlada posljednjih pedesetak godina u našoj fonologiji, ne samo kada je u pitanju prepoznavanje govora ili kompjuterska lingvistika, u radu su, prvi put kod nas, određene prime za svaki glas našeg jezika i pokazana njihova funkcionalnost kao distinktivnih jedinica.

Doktorska disertacija Alme Granov, u našoj nauci i šire, predstavlja rad pionirskog karaktera. Tiče se kompjuterske semiotike, tj. naučne discipline koja je još uvijek u začetku. Ona je svoja istraživanja usmjerila ka korisničkom interfeisu kompjutera kako bi dokazala da je on po svojoj prirodi semiotički sistem u funkciji ostvarivanja komunikacije između čovjeka i mašine. Nije se mogla osloniti na literaturu, pa je sama, polazeći od aksioma opće semiotike i teorije o jezičkom znaku, tragala za argumentima i našla ih za tezu koju je postavila – da se znaci korisničkog interfeisa kompjutera odlikuju svim svojstvima znaka uopće i da se daju razvrstati po istim kriterijima na osnovne klase znakova – ikone, indekse i simbole, tj. da znaci korisničkog interfeisa kompjutera služe za komuniciranje između čovjeka i mašine na isti način na koji to obavlja riječ kao jezički znak u komunikaciji čovjeka sa čovjekom. Ovim radon je umnogome obogaćena naša nauka u oblasti teorije jezika. Alma Granov postala je prvi doktor nauka iz opće lingvistike u Bosni i Hercegovini i najkompetentnija osoba za ovu oblast.

Iz kompjuterske lingvistike i semiotike, ali i drugih oblasti, Alma Granov objavila je više radova. Elaboracijom postavljenih pitanja, i validnim argumentima, često je osporavala stavove najrepresntativnijih autoriteta.

Na Odsjeku za bosanski, hrvatski i srpski jezik veoma uspješno je izvodila nastavu iz *Opće lingvistike*, *Kompjuterske lingvistike*, *Semiotike*, *Pragmatike* i drugih predmeta iz savremenog jezika.

Bila je jedan od osnivača i predsjednik Društva za jezičke tehnologije (DUJIT), član udruženja *Academia Analitica* i dopisni član *Hrvatskog društva za znanost i umjetnost*. Saradivala je sa Nacionalnom i univerzitetskom bibliotekom, gdje je bila imenovana za člana savjetodavne grupe na poslovima vezanim za jezik u sistemu COBISS:BH. Virtualne biblioteke.

Bila je vrstan poznavalac novih jezičkih teorija i izuzetan pedagog.

Dr. Alma Granov živjela je tiho, nenametljivo i dostojanstveno, predana svom poslu, svojim studentima, kolegicama i kolegama, svojim prijateljima. Ostaje nam da se Alme sjećamo po dobru – uvijek po dobru – i osmijehu.

Draga Alma, počivaj u miru. Neka ti Allah dragi podari Džennet.

UPUTE ZA AUTORE

Časopis *Bosanski jezik* izlazi od 1997. godine a izdaje ga Odsjek za bosanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Časopis je indeksiran u EBSCO bazama podataka. U časopisu se objavljuju radovi iz bosnistike, slavistike, opće i kontrastivne lingvistike te iz drugih srodnih oblasti. Radovi mogu imati do 30.000 znakova, bez bjelina. Objavljuju se samo ranije neobjavljeni radovi koji dobiju dvije pozitivne recenzije. Radovi se kategoriziraju. Časopis nije u mogućnosti isplaćivati autorske honorare pa se samim slanjem rada u časopis autori odriču autorskog honorara, a ujedno daju saglasnost za objavljivanje sažetka ili cijeloga svoga rada na internet stranici časopisa i u bazama podataka u koje je časopis uključen. Časopis je besplatan.

Radove treba slati e-mailom na: **bosanski.jezik@yahoo.com**. Radovi se šalju u standardnom formatu A4 (Times New Roman, veličina slova 12, prored 1,5). Bilješke treba da budu na dnu stranice. Rukopis treba urediti i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa ustanove i e-mail autora, a za autore bez zaposlenja samo mjesto stanovanja i e-mail;

1. stranica: naslov, podnaslov, sažetak i ključne riječi na jeziku kojim je rad pisan (odnosi se na rasprave i članke);

2. stranica i dalje: glavni dio teksta.

Ako je tekst pisan na bosanskom jeziku, na kraju teksta treba dodati naslov teksta, sažetak i ključne riječi na engleskom jeziku. Ako je tekst pisan na engleskom jeziku, na kraju teksta treba dodati naslov teksta, sažetak i ključne riječi na bosanskom jeziku.

Popis izvora i literature počinje na novoj stranici.

Na kraju rada treba dodati sve posebne dijelove koji nisu mogli biti uvršteni u tekst (crteži, tablice, slike i sl.).

Ako se u radu numeriraju odjeljci, treba nastojati da se koriste najviše tri nivoa. Nivoje treba označavati arapskim brojevima (1. / 1.1. / 1.1.1.) i za različite nivoje treba upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (*Times New Roman*)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (*Times New Roman*)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (*Times New Roman*)

Prije novog odjeljka s naslovom treba ostaviti dva prazna retka, a između naslova i odjeljka po jedan prazan redak.

Sve primjere u radu treba pisati kurzivom.

Podaci o autoru citiranog teksta pišu se u zagradama a sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja rada, te broja stranice nakon dvotačke i bjeline, npr.: (Matthews 1982: 23). Ako broj stranice nije značajan, navodi se samo prezime autora i godina objavljivanja rada (Matthews 1982).

Kraći citati počinju i završavaju se navodnicima, a duži citati oblikuju se kao poseban odjeljak – odvajaju se praznim redom od prethodnog dijela teksta, pišu se uvučeno, bez navodnika, kurzivom i veličinom slova 10.

Kad se u radu navode primjeri koji se normalno ne uklapaju u rečenicu, oni se označavaju arapskim brojkama u zagradama i odvajaju od glavnog teksta praznim redom. Ako je primjere potrebno grupirati, oni se mogu označavati brojkom i malim slovima, npr.: (1), (1a), (1b), (1c) itd.

Na posebnoj stranici na kraju teksta navodi se naslov **Literatura** a ispod naslova navodi se korišćena literatura.

Bibliografske jedinice navode se abecednim redom prema prezimenima autora. Svaka bibliografska jedinica piše se u zasebnom odjeljku a drugi i svaki naredni red je uvučen.

Između bibliografskih jedinica nema praznih redova. Radovi istog autora redaju se hronološki – od ranijih radova prema novijim. Ako autor ima više radova objavljenih u jednoj godini, oni se obilježavaju malim slovima, npr.: 2010a, 2010b, 2010c itd.

Ako se u radu navodi više od jednog članka iz iste knjige, onda tu knjigu treba navesti kao posebnu bibliografsku jedinicu pod imenom urednika, pa u jedinicama za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu.

Imena autora u bibliografskim jedinicama treba pisati u cijelosti.

Svaka bibliografska jedinica treba biti napisana tako da ima sve sljedeće elemente, redoslijed i interpunkciju:

- prezime prvog autora, ime, ime i prezime drugih autora (odvojeni zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavljivanja napisana u zagradi nakon koje slijedi zarez;
- naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja dvotačka;
- uz članke u časopisima navodi se ime časopisa, godište i broj, zatim zarez i nakon zareza brojevi stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama navodi se prezime i ime urednika, nakon zareza skraćena ur., potom naslov knjige iza koga slijedi zarez i nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;

- uz knjige i monografije po potrebi se navodi izdanje, niz te broj u nizu (po potrebi), izdavač, mjesto izdavanja;
- ako neka publikacija ima dva ili više izdavača, onda se između podataka o izdavačima stavlja pravopisni znak tačka-zarez;
- naslove knjiga i nazive časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba obilježavati navodnim znacima.

Primjeri:

Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 6. izdanje, Svjetlost, Sarajevo.

O'Grady, William, Michael Dobrovolsky, Mark Aronoff (1993), *Contemporary Linguistics: An Introduction*, Second Edition, St. Martin's Press, New York.

Tošović, Branko, Arno Wonisch, ur. (2009), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz; Institut za jezik Sarajevo, Sarajevo.

Šator, Muhamed (2008), "Jezička politika u vrijeme Austro-Ugarske", *Bosanski jezik* 5, 103–131.

Vajzović, Hanka (2005), "Alhamijado književnost", u: Svein Mønnesland, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini*, 175–215, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo; Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Bosanski jezik has been published since 1997. by Bosnian Language and Literature Department of Philosophy Faculty, Tuzla University. It publishes papers in Bosnian studies, general linguistics, contrastive linguistics and other related areas. Papers can have up to 30.000 characters without spaces. Only the papers with two positive reviews which have not been published elsewhere will be accepted. The papers are categorized. The journal cannot afford to pay the fees to the authors. Therefore, by sending the paper to this journal, the authors waive their right to any compensation, and at the same time they give their consent to publish the abstract or the whole paper on the web-site of the journal and in databases in which the journal is registered. The journal is distributed for free.

E-mail the paper to: **bosanski.jezik@yahoo.com**. Submit the manuscript in standard A4 format (Times New Roman 12, spacing 1,5). Use footnotes rather than endnotes. The manuscript is to be organized as follows:

page 0: title, subtitle name(s) of the author(s), affiliation, address of the institution, author's e-mail address, and for authors without affiliation only the home address and the e-mail;

page 1: title, subtitle, abstract and key words in the language in which the paper is written;

page 2 and on: body of the text.

If the text is written in the Bosnian language, add the title, the abstract and key words in English at the end. If the text is written in English, add the title, the abstract and key words in Bosnian at the end.

References begin on this page.

Any special matter (i.e. drawings, tables, figures) that could not be integrated into the text should be added at the end.

If you use numbering in the text, avoid using more than three levels. All sections in the text should be numbered with Arabic numerals (1. / 1.1. / 1.1.1.); use different font types for section titles at the different levels:

1. Bold (Times New Roman)

1.1. Number in bold but title in bold italic (Times New Roman)

1.1.2. Number in roman but title in italic (Times New Roman)

Section titles should be preceded by two blank lines and followed by one blank line.

Use italics for all cited linguistic forms and examples in the text.

Write the citation in parentheses consisting of the author's surname, the year of publication, and, where relevant, the page number after a colon and a space, for example, (Matthews 1982: 23). If the page number is irrelevant, write only the author's surname and the year of publication (Matthews 1982).

Write short quotations between quotation marks; longer quotes form a separate paragraph – separated from the preceding text with a blank space. They are indented, without quotation marks, written in italics, font size 10.

When giving the examples which normally do not fit in the sentence, mark them with Arabic numerals in brackets and separate them from the main body of the text by leaving spaces before and after. Use lowercase letters to group sets of related items, for example (1), (1a), (1b), (1c) etc.

At the end of the manuscript, beginning on a separate page, write the heading **References**, and provide a full bibliography below.

Arrange the entries alphabetically by surnames of authors, with each entry as a separate hanging indented paragraph. Entries should not be separated by blank lines. List multiple works by the same author in ascending chronological order (oldest first, newest last). Use suffixed letters a, b, c, etc. to distinguish more than one item published by a single author in the same year, for example 2010a, 2010b, 2010c etc.

If more than one article is cited from one book, list the book as a separate entry under the editor's name, with crossreferences to the book in the entries for each article.

Write full names of the authors in the entries.

Each entry should contain the following elements, in the order and punctuation given:

- surname of the first author, name, names and surnames of other authors (separated by a comma from other names and surnames);
- year of publication in parentheses, followed by a comma;
- title and subtitle of the manuscript, separated by a colon;
- for articles in journals, write the name of the journal, year and number, followed by a comma and the page numbers of the first and the last page of the article;
- for articles in books, write the surname and the name of the editor, followed by a comma and the abbreviation ed., and then the title of the book, followed by a comma and the page numbers of the first and the last page of the article;

- for books and monographs, where necessary, write the series, the volume and the issue number (where necessary), the publisher and the place of publishing;
- if a publication has two or more publishers, separate their names by a semi-colon;
- write book titles and journal names in italics;
- use quotation marks for titles of articles from journals or conference proceedings.

Examples:

- Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 6. izdanje, Svjetlost, Sarajevo.
- O'Grady, William, Michael Dobrovolsky, Mark Aronoff (1993), *Contemporary Linguistics: An Introduction*, Second Edition, St. Martin's Press, New York.
- Tošović, Branko, Arno Wonisch, ur. (2009), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz; Institut za jezik Sarajevo, Sarajevo.
- Šator, Muhamed (2008), "Jezička politika u vrijeme Austro-Ugarske", *Bosanski jezik* 5, 103–131.
- Vajzović, Hanka (2005), "Alhamijado književnost", u: Svein Mønnesland, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini*, 175–215, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo; Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo.

UDK
Edna Klimentić

Štampa / Printed by
PrintCom Tuzla

Svi primjerci su besplatni.

Ovaj broj štampan je uz finansijsku pomoć Federalnog ministarstva za obrazovanje i nauku.

ISSN 1512-5696

